

CATILINARIUM OF SALLUST

THE

BELLUM CATILINARIUM

OF

SALLUST,

AND

CICERO'S FOUR ORATIONS

AGAINST CATILINE:

WITH ENGLISH NOTES AND INTRODUCTION.

TOGETHER WITH THE

BELLUM JUGURTHINUM OF SALLUST.

BY THE

REV. W. TROLLOPE, M.A.

LONDON:

PRINTED FOR C. J. G. & F. RIVINGTON,

ST. PAUL'S CHURCH-YARD,

AND WATERLOO-PLACE, PALL-MALL.

1830.

LONDON:
GILBERT AND RIVINGTON, PRINTERS,
ST. JOHN'S SQUARE.

INTRODUCTION.

So many editions of SALLUST and CICERO have already been published for the use of schools, that any addition to the number may be thought superfluous. It has, however, frequently occurred to me, that the four beautiful *Orations against Catiline*, if read in immediate connection with *Sallust's* account of his conspiracy, would increase the interest of the narrative itself, and receive, at the same time, a degree of illustration in turn. Under this impression, the present volume has been prepared: in which the *Jugurthine War* is appended without notes; as it may fairly be presumed that by the time the student enters upon it, such assistance will have become comparatively unnecessary.

I have kept the same object in view both in this publication, and in the EXCERPTA EX OVIDIO; viz. to ground the learner thoroughly in the fundamentals of the Latin language, in order to a complete and familiar acquaintance with it. In the Introduction to the *Excerpta* ample rules will be found for *construing* and *parsing*, which it is therefore needless to repeat. It may be adviseable to

notice, however, a peculiarity of construction for which Sallust is remarkable, as well as for the constant omission of conjunctions, particles, and the verb substantive, in common with the historians generally, and some other writers; I mean the use of the infinitive mood, instead of the indicative. Instances of this usage are frequently pointed out in the notes; and it is to be observed, that in all these cases, the verb is to follow the nominative case precisely in the same way as in ordinary sentences, though it is supposed to depend upon *incipiebat* understood. Still it is by diligent *parsing* alone that an accurate acquaintance with Latin, and all its idioms, can be acquired; and it will not therefore be amiss to subjoin an elementary *praxis*, which may serve as a guide in this essential exercise. The passage selected for analysis is the former part of the fifth section, which commences the actual narrative; and the words are arranged in the English order, as each word depends upon that which precedes it in the sense.

Lucius Catilina, natus nobili genere, fuit (*vir*) magnâ vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. Intestina bella, (*et*) cædes, (*et*) rapinæ, (*et*) civilis discordia, fuere grata (*negotia*) huic ab adolescentiâ: ibique exercuit suam juventutem. Corpus (*ejus fuit*) patiens inediæ, (*et*) algoris, (*et*) vigiliæ, supra quàm est credibile cuiquam: animus (*ejus fuit*) audax, (*et*) subdolus, (*et*) varius: (*ipse fuit*) simulator ac dissimulator cujuslibet rei: appetens alieni (*et*) profusus sui (*negotii: et*) ardens in cupiditatibus: (*ei fuit*) satis eloquentiæ, (*sed*) parum sapientiæ: vastus ani-

mus (*ejus*) semper cupiebat immoderata, (*et*) incredibilia, (*et*) nimis alta (*negotia*).

Lucius (2. decl.) *Catilina* (1. decl.) pr. n. Nominative case to the verb *fuit*.—*Natus*, part. perf. of vb. dep. 3. conj. *nascor*, *nasceris*, or *ere*, *natus sum*, &c. [Rule, *Verba in or*, &c.] Nom. sing. masc. to agree with *Catilina*. [Rule, *Adjectiva, participia*, &c.]—*Nobili*, adj. 2. term. from *nobilis*, *e*. [Rule, *Sub gemina*, &c.] Abl. sing. neut. to agree with *genere*. [Rule, *Adjectiva, participia*, &c.]—*Genere*, noun subst. 3. decl. from *genus*, *eris*. [Rule, *Est neutrale*, &c.] Abl. sing. governed by *natus*. [Rule, *Natus, prognatus*, &c.]—*Fuit*, verb subst. from *Sum*, *es*, *fui*, &c. [Rule, *Sum, fui, habet*.] Perf. 3. sing. to agree with its nominative, *Catilina*. [Rule, *Verbum personale*, &c.]—*Magnâ*, adj. 3. term. from *magnus*, *a*, *um*. [Rule, *At si tres*, &c.] Abl. sing. fem. to agree with the substantive *vi*. [Rule, *Adjectiva, participia*, &c.]—*Vi*, noun subst. fem. 3. decl. from *vis*, *vis*, *vim*, *vi*. [Rules, *Nomen non crescens*, &c.; *Integra vox vis*, &c.] Ablative of the *quality*. See *note*. [Rule, *Adjectivum in neutro genere*, &c.]—*Et*, conj.—*Animi*, noun subst. m. 2. decl. from *animus*, *i*. [Rule, *In us quoque mascula*, &c.] Gen. sing. latter of two substantives. [Rule, *Cum duo substantiva*, &c.]—*Et*, conj.—*Corporis*, noun subst. n. 3. decl. from *corpus*, *oris*. [Rule, *Est neutrale*, &c.] Gen. sing. coupled by *et* with *animi*. [Rule, *Conjunctiones copulativæ*, &c.]—*Sed*, conj.—*Ingenio*, noun subst. n. 2. decl. from *ingenium*, *i*. [Rule, *Omne quod exit in um*, &c.] Abl. case, coupled by *sed* with *vi*. [Rule, *Conjunctiones*, &c.]—*Malo*, adj. 3. term. from *malus*, *a*, *um*. [Rule, *At si tres*, &c.] Abl. sing. n. to agree with *ingenio*. [Rule, *Adjectiva, participia*, &c.]—*Que*, conj.—*Pravo*, adj. 3. term. from *pravus*, *a*, *um*. [Rule, *At si tres*, &c.] Abl. sing. n. coupled by *que* with *malo*. [Rule, *Conjunctiones*, &c.]—*Intestina*, adj. 3. term. from *intestinus*, *a*, *um*. [Rule, *At si tres*, &c.] Nom. pl. n. to agree with *bella*. [Rule,

Adjectiva, participia, &c.]—*Bella*, noun subst. n. 2. decl. from *bellum, i*. [Rule, *Omne quod exit in um*, &c.] Nom. pl. to the verb *fuere*.—*Cædes*, noun subst. f. 3. decl. from *cædes, is*. [Rule, *Nomen non crescens*, &c.] Nom. pl. coupled by *et* (understood,) with *bella*. [Rule, *Conjunctiones copulativæ*, &c.] —*Rapinæ*, noun subst. f. 1. decl. from *rapina, æ*. [Rules, as for *cædes*.]—*Civilis*, adj. 2. term. from *civilis, e*. [Rule, *Sub geminâ*, &c.] Nom. sing. f. to agree with *discordia*. [Rule, *Adjectiva, participia*, &c.]—*Discordia*, noun subst. 1. decl. from *discordia, æ*. Nom. sing. [Rules, as for *cædes*.]—*Fuere*, verb subst. from *sum, es, fui*, &c. [Rule, *Sum, fui, habet*.] Perf. 3. pl. ind. to agree with the nominatives *bella, cædes*, &c. [Rule, *Verbum personale*, &c.]—*Grata*, adj. 3. term. from *gratus, a, um*. [Rule, *At si tres*, &c.] Nom. pl. n. to agree with *negotia*, or the like, understood. [Rule, *Adjectiva, participia*, &c.]—*Huic*, pronoun relative, from *hic, hæc, hoc*. Dat. sing. m. to agree with the antecedent *Catalina*, and governed by the adjective *grata*. [Rules, *Relativum cum antecedente*, &c.; *Adjectiva quibus commodum*, &c.]—*Ab*, preposit. governing an ablative case.—*Adolescentiâ*, noun subst. f. 1. decl. from *adolescentia, æ*. [Rule, *Nomen non crescens*, &c.]—Abl. case, governed by *ab*.—*Ibi*, adv.—*Que*, conj.—*Exercuit*, verb act. 2. conj. from *exerceo, ces, cui, cere, citum*. [Rules, *Es in præsenti*, &c.; *Quod dat ui dat itum*.] Ind. perf. 3. sing. to agree with *hic*, understood. [Rule, *Verbum personale*, &c.]—*Suam*, pron. adj. 3. term. from *suus, a, um*. [Rule, *At si tres*, &c.] Acc. sing. f. to agree with *juventutem*. [Rule, *Adjectiva, participia*, &c.]—*Juventutem*, noun. subst. f. 3. decl. from *juventus, tutis*. [Rule, *Nomen crescentis*, &c.] Acc. sing. after the verb *exercuit*. [Rule, *Verba transitiva*, &c.]—*Corpus*, as above; nom. sing. to the verb *fuit*, understood.—*Patiens*, part. pres. from *patior*; or rather, perhaps, adj. 1. term. from *patiens, entis*. [Rule, *Adjectiva unam duntaxat*, &c.] Nom. sing. n. to agree with *corpus*. [Rule, *Item omnia*

fere, &c.]—*Inediæ*, noun subst. f. 1. decl. from *inedia, æ*. [Rule, *Nomen non crescens*, &c.] Gen. sing. governed by *patiens*. [Rule, *Adjectiva quæ significant*, &c.]—*Algoris*, noun subst. m. 3. decl. from *algor, oris*. [Rule, *Mascula in er, ceu crater; or*, &c.] Gen. sing. coupled by *et* (understood,) with *inediæ*. [Rule, *Conjunctiones*, &c.]—*Vigiliæ*, as *inediæ*, and coupled with *algoris*.—*Supra*, prep. used adverbially. [Rule, *Præpositiones cùm casum*, &c.]—*Quàm*, conj. —*Est*, verb subst. from *sum, es*, &c. Ind. pres. 3. sing. to agree with *negotium*, understood. [Rule, *Verbum personale*, &c.]—*Credibile*, adj. 2. term. from *credibilis, e*. [Rule, *Sub gemina*, &c.] Nom. sing. n. to agree with *negotium*, understood. [Rule, *item omnia fere verba*, &c.]—*Cuiquam*, compound pron. rel. from *quisquam, quæquam, quidquam*, dat. sing. after *credibile*. [Rule, *Verbalia in bilis*, &c.]—*Animus*, as above. Nom. sing. before *fuit*, understood. [Rule, *Verbum personale*, &c.]—*Audax, acis*, adj. 1. term. [Rule, *Adjectiva unam*, &c.] Nom. sing. m. to agree with *animus*. [Rule, *Item omnia*, &c.]—*Subdolus, a, um*, adj. 3. term. [Rule, *At si tres*, &c.] Nom. sing. m. coupled by *et*, understood, with *audax*. [Rule, *Conjunctiones copulativæ*, &c.]—*Varius*, as *subdolus*.—*Simulator*, noun subst. m. 3. decl. from *simulator, oris*. [Rule, *Mascula in er, ceu crater; or*, &c.] Nom. sing. after the verb *fuit*, understood. [Rule, *Verba substantiva*, &c.]—*Ac*, conj.—*Dissimulator*, as *simulator*, with which it is coupled by *ac*. [Rule, *Conjunctiones copulativæ*, &c.]—*Cujuslibet*, compound pronoun from *quilibet, quælibet, quodlibet*. Gen. sing. f. to agree with *rei*. [Rule, *Adjectiva, participia*, &c.]—*Rei*, noun subst. f. 5. decl. from *res, rei*. [Rule, *Nomen crescentis*, &c.] Gen. sing. latter of two substantives. [Rule, *Quum duo substantiva*, &c.]—*Appetens*, part. pr. from the verb act. 3. conj. *appeto, is, ivi, ere, itum*. [Rules, *Peto vult formare petivi; Vi fit tum*, &c.] Nom. sing. m. to agree with *vir*, understood. [Rule, *Adjectiva, participia*, &c.] *Alieni*, adj. 3. term. from *alienus, a, um*. [Rule, *At si tres*, &c.] Gen. sing, n. (agreeing with *negotii*,

understood,) after *appetens*. [Rule, *Participia cum fiunt*, &c.]—*Profusus*, adj. 3. term. from *profusus, a, um*. [Rule, *At si tres*, &c.] Nom. sing. m. coupled by *et* (understood) with *appetens*. [Rule, *Conjunctiones*, &c.]—*Sui*, as *alieni*. Gen. sing. after *profusus*. [Rule, *Adjectiva, quæ ad copiam*, &c.]—*Ardens*, part. pres. from verb act. 2. conj. *ardeo, es, si, ere, sum*. [Rules, *Præteritum per si*, &c.; *Si fit sum*, &c.] Nom. sing. coupled with *profusus*. [Rule, *Conjunctiones*, &c.]—*In*, preposition governing an accusative case.—*Cupiditatibus*, noun subst. 3. decl. f. from *cupiditas, tatis*. [Rule, *Nomen crescentis*, &c.] Abl. pl. governed by *in*.—*Satis*, adverb of quantity.—*Eloquentiæ*, noun subst. 1. decl. f. from *eloquentia, æ*. [Rule, *Nomen non crescens*, &c.] Gen. sing. after *satis*. [Rule, *Quædam adverbia loci*, &c.]—*Parum*, adverb.—*Sapientiæ*, as *eloquentiæ*.—*Vastus*, adj. 3. term. from *vastus, a, um*. [Rule, *At si tres*, &c.] Nom. sing. m. to agree with *animus*. [Rule, *Adjectiva, participia*, &c.]—*Animus*, as above. Nom. sing. before *cupiebat*.—*Semper*, adverb.—*Cupiebat*, verb act. 3. conj. from *cupio, is, ivi, ere, itum*. [Rules, *Fit pio, pi*, &c.; *Vi fit tum*, &c.] Ind. imperf. 3. sing. to agree with *animus*. [Rule, *Verbum personale*, &c.]—*Immoderata*, adj. 3. term. from *immoderatus, a, um*. [Rule, *At si tres*, &c.] Acc. pl. n. (agreeing with *negotia*, understood,) after *cupiebat*. [Rules, *Adjectiva, participia*, &c.; *Verba transitiva*, &c.]—*Incredibilia*, as *credibile*, above. Acc. pl. n. coupled with *immoderata*. [Rule, *Conjunctiones copulativæ*, &c.]—*Nimis*, adverb.—*Alta*, as *immoderata*, and coupled with *incredibilia*.

Here, then, we may leave the scholar to work for himself; and, trusting that he will find no great difficulty with the occasional assistance afforded in the notes, let him be advised to make out every word with diligence and accuracy.

W. T.

C. SALLUSTII CRISPI

CATILINA;

SEU,

BELLUM CATILINARIUM.

---

1. OMNES homines, qui sese student (1) præstare cæteris animalibus, summâ ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora; quæ natura prona (2) atque ventri obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est. Animi imperio, corporis servitio, magis utimur: alterum nobis cum dîs, alterum cum belluis, commune est. Quò mihi rectius videtur, ingenii quàm virium opibus gloriam quærere; et, quoniam vita ipsa, quâ fruimur, brevis est, memoriam nostrî (3) quàm maximè longam efficere. Nam divitiarum et formæ gloria fluxa atque fragilis est; virtus clara æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vine corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet. Nam et priùs, quàm incipias, consulto; (4) et, ubi consulueris,

---

1. *Qui sese student*, &c. For *qui student, ut ipsi præstent cæteris animalibus*; i. e. *who study to excel other animals.* Cicero has the same construction; *De Offic.* ii. *Gratum sese videri studet.* — In Terent. Eun. there is the same thought in different words: *Est genus hominum qui esse primos se omnium rerum volunt.*

2. *Prona.* Prone; the posture of animals *bending downwards*, as opposed to the *erect* stature of man. So Milt. Par. Lost, vii. 507. *There wanted yet the master-work, the end—Of all yet done; a creature who, not* prone — *And brute as other creatures, but endued—With sanctity of person, might* erect— *His stature, and upright with front serene,— Govern the rest.* In opposition to *endued with reason,* we have here *obedientia ventri;* i. e. *subservient to the belly,* or *the slaves of appetite.*

3. *Memoriam nostri.* Not *our memory*, but *the memory of us.* Otherwise it would be the possessive pronoun *nostram;* not the genitive of the *primitive.* [Rule: *Mei, tui, sui*, &c.]

4. *Consulto;* deliberation: *mature facto;* expedition: for *consuli, fieri.* The ablative of the participle is frequently used after *opus*, by the common rule, instead of the infinitive or the supine in *u.* Liv. i. 58. *Ita facto et maturato opus est.* Nepos Eum. 9. *Quæritur quid opus sit facto.*

maturè facto opus est. Ita utrumque, per se indigens, alterum alterius auxilio veget. (1)

2. Igitur initio Reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diversi, pars (2) ingenium, alii corpus, exercebant. Etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur: sua cuique satìs placebant. Postea verò quàm in Asiâ Cyrus, in Græciâ Lacedæmonii et Athenienses cœpêre urbes atque nationes subigere; lubidinem dominandi, causam belli habere; maximam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculis atque negotiis (3) compertum est, in bello plurimùm (4) ingenium posse. Quòd si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, utì in bello, valeret, æquabiliùs atque constantiùs sese res humanæ haberent; neque aliud aliò ferri, (5) neque mutari ac misceri omnia, cerneres. Nam imperium facilè iis artibus retinetur, quibus initio partum est. Verùm, ubi pro labore desidia, pro continentiâ et æquitate lubido atque superbia invasêre; fortuna simul cum moribus immutatur. Ita imperium semper ad optimum quemque à minùs bono transfertur. Quæ homines arant, (6) navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventri atque somno,

---

1. *Veget:* that is, *vegetum est;* flourishes, is promoted. In this sense Varro: *viget, veget utpote quam plurimum.* Ennius uses the verb in an active signification: *æquora fulsa veges ingentibus ventis.* Although the word is very rare, there is no necessity to alter it into *eget,* as some have proposed. In that case, *auxilio* would be the *governed* ablative; [Rule: *Fungor, fruor,* &c.] it is now the ablative of the *cause.*

2. *Pars.* A *noun of multitude,* and in *apposition* with *reges.* The more regular construction would be *regum diversorum;* because of the *nouns partitive.*

3. *Periculis atque negotiis. By peril and experience;* or, probably, by a figure called Hendiadys, *by perilous experience.* See Grammar. The syntax is the ablative of the cause or means.

4. *Plurimum posse.* Is of most avail. In the construction the conjunction *that* is understood. [Rule: *Verba infiniti modi,* &c.]

5. *Aliud alio ferri. Tossed hither and thither;* i. e. passing from the possession of one person into that of another. The order is: *Neque cerneres omnia ferri aliud alio,* &c. This use of *aliud alio, aliud alii,* and the like, in apposition or otherwise, is very usual. We have it again immediately at the end of this chapter.

6. *Quæ homines arant,* &c. That is, *Agriculture, navigation, architecture;* expressed by a periphrasis or circumlocution. The same sentiment is found in Apuleius; *de Mundo,* p. 27. *Omne humanæ vitæ præsidium ingenio ejus est paratum; cultus agrorum, usus frugum, artificum solertia, proventus artium, commoditatesque vitæ humanæ.* After *parent* the dative *virtuti* is used by Rule: *Verba imperandi,* &c.

indocti incultique, vitam sicuti peregrinantes transiêre: quibus, profectò contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque juxtà æstumo: quoniam de utrâque siletur. Verùm enimverò is demum mihi vivere et frui animâ videtur, qui, aliquo negotio intentus, præclari facinoris aut artis bonæ famam quærit. Sed in magnâ copiâ rerum, aliud alii natura iter ostendit.

3. Pulchrum est benè facere reipublicæ; etiam benè dicere haud absurdum est. Vel pace, vel bello, (1) clarum fieri licet: et qui fecêre, et qui facta aliorum scripsêre, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haud quaquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum: tamen in primis arduum videtur, res gestas scribere: primùm, quòd facta dictis sunt exæquanda: (2) dein, quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malevolentiâ et invidiâ dicta putant; ubi de magnâ virtute atque gloriâ bonorum memores, quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit; supra ea, veluti ficta, pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus, initio, sicuti plerique, studio ad rempublicam latus sum: ibique mihi multa adversa fuêre. Nam pro pudore, pro abstinentiâ, pro virtute; audacia, largitio, avaritia, vigebant: quæ tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium; (3) tamen inter tanta vitia imbecilla ætas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, (4) cùm ab reliquis malis moribus dissentirem, nihilominus honoris cupido, eadem, quæ cæteros, fama atque invidia vexabat.

4. Igitur, ubi animus ex multis miseriis (5) atque periculis requievit, et mihi reliquam ætatem à republicâ procul habendam decrevi, non fuit consilium socordiâ atque desidiâ bonum otium conterere: neque verô agrum colendo, aut venando, servilibus officiis (6) intentum, æta-

---

1. *Pace vel bello.* In the time *of peace or war;* part of time in the ablative.

2. *Dictis sunt exæquanda.* To be equalled *by the language;* i. e. to be expressed in language worthy of them.

3. *Insolens malarum artium.* So in Tacit. Hist. i. *bellorum insolens.* [Rule: *Adjectiva, quæ significant desiderium,* &c.]

4, *Me.* The accusative after the verb *vexabat,* at the end of the chapter. The nominatives are *cupido, fama, atque invidia.*

5. *Ex multis miseriis. After many miseries.*

6. *Servilibus officiis.* Sallust has been severely blamed for designating agriculture and hunting as *servile* employments. But he is merely speaking of them as requiring the service of the *body* rather than of the mind; and as such of an inferior order to the pursuits of literature and science.

tem agere: sed, à quo incepto studioque me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas populi Romani carptìm,(1) utî quæque memoriâ digna videbantur, perscribere: eò magìs, quòd mihi à spe, metu, partibus reipublicæ, animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quàm verissimè potero, paucis absolvam: (2) nam id facinus in primis ego memorabile existimo, sceleris atque periculi novitate. (3) De cujus hominis moribus pauca priùs explananda sunt, quàm initium narrandi faciam.

5. Lucius Catilina, nobili genere natus, fuit magnâ vi (4) et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. Huic ab adolescentiâ bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis, grata fuêre: ibique juventutem suam exercuit. Corpus patiens inediæ, (5) algoris, vigiliæ, supra quàm cuiquam credibile est: animus audax, subdolus, varius, (6) cujus rei libet(7) simulator ac dissimulator: alieni appetens, sui profusus; ardens in cupiditatibus: satìs eloquentiæ, sapientiæ parum: vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc, post dominationem L. Sullæ, (8) lubido maxima invaserat reipublicæ capiendæ: neque id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi (9) habebat. Agita-

---

He calls them so, in fact, in reference to the argument which he has been all along maintaining in favour of the superiority of *mental* over *bodily* exertions; and many of the philosophers were of the same opinion with himself.—*Officiis* is the dative after the *passive* participle *intentum*.

1. *Carptim. At intervals;* i. e. *not in a regular or connected order.* Some read *strictim*, which is not what Sallust means: and *carptim* is found similarly employed by other authors. Ammian. Marcel. xvi. 7. *Carptim ejus præcipua memorabo.* xxvii. 1. *Carptim, ut quæque memoria digna sunt, explanabo.*

2. *Absolvam. I will relate*, viz. *the history.* As *absolvere* is an active verb, *historiam* must be supplied as an accusative.

3. *Novitate. On account of the novelty:* the ablative of the *cause.*

4. *Fuit magna vi. Vir* is understood; and *magna vi* is the ablative case of the *quality.* [Rule: *Substantivum cum adjectivo*, &c.] In examples of this kind there seems to be an ellipsis of *præditus*, or some like word.

5. *Patiens inediæ.* So Cic. Cat. i. 9.

6. *Varius. Versatile*, ingenious.

7. *Cujus rei libet.* For *cujuslibet rei.* A separation of this kind is called *Tmesis.* The difference between *simulator* and *dissimulator* is well marked in the following Pentameter line: *Quod non es simulas, dissimulasque quod es.*

8. *L. Sullæ.* This was *Sylla*, surnamed *Felix*, or the *Fortunate.* See Lempriere's Class. Dict.

9. *Pensi.* One of those nouns which, like *flocci, nauci*, &c. follow verbs of *valuing* in the geni-

batur magìs magìsque in dies animus ferox inopiâ rei familiaris et conscientiâ scelerum: quæ utraque his artibus auxerat, quas suprà memoravi. Incitabant præterea corrupti civitatis mores; quos (1) pessima ac diversa inter se mala, luxuria atque avaritia, vexabant. Res ipsa (2) hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, suprà repetere, ac paucis instituta majorum domì militiæque, quomodo rempublicam habuerint, quantamque reliquerint, et ut, paulatim immutata, ex pulcherrimâ pessima ac flagitiosissima facta sit, disserere.

6. Urbem Romam, sicut ego accepi, condidêre atque habuêre initio Trojani; qui, Æneâ duce, profugi, sedibus incertis vagabantur; cumque his Aborigines, (3) genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi postquam in una mœnia convenêre, dispari genere, dissimili linguâ, alius alio more viventes, incre-

---

tive. In such cases *æstimo, facio, pendeo*, and *sum*, are most usual; *habeo* more rare; but it occurs again in ch. 12. *infra.*

1. *Quos.* This relative, in the masculine plural, would seem at first sight to refer to *mores*, did not the sense determine otherwise. Its antecedent is *civitatis*, or rather *civium*, implied in *civitatis.* Similar adaptations of the pronoun to the *sense* rather than the *syntax*, are not uncommon in Sallust. Thus in c. 17. *illos* refers to *conjuratio;* in cap. 39. *eorum* to *plebis;* and in B. J. 14. *quorum* to *familia.* These instances may be regarded as coming under the rule for *nouns of multitude.*

2. *Res ipsa*, &c. The order is: *Res ipsa videtur hortari (quoniam tempus admonuit de moribus civitatis) supra repetere*, (to make a retrospect;) *ac paucis verbis disserere instituta majorum domi militiæque, quomodo habuerint rempublicam, quantamque reliquerint; et ut* (and how) *paulatim immutata* (sc. reipublica) *facta sit pessima ac flagitiosissima ex pulcherrima.* There is a similar passage in Tacit. Hist. iv. *Res pessere videtur, quia iterum in mentionem incidimus viri sæpius memorandi, ut vitam studiumque ejus paucis repetam.*

3. *Aborigines.* Of the import of this term there are various opinions. The most probable is, that the early inhabitants of Latium are intended, who were the original possessors of the country. According to Cic. Tusc. Quæst. i. the old poet Ennius calls them *Casci;* a name which is thus explained by an old writer, cited by Servius in his Commentary on Virgil: *Latium dicitur, quod ibi latuerint incolæ; qui, quoniam in cavis et occultis montium* caventes *sibi a feris belluis, vel a valentioribus vel a tempestatibus, habitaverint*, Casci *vocati sunt; quos postea* Aborigines *nominaverunt; quoniam a dîs ortos recognoscebant.* Ovid speaks of them as, *Gens hominum truncis, et duro robore nati;* and Juvenal describes them as, *Homines, qui rupto robore nati, Compositique luto, nullos habuere parentes:* Sat. vi. Of course these are poetical allusions to their uncivilized and barbarous state.

dibile memoratu est, quam facilè coaluerint. Sed postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, satìs prospera satìsque pollens videbatur; sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentiâ orta est. Igitur reges populique finitimi bello tentare: (1) pauci ex amicis auxilio esse. Nam cæteri, metu perculsi, à periculis aberant. (2) At Romani, domì militiæque intenti, festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obviàm ire; libertatem, patriam, parentesque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant; magìsque dandis, quàm accipiendis beneficiis, amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperii regium (3) habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientiâ validum erat, reipublicæ consultabant. Hi, vel ætate, vel curæ similitudine, *Patres* (4) appellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandæ libertatis atque augendæ reipublicæ fuerat, (5) in superbiam dominationemque convertit; immutato more, annua imperia, binos imperatores, (6) sibi fecêre: eo modo minimè posse putabant per licentiam insolescere animum humanum.

7. Sed eâ tempestate cœpêre se quisque magìs magìsque extollere, ingeniumque in promptu habere: nam regibus

---

1. *Tentare.* For *tentabant*; and so *esse* for *erant.* The infinitive is often used for the preterimperfect indicative in narrations, and therefore particularly by Sallust and the other historians. It is generally supposed to be governed by *incipiebat* understood. [Rule: *Ponuntur interdum,* &c.] This, however, will not always apply; as for instance in B. J. 92. where *potuerant* may be supplied. Perhaps the Latins understood nothing, but merely adopted the form as more smooth and elegant.

2. *A periculis aberant.* Kept aloof from danger.

3. *Nomen imperii regium.* That is, a *kingly* or *monarchic* form of *government.*

4. *Patres.* The epithet *conscripti* was usually added; as will be seen in the Orations of Cicero and others.

5. *Conservandæ libertatis, atque augendæ reipublicæ fuerat.* That is, *had been conducive to the preservation,* &c. In this sense *esse* is generally followed by a genitive accompanied by a participle future in *dus.* Liv. xxxviii. 50. *Nihil tam æquandæ libertatis esse.* Sall. B. J. 88. *Quæ postquam gloriose modo, neque belli patrandi cognovit.* To complete the sense, some understand *causa*, and others *negotium* or *negotia*; but both are questionable. In this instance, at least, *imperium* may be repeated; and the construction is the same as in *ingenui vultus puer*, and similar examples. [Rule: *Substantivum cum adjectivo,* &c.]

6. *Binos imperatores.* They were called *Consuls.* See Lempriere's Class. Dict.

boni, quàm mali, suspectiores sunt: semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adeptâ libertate,(1) quantùm brevi creverit: tanta cupido gloriæ incesserat. Jamprimum juventus, simul laboris ac belli patiens erat, in castris per usum militiam discebat; magisque in decoris armis et militaribus equis, quàm in scortis atque conviviis, lubidinem habebat. Igitur talibus viris non labos insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat: non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maximum certamen inter ipsos erat: quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici dum tale facinus faceret, properabat. Eas divitias, (2) eam bonam famam magnamque nobilitatem, putabant. Laudis avidi, pecuniæ liberales erant; gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus Romanus parvâ manu fuderit, quas urbes, naturâ munitas, pugnando ceperit: nî ea res longiùs nos ab incepto traheret.

8. Sed profectò fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas, ex lubidine magìs, quàm ex vero, (3) celebrat obscuratque. Atheniensium res gestæ, (4) sicut ego existimo, satìs amplæ magnificæque fuêre, verùm aliquanto minores tamen quàm famâ feruntur: sed, quia provenêre ibi magna scriptorum ingenia, (5) per terrarum orbem Atheniensium facta pro maximis celebrantur. Ita eorum, qui ea fecêre, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuêre extollere præclara ingenia. At populo Romano numquam ea copia fuit: quia prudentissimus quisquis negotiosus maximè erat: ingenium nemo sine corpore exercebat: optimus quisque facere, quàm dicere; sua ab aliis benefacta laudari, quàm ipse aliorum narrare, malebat.

---

1. *Adepta libertate.* The participle *adeptus*, from *adipiscor*, dep. act. is here used passively; and so again in B. J. 101. *adeptam victoriam retinere.* Cic. de Senect. 2. *Senectutem accusant adeptam.* The same is the case with many other deponent participles; and somewhat similarly many neuter verbs are found in the participle passive. On the contrary, some passive participles are occasionally found in an active sense; as *falsos*, in c. 10. for *fallentes.*

2. *Eas divitias*, &c. The construction may be thus supplied; *Eas* res esse *divitias*, *eam* famam esse *bonam famam*, &c.

3. *Ex lubidine magis, quam ex vero.* From *caprice* rather than *justice.*

4. *Res gestæ.* Exploits.

5. *Magna scriptorum ingenia.* For *scriptores magni ingenii.* Such were Herodotus, Thucydides, and Xenophon. This alternate change of case is called *Hypallage.*

9. Igitur domì militiæque boni mores colebantur; concordia maxima, minima avaritia erat. Jus bonumque apud eos non legibus magìs, quàm naturâ, valebat. Jurgia, discordias, simultates cum hostibus exercebant: cives cum civibus de virtute certabant: in suppliciis deorum magnifici, domì parci, in amicis fideles (1) erant: duabus his artibus, audaciâ in bello; ubi pax evenerat, æquitate, seque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxima documenta hæc habeo; quòd in bello sæpiùs vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant, quique tardiùs revocati prœlio excesserant; quàm qui signa relinquere, aut, pulsi, loco cedere ausi erant. In pace verò, beneficiis quàm metu, (2) imperium agitabant; et, acceptâ injuriâ, ignoscere, quàm persequi, malebant.

10. Sed, ubi labore atque justitiâ respublica crevit; reges magni bello domiti; (3) nationes feræ, et populi ingentes, vi subacti; Carthago, (4) æmula imperii Romani, ab stirpe interiit: cuncta maria terræque patebant: sævire fortuna ac miscere omnia cœpit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res, facilè toleraverant; iis otium, (5) divitiæ, optandæ aliis, oneri miseriæque fuêre. Igitur primò pecuniæ, dein imperii, cupido crevit: ea quasi materies omnium malorum fuêre. Namque avaritia fidem, probitatem, cæterasque artes bonas subvertit: pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, edocuit. Ambitio multos mortales falsos (6) fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud promptum in linguâ habere; amicitias inimicitiasque, non ex re, sed ex commodo, æstimare; magisque vultum, quàm ingenium, bonum habere. Hæc primo paulatim crescere, interdum vindicari. Post, ubi contagio, (7) quasi pestilentia, invasit; civitas immutata: imperium ex justissimo atque optimo, crudele intolerandumque factum.

---

1. *In amicis fideles.* For *in amicos.* We have the same construction again in c. 11. *fœda crudeliaque in civibus facinora.* So again, c. 52. B. J. 58. Cæsar also, and other writers, frequently employ it. See below, c. 19.

2. *Beneficiis quam metu.* *Magis* is here understood. So again in c. 20. *Nisi vos servire, quam imperare parati estis.* Omissions of this kind are called *Ellipses.*

3. *Domiti.* *Sunt* is understood. So with *subacti.* See c. 14.

4. *Carthago.* See Lempriere.

5. *Iis otium,* &c. *Fuere* is here constructed with two datives. [Rule: *Sum, cum multis aliis,* &c.]

6. *Falsos.* See above, p. 7, n. 1.

7. *Contagio.* This may be either the nominative case, or the ablative from *contagium.* If the former, it is *coupled* by *quasi* with *pestilentia;* and if the latter, it is the ablative of the manner.

11. Sed primò magis ambitio, quàm avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtuti erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus, æquè sibi exoptant: sed ille verâ viâ nititur; huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens concupivit; ea, quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effœminat; semper infinita, insatiabilis, est; neque copiâ neque inopiâ minuitur. Sed postquam L. Sulla, armis receptâ republicâ, (1) bonis initiis malos eventus (2) habuit: rapere omnes, trahere; domum alius, alius agros cupere; neque modum, neque modestiam victores habere; fœda crudeliaque in civibus facinora facere. Huc accedebat, quòd L. Sulla exercitum, quem in Asiâ ductaverat, quò sibi fidum faceret, contra morem majorum luxuriosè nimìsque liberalitèr habuerat. Loca amœna, voluptaria, facilè in otio feroces militum animos molliverant. Ibi primùm insuevit exercitus populi Romani amare, potare, signa, tabulas pictas, vasa cælata mirari, ea privatim ac publicè rapere, delubra spoliare, sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecêre. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant; nedum illi (3) corruptis moribus victoriæ temperarent.

12. Postquam divitiæ honori (4) esse cœperunt, et eas gloria, imperium, potentia sequebatur; hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malevolentiâ duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria atque avaritia cum superbiâ invasêre: rapere,

---

1. *Armis receptâ republicâ.* The ablative absolute.

2. *Bonis initiis malos eventus.* The commencement of Sylla's career, and his demolition of the Marian faction, rendered him a benefactor to his country. But no sooner had he put an end to the tyranny of his rival, than he took advantage of his success to make himself master of the state in return, and entered upon a system of cruelty and proscription, infinitely more barbarous than that which Marius had previously exercised. — See Lempriere under *Marius* and *Sylla.*

3. *Nedum illi,* &c. Much less could they of corrupt morals use a victory with moderation. This seems to be the best construction, *corruptis moribus* being the ablative of the quality. [Rule: *Substantivum, cum adjectivo,* &c.] It might, however, be the *ablative absolute. Victoriæ* is the dative after *temperarent.* [Rule: *Verba imperandi,* &c.]

4. *Honori.* The dative after *esse* and *haberi* is very elegant. [Rule: *Sum exigit dativum.*]

consumere; (1) sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi neque moderati habere. (2) Operæ pretium est, cùm domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templa deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales, fecêre; verùm illi delubra deorum pietate, domos suas gloriâ, decorabant; neque victis quidquam, præter injuriæ licentiam, eripiebant. At hi contrà, ignavissimi homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri victores hostibus reliquerant: proinde quasi injuriam facere, id demum esset imperio uti.

13. Nam quid ea memorem, quæ, nisi iis qui vidêre, nemini credibilia sunt; à privatis compluribus subversos montes, maria constructa esse? (3) quibus ludibrio mihi videntur fuisse divitiæ: quippe, quas honestè habere(4) licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed lubido stupri, ganeæ, cæterique cultûs, non minor incesserat. Viri pati muliebria; mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi causâ, terrâ marìque omnia exquirere; dormire priùs, quàm somni cupido esset: non famem aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem operiri, sed ea omnia luxu antè capere. Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, facinora incendebant: animus, imbutus malis artibus, haud facilè lubidinibus carebat: eò profusiùs omnibus modis quæstui atque sumptui deditus erat.

14. In tantâ tamque corruptâ civitate Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atquæ facinorum (5) circùm se, tamquam stipatorum, catervas habe-

1. *Rapere, consumere.* They plundered, they wasted. The infinitive, as usual, instead of the indicative. The nominative case is *juventus* understood.

2. *Nihil pensi atque moderati habere.* They held in no esteem, or influence; i. e. yielded neither respect nor obedience to these virtues. *Moderati* is here accommodated to the same construction as *pensi;* of which see above; c. 5. *note.*

3. *Maria constructa esse.* Seas were built upon; i. e. houses were projected over the bed of the sea.

4. *Honeste habere.* As *habere* is here opposed to *abuti,* it must of course be understood in the sense of *uti;* i. e. to spend. Tacit. Ann. iv. 44. *Opes innocenter paratæ, et modestè habitæ.* After *abuti* we must supply *iis, scil. divitiis,* to which *quas* must be referred as its antecedent. This verb governs an ablative by the rule, *Fungor, fruor, utor,* &c.

5. *Flagitiorum atque facinorum.* That is, the profligate and the wicked; for *flagitiosorum atque facinorosorum.* This is called a placing of the *res pro persona,* or the *abstract* for the *concrete.*

bat. Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat, quique alienum æs grande conflaverat, quò flagitium aut facinus redimeret; præstereà, omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis judicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua perjurio et sanguine civili alebat; postremò, omnes quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinæ proximi familiaresque erant. Quòd si quis, etiam à culpâ vacuus, in amicitiam ejus inciderat; quotidiano usu atque illecebris facilè par similisque cæteris efficiebatur. Sed maximè adolescentium familiaritates appetebat. Eorum animi molles, et ætate fluxi, dolis haud difficultèr capiebantur. Nam, utì cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere, aliis canes atque equos mercari: postremò, neque sumptui neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios fidosque sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existimarent, juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honestè pudicitiam habuisse; sed ex aliis rebus magìs quàm quòd cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat.

15. Jamprimùm adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, (1) cum sacerdote Vestæ, et alia hujuscemodi contra jus fasque; (2) postremò, captus amore Aureliæ Orestillæ, cujus, præter formam, nihil unquam bonus laudavit; quòd ea nubere illi dubitabat, timens privignum adultum ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris (3) maturandi; namque animus impurus, diis hominibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat; ita conscientia mentem excitam vexabat; igitur color ei exsanguis, (4) fœdi oculi; citus modò, modò tardus, incessus: prorsus in facie vultuque vecordia inerat.

16. Sed juventutem, quam, ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat: ex illis testes signa-

---

1. *Cum virgine nobili.* Her name was *Fabia Terentia:* of whom, and of the vestal virgins, see Lempriere.

2. *Jus fasque.* The former of these words, which are often found in conjunction, denotes *human*, and the latter *divine* laws.

3. *Facinoris.* The conspiracy.

4. *Color ei exanguis.* The verb *erat* is understood, which is very usual, especially in animated descriptions. So in B. J. 14. *Pars in crucem acti, pars bestiis objecti;* subaud. *sunt.* The rule is, *Est pro habeo,* &c.

toresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula, vilia habere; (1) post, ubi eorum famam atque pudorem attriverat, (2) majora alia imperabat. Si causa peccandi in præsens minùs suppetebat, nihilominus insontes, sicuti sontes, circumvenire, jugulare: (3) scilicet, nè per otium torpescerent manus aut animus, gratuitò potiùs malus atque crudelis erat. His amicis sociisque confisus Catilina; simul, quòd æs alienum per omnes terras ingens erat: et, quòd plerique Sullani milites, largiùs suo usi, rapinarum et victoriæ veteris memores, civile bellum exoptabant; opprimendæ reipublicæ consilium cepit. In Italiâ nullus exercitus: Cn. Pompeïus in extremis terris (4) bellum gerebat: ipsi consulatum petendi magna spes: senatus nihil sane intentus: tutæ tranquillæque res omnes: sed ea prorsus opportuna Catilinæ.

17. Igitur circiter kalendas Junias, (5) L. Cæsare et C. Figulo consulibus, primò singulos appellare: hortari alios, alios tentare; opes suas, imparatam rempublicam, magna præmia conjurationis docere. Ubi satìs explorata sunt, quæ voluit, in unum omnes convocat, quibus maxima necessitudo, et plurimum audaciæ inerat. Eò convenêre, senatorii ordinis, P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. et Serv. Sullæ Servii filii, L. Vargunteïus, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. Bestia, Q. Curius; præterea, ex equestri ordine, M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius; ad hoc, multi ex coloniis et municipiis, domì nobiles. Erant præterea complures (6) paulo occultiùs consilii hujusce participes nobiles, quos magìs dominationis spes horta-

---

1. *Habere.* This is the latter of two verbs, of which *imperabat* is the former. [Rule: *Verbis quibusdam*, &c.]

2. *Attriverat.* The pluperf. 3. sing. from *attero*, to wear away, to destroy.

3. *Circumvenire, jugulare.* To these verbs *imperabat* must again be supplied from the last sentence.

4. *Extremis terris.* Pompey was now engaged in Pontus and Armenia, conducting the war against Mithridates and Tigranes.

5. *Circiter kalendas Junias.* About the first of June. Of the Roman calendar, as well as of the *Senatorian* and *Equestrian* orders, and the several individuals mentioned below, see *Lempriere*. The *coloniæ*, colonies, were settlements in conquered countries, governed by the Roman laws; and the *municipia* were corporate or borough-towns, enjoying the privileges and immunities of Roman citizenship. We may again observe the infinitive instead of the indicative in the verbs *appellare, hortari*, &c.

6. *Complures.* Julius Cæsar, Antony, and others, were supposed to have been in this number.

batur, quàm inopia, aut alia necessitudo. Cæterùm juventus pleraque, sed maximè nobilium, Catilinæ inceptis favebat. Quibus in otio (1) vel magnificè, vel mollitèr vivere copia erat, incerta pro certis, bellum quàm pacem, malebant. Fuêre item eâ tempestate, qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum ejus consilii fuisse: quia Cn. Pompeïus, invisus ipsi, magnum exercitum ductabat: cujusvis opes voluisse (2) contra illius potentiam crescere: simul confisum, si conjuratio valuisset, facilè apud illos principem se fore.

18. Sed antea item conjuravêre pauci; in quibus Catilina: (3) de quâ, (4) quàm verissimè potero, dicam. L. Tullo, M. Lepido consulibus, P. Autronius et P. Sulla, designati consules, (5) legibus ambitùs interrogati, (6) pœnas dederant. (7) Pòst paulò Catilina, pecuniarum repetundarum reus, (8) prohibitus erat petere consulatum; quòd intrà legitimos dies (9) profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus; quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores stimulabant: cum hoc Catilina et Autronius, cir-

---

1. *Quibus in otio*, &c. That is, *ii*, scil. *juventus, quibus*, &c. With *bellum quam pacem* there is an ellipsis of the adverb *magis*. See above, c. 9. *note*.

2. *Cujusvis opes voluisse*, &c. That is, *credebant eum (Crassum) voluisse*, &c.

3. *Catilina*. Supply *erat*.

4. *De qua*. Scil. *conjuratione*; which is implied in *conjuravere*. So Cic. ad Div. Epist. ii. 3. *Equidem quid sentiam aut scribam, aut ne ad eam meditere*, &c. where *eam* refers to *sententiam* understood in *sentiam*.

5. *Designati consules*. Consuls elect. See Lempriere.

6. *Legibus ambitus interrogati*. Being tried by the laws against bribery. The verb *ambire* signifies *to go about*, and so *to caress*. Hence *ambitus* came to signify *bribery* or *corruption* in elections. Against this there were several severe laws: among others, one enacted by Cicero, which subjected the convict to banishment for ten years. Instead of *leges ambitus*, the more usual form would be *leges de ambitu*. In the present instance, the genitive is the latter of two substantives.

7. *Pænas dederant*. The two opposite phrases, *dare pœnas*, to suffer punishment, and *sumere pœnas*, to inflict punishment, are remarkable idioms in the Latin language, to which it will be worth the scholar's while to attend.

8. *Pecuniarum repetundarum reus*. Being accused of extortion. *Pecuniæ repetundæ* signifies properly *money to be repaid*, as the senate were accustomed to enforce restitution, when a governor had been guilty of exaction in the provinces.

9. *Intra legitimos dies*. That is, thirty days before the day of election. The word *profiteri* signifies *to offer* himself as a candidate; the words *se candidatum* being understood.

citer nonas Decembres, consilio communicato, parabant in Capitolio, kalendis Januariis, (1) L. Cottam et L. Torquatum consules interficere: ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias (2) mittere: eâ re cognitâ, rursus in Februarias nonas consilium cædis transtulerunt. Jam tum non consulibus modò, sed plerisque senatoribus, perniciem machinabantur. Quòd nî Catilina maturâsset (3) pro curiâ signum sociis dare; eo die, post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant, ea res consilium diremit.

19. Postea Piso in Citeriorem Hispaniam quæstor pro prætore missus est, adnitente Crasso; (4) quòd eum infestum Cn. Pompeïo cognoverat. Neque tamen senatus provinciam invitus dederat; quippe fœdum hominem à republicâ procul abesse volebat; simul, quia boni complures præsidium in eo putabant, et jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam, (5) ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens occisus est. Sunt qui (6) ita dicunt, imperia ejus injusta, superba,

---

1. *Kalendis Januariis.* On the first of January; the day on which the consuls entered upon their office, and thence called *dies solemnis magistratibus ineundis.* In early times other days had been appointed for this solemnity, which were altered at different periods, till at last, A. U. C. 600, the above day was finally established. Before commencing their duties, the consuls went in great pomp to the Capitol, where an ox was sacrificed to Jupiter. The *fasces* were the insignia of the Consular office. *Fascibus correptis* is the ablative absolute.

2. *Duas Hispanias.* That is, *Hispania Terraconensis*, or *Citerior*; and *Hispania Bætica*, or *Ulterior*.

3. *Maturasset.* Had been premature.

4. *Adnitente Crasso.* At the suit of Crassus: the ablative absolute. Of the office of *Quæstor* and *Prætor,* see Lempriere. A person, delegated to officiate in the stead of a consul or prætor, was said to act *pro consule*, or *pro prætore*, and styled *Proconsul*, or *Proprætor.*

5. *In provinciam.* For *in provincia.* The preposition *in* is thus irregularly used by other writers. Plaut. Cass. ii. 3. 26. *Ubi in lectum jacuisti.* Terent. ii. 2. 29. *In tantum honorem esse.* So also Sallust himself, in c. 11. supra: *Exercitum, quem in Asiam ductaverat.* On the other hand, it is frequently constructed with an ablative, where the sense requires an accusative. Cic. de Orat. i. *Veni in senatu.* Plaut. Amphit. v. 1. 18. *Pergam in ædibus.* It appears, from other writers, that Piso was murdered in Spain, not on his journey thither; and that *in provinciam iter faciens* are not to be taken in connexion, is evident from their position, apart, in the context.

6. *Sunt qui,* &c. There are some, who, &c. *Quidam,* or *alii,* is understood.

crudelia, barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres fidosque clientes,(1) voluntate ejus Pisonem aggressos; numquam Hispanos prætereà tale facinus fecisse, sed imperia sæva multa anteà perpessos. Nos eam rem in medio relinquimus. (2) De superiori conjuratione satìs dictum.

20. Catilina, ubi eos, quos paulò antè memoravi, convenisse videt; tametsi cum singulis multa sæpè egerat; tamen, in rem fore credens (3) universos appellare et cohortari, in abditam partem ædium secessit: atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit:—

Ni virtus fidesque vestra satis spectata mihi forent, nequicquam opportuna res cecidisset; spes magna dominationis in manibus frustra fuisset: neque, per ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. Sed, quia multis et magnis tempestatibus vos cognovi fortes fidosque mihi, eò animus ausus est maximum atque pulcherrimum facinus incipere; simul, quia vobis eadem, quæ mihi, bona malaque esse intellexi. Nam, idem velle, atque idem nolle, ea demùm firma amicitia est. Sed ego, quæ mente agitavi, omnes jam anteà diversi audivistis. Cæterùm mihi indiès magìs animus accenditur, cùm considero, quæ conditio vitæ futura sit, nisi nosmet ipsos vindicamus in libertatem. Nam, postquam respublica in paucorum potentiam jus atque ditionem concessit; semper illis reges,(4) *tetrarchæ vectigales esse;*

---

1. *Clientes.* The Patricians usually took a certain number of the poorer citizens under their patronage, whom they protected by their influence, pleading their causes, and promoting their interest upon all occasions. These *clients*, as they were called, attended upon their patrons in public, who prided themselves in the number of their retinue, and relied upon their votes in popular elections. Such, however, does not appear to be the import of the word *clientes* in this place; but merely that Pompey had rendered these Spaniards attached to him, by some kindness which he had shewn them. *Esse* must be supplied with *aggressos* and *perpessos*. The conjunction *that* is understood.

2. *In medio relinquimus.* We will leave undecided. Sallust here uses an idiom common in all languages, speaking of himself in the plural number.

3. *In rem fore credens.* Thinking that it would suit his purpose.

4. *Semper illis reges*, &c. The copulative conjunction is frequently omitted, as in this sentence, when the address is peculiarly animated and energetic. We have also the infinitive for the indicative, as before frequently.

populi, nationes, stipendia pendere; cæteri omnes, strenui, boni, nobiles atque ignobiles, vulgus fuimus; sine gratiâ, sine auctoritate, his obnoxii, quibus, si respublica valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiæ, apud illos sunt, aut ubi illi volunt; nobis reliquerunt pericula, repulsas, judicia, egestatem. Quæ quousque tandem patiemini, fortissimi viri? Nonne emori per virtutem præstat, quàm vitam miseram atque inhonestam, ubi alienæ superbiæ ludibrio (1) *fueris, per dedecus amitterre? Verum enimvero, proh deûm atque hominum fidem! victoria in manu nobis est; viget ætas; animus valet: contrà illis, annis atque divitiis, omnia consenuerunt. Tantummodò incepto opus est: cætera res expediet.* (2) *Etenim quis mortalium,* (3) *cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in extruendo mari,* (4) *et montibus coæquandis; nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut ampliùs domos continuare;* (5) *nobis larem familiarem nusquam ullum esse? cùm tabulas, signa, toreumata emunt; nova diruunt, alia ædificant: postremo, omnibus modis pecuniam trahunt, vexant;* (6) *tamen summa lubidine divitias suas vincere nequeunt. At nobis est domì inopia, forìs æs alienum; mala res, spes multò asperior. Denique quid reliqui habemus, præter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? En, illa, illa, quam sæpe optâstis, libertas; præterea divitiæ, decus, gloria, in oculis sita sunt; fortuna ea omnia victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia*

---

1. *Superbiæ, ludibrio.* A double dative after *fueris.* [Rule: *Sum, cum multis,* &c.]

2. *Cetera res expediet.* The undertaking itself will complete the rest.

3. *Quis mortalium.* What man? The genitive is governed by the interrogative pronoun *quis.* [Rule: *Partitiva,* &c.]

4. *In extruendo mari.* In building out the sea. Cæs. B. G. iii. 12. *Extruso mari aggere ac molibus.* Catiline evidently alludes to the waste of money in idle projects of little or no practical utility, such as repelling the inroads of the sea, levelling mountains, and the like.

5. *Domos continuare.* To join house to house.

6. *Pecuniam trahunt, vexant.* There is some difficulty in these words. It seems clear, however, from the words *vincere divitias,* which may be translated *to get rid of their wealth,* i. e. to make their expenditure equal to their income, that the words signify *to lavish, to consume.* In a sense very similar, Seneca employs *agitare pecuniam;* and Statius, *strangulare opes.*

magnifica, magis quam oratio mea, vos hortentur. Vel imperatore, vel milite, me utimini: neque animus, neque corpus, à vobis aberit. Hæc ipsa, ut spero, vobiscum unà consul agam: nisi fortè me animus fallit, et vos servire, quàm imperare, parati estis.

21. Postquam accepêre ea homines, quibus mala abundè omnia erant, sed neque res, neque spes bona ulla; tametsi illis quieta movere (1) magna merces videbatur: tamen postulare plerique, utì proponeret, quæ conditio belli foret; quæ armis præmia peterent; quid ubique (2) opis aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas, (3) proscriptionem (4) locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum, atque lubido victorum, fert. Prætereà, esse in Hispanià Citeriore Pisonem, in Mauritanià cum exercitu P. Sitium Nucerinum, consilii sui participes. Petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret; hominem et familiarem, et omnibus necessitudinibus circumventum: cum eo consulem se initium agendi facturum. Ad hoc, maledictis increpabat omnes bonos: suorum unumquemque nominans, laudare; admonere alium egestatis, (5) alium cupiditatis suæ, complures periculi aut ignominiæ, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacres videt, cohortatus, ut petitionem suam (6) curæ haberent, conventum dimisit.

22. Fuêre eâ tempestate, qui dicerent Catilinam, oratione habitâ, cùm ad jusjurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino per-

---

1. *Quieta movere.* To disturb the public peace.

2. *Quid ubique opis.* What help, and where. We have *ubique* again for *et ubi*, in c. 27. infra.

3. *Tabulas novas.* Namely, of debtor and creditor; the old accounts being cancelled, and new ones opened, with an abolition of out-standing debts.

4. *Proscriptionem.* When Sylla had made himself master of the republic, he adopted a new mode of proceeding towards his enemies, which was called *proscription.* He set a price upon their heads, denounced them as traitors, and confiscated their property. In this manner ninety senators, and nearly 3000 others, perished. The same practice was also adopted by Octavius and Antony.

5. *Admonere alium egestatis.* The verbs *moneo, admoneo,* &c. are more usually followed by an ablative, with or without a preposition, as in c. 5. Sometimes, however, as verbs of *accusing,* and the like, they are found with a genitive. So again in B. J. 49. [Rule: *Verba accusandi,* &c.]

6. *Petitionem suam.* His canvassing for the consulship.

mixtum in pateris circumtulisse; indè cùm post execrationem (1) omnes degustavissent, sicuti in solemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum; atque eò dictare fecisse, quò inter se magìs fidi forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta et hæc, et multa præterea, existimabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, (2) quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine (3) parum comperta est.

23. Sed in eâ conjuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus; quem censores (4) senatu probri gratiâ moverant. Huic homini (5) non minor vanitas inerat, quàm audacia; neque reticere quæ audîerat, neque suametipse scelera occultare; prorsùs neque dicere, neque facere, quicquam pensi habebat. Erat ei cum Fulviâ, muliere nobili, stupri vetus consuetudo: cui cùm minùs gratus esset, quòd inopiâ (6) minùs largiri poterat, repentè glorians, maria montesque polliceri (7) cœpit; minari interdum ferro, nî sibi obnoxia (8) foret: postremò, ferociùs agitare quàm solitus erat. At Fulvia, insolentiæ Curii causâ cognitâ, tale periculum reipublicæ haud occultum habuit; sed, sublato auctore, (9) de Catilinæ conjuratione, quæ quòque

1. *Execrationem.* A most solemn oath, accompanied with imprecations of vengeance upon the heads of any of them, who should be guilty of betraying the conspiracy. Liv. x. 38. *Jurare cogebatur diro quodam carmine in execrationem capitis familiæque et stirpis composito, nisi isset in prælium, quo imperatores duxissent.* We read of a somewhat similar instance in the Acts of the Apostles.

2. *Ciceronis invidiam.* The odium against Cicero. Such is sometimes the import of the latter of two substantives.—After the failure and discovery of the plot, Cicero caused the chief of the conspirators to be put to death in prison, upon the sole authority of the senate, and without bringing the matter before the assembly of the people. His enemies afterwards objected this irregularity against him; and it was eventually the means of procuring banishment.

3. *Pro magnitudine.* In regard to its magnitude, or importance.

4. *Censores.* Of these officers, see Lempriere.

5. *Huic homini,* &c. Subaud. *erat.* [Rule: *Est pro habeo,* &c.]

6. *Inopia.* On account of his poverty. The ablative case of the *cause.*

7. *Maria montesque polliceri.* This is a proverbial expression; indicating the most extravagant promises, and such as have little chance of being fulfilled. So Plautus: *Montes argenti;* and Terence: *Montes auri*

8. *Obnoxia.* Submissive.

9. *Sublato auctore.* Without giving up her author. The ablative *absolute.*

modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque anteà pleraque nobilitas (1) invidiâ æstuabat, et quasi pollui consulatum credebat, si eum, quamvìs egregius, homo novus (2) adeptus foret. Sed, ubi periculum advenit, invidia atque superbia post fuère.

24. Igitur, comitiis habitis, consules declarantur (3) M. Tullius et C. Antonius: quod factum primò populares conjurationis concusserat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed indiès plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, suâ aut amicorum fide (4) sumtam mutuam, Fæsulas ad Manlium quemdam portare, qui postea princeps fuit belli faciendi. Eâ tempestate plurimos cujusque generis homines adscivisse sibi dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primò ingentes sumtus stupro corporis toleraverant; (5) post, ubi ætas tantummodò quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant. Per eas se Catilina credebat posse servitia urbana (6) sollicitare, urbem incendere, viros earum vel adjungere sibi, vel interficere.

25. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpè virilis audaciæ (7) facinora commiserat. Hæc mulier genere atque formà, præstereà viro atque liberis, satìs fortunata fuit; litteris Græcis atque Latinis docta; psallere, saltare elegantiùs, (8) quàm necesse est probæ:

---

1. *Pleraque nobilitas.* Most of the nobility. This adjective, though properly plural, is used by Sallust, and others, occasionally in the singular. So B. J. 18. *pars pleraque.* 54. *exercitum plerumque.*

2. *Homo novus.* The consulate, and other *curule offices*, of which see Lempriere, were originally confined to the *Patricians*, though Plebeians were afterwards admitted to exercise them. A man, who was the first of his family to had enjoy this honour, was called *homo novus*, a new man.

3. *Consules declarantur.* Scil. *a præcone.* Of the *comitia,* see Lempriere.

---

4. *Sua aut amicorum fide.* On the credit of himself or his friends.

5. *Ingentes sumtus toleraverant.* Had acquired the means of supporting great expenses. The adverb *primo* here signifies, *in early life.*

6. *Servitia urbana.* For *servos urbanos:* the abstract for the concrete. Examples of this figure have been already noticed.

7. *Virilis audaciæ.* The genitive of the *quality.* [Rule: *Substantivum, cum adjectivo,* &c.]

8. *Elegantius.* This word is evidently used in a bad sense: at least, the gestures of this woman, however elegant and graceful, were at the same time indecent and lascivious.

multa alia, (1) quæ instrumenta luxuriæ sunt: sed ei cariora semper omnia, quàm decus atque pudicitia fuit. Pecuniæ, an famæ minùs parceret, haud facilè discerneres; lubidine sic accensa, ut sæpiùs peteret viros, quàm peteretur. Sed ea sæpè antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat, luxuriâ atque inopiâ præceps abîerat. Verùm ingenium ejus haud absurdum: posse versus facere; jocum movere; sermone uti vel modesto, vel molli, vel procaci; prorsùs multæ facetiæ multusque lepos inerat. (2)

26. His rebus comparatis, Catilina nihilominùs in proximum annum consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facilè se ex voluntate Antonio usurum: (3) neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi (4) tamen ad cavendum dolus aut astutiæ deerant: namque à principio consulatûs sui, multa per Fulviam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paulò antè memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc, collegam suum Antonium pactione provinciæ (5) perpulerat, nè contra rempublicam sentiret: circùm se præsidia amicorum atque clientum (6) occultè habebat. Postquam dies comitiorum venit, et Catilinæ neque petitio, (7) neque insidiæ, quas consulibus in Campo (8) fecerat, prosperè cessêre; constituit bellum facere, et extrema omnia experiri; quoniam, quæ occultè tentaverat, aspera fœdaque evenerant.

---

1. *Multa alia.* The accusative after *docta*, which must be supplied here, as well as before *psallere* and *saltare.* As the infinitives are the latter of two verbs, so the accusative is one of those which passive verbs of *asking*, *teaching*, &c. usually retain. [Rule: *Horum passiva*, &c.] Sometimes, however, *doctus* is followed by an ablative, as in the preceding member of the sentence. The verb substantive must be supplied throughout.

2. *Inerat. Ei* must be supplied in the dative.

3. *Usurum.* Scil. *esse:* the infinitive, with the conjunction *that* understood. *Antonio* is the ablative after *usurum.* [Rules: *Verba infiniti modi*, &c. *Fungor, fruor, utor*, &c.]

4. *Illi.* Cicero.

5. *Pactione provinciæ.* At the expiration of their office, two provinces were usually assigned to the consuls, the government of each being decided by lot. On the present occasion, the provinces were Macedonia and Gaul; the former of which Cicero voluntarily gave up to Antony, and by this means he was induced to give up his unfriendly feelings towards the state. *Pactione* is the ablative case of the *manner* or *means.* [Rule: *Omne verbum*, &c.]

6. *Clientum.* See c. 19. note 1, p. 15.

7. *Petitio.* His canvass for the consulship.

8. *Campo.* The Campus Martius, where the *comitia* were held.

27. Igitur C. Manlium Fæsulas atque in eam partem Etruriæ, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam, dimisit; prætereà alium aliò, quem ubique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ (1) multa simul moliri: consuli insidias tendere; parare incendia; opportuna loca armatis hominibus obsidere; ipse cum telo esse; (2) item alios jubere, hortari, utì semper intenti paratique essent; dies noctesque (3) festinare; vigilare; neque insomniis, neque labore fatigari. Postremò, ubi multa agitanti nihil procedit, rursus intempestâ nocte (4) conjurationis principes convocat per M. Porcium Læcam; ibique multa de ignaviâ eorum questus, docet se præmisisse Manlium ad eam multitudinem, quam ad capienda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si priùs Ciceronem oppressisset: eum suis consiliis multùm officere. (5)

28. Igitur, perterritis ac dubitantibus cæteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, et cum eo L. Varganteïus senator, constituêre eâ nocte, paulo pòst cum armatis hominibus, sicuti salutatum, (6) introire ad Ciceronem, et de improviso domi suæ imparatum confodere. Curius, ubi intelligit quantum periculi (7) consuli impendeat, properè per Fulviam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat: ita illi, januâ prohibiti, tantum facinus frustra

---

1. ***Romæ.*** At Rome. [Rule: *Verum si oppidi*, &c.] The infinitives which follow are, as usual, instead of the indicative; the verb *incipiebat* being understood.

2. ***Cum telo esse.*** This was a breach of the law of the Twelve Tables, which made it illegal to wear a weapon within the city. The construction is an old, but elegant, Latinism; though some have objected to it. It occurs again, however, in c. 49, and is fully confirmed by other writers. Thus Sueton. in Jul. ch. 86. *Custodias Hispanorum* cum gladiis *sectantium.* Hirt. de Bel. Alex. 53. *Complures evocatos* cum telis *secum habere consueverat.*

3. ***Dies noctesque.*** The continuance of time, in the accusative. Sallust elsewhere employs *diu noctuque*; but the other form is more proper in this instance.

4. ***Intempesta nocte.*** In the dead of the night. The *part of time* in the ablative. [Rule: *Quæ significant*, &c.]

5. ***Eum suis consilius multum officere.*** That he (*Cicero*) greatly impeded his plans. With this and the preceding infinitives the conjunction *that* is understood. [Rule: *Verba infiniti modi*, &c.] *Consiliis* is either the dative after the compound verb *officere*, or by the Rule, *Verba significantia commodum*, &c.

6. ***Salutatum.*** The supine in *um.* It was the custom with the consuls to receive visitors at an early hour in the morning.

7. ***Quantum periculi.*** A neuter adjective followed by a genitive. [Rule: *Adjectivum in neutro*, &c.]

susceperant. Interea Manlius in Etruriâ plebem sollicitare, egestate simul, ac dolore injuriæ, novarum rerum (1) cupidam; quòd, Sullæ dominatione, agros bonaque omnia amiserat; prætereà, latrones (2) cujusque generis, quorum in eâ regione magna copia erat; nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. (3)

29. Ea cùm Ciceroni nunciarentur, ancipiti malo (4) permotus, quòd neque urbem ab insidiis privato concilio longiùs tueri poterat; neque exercitus Manlii quantus, aut quo consilio foret, (5) satìs compertum habebat; rem ad senatum refert, jam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio (6) solet, senatus decrevit,—*Darent* (7) *operam consules, nè quid respublica detrimenti caperet.* Ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxima permittitur; (8) exercitum parare, bellum gerere, coërcere omnibus modis socios atque cives; domì militiæque imperium atque judicium (9) summum habere. Alitèr, sine populi jussu, nulli earum rerum consuli jus est.

30. Post paucos dies L. Senius senator in senatu litteras recitavit, quas Fæsulis allatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse cum magnâ multitudine (10)

---

1. *Novarum rerum.* Of a change, or revolution, in the state. The genitive depends upon *cupidam.* [Rule: *Adjectiva quæ significant desiderium,* &c.]

2. *Latrones.* We must here understand *sollicitare* from the first member of the sentence; i. e. *sollicitare incipiebat.* So again before *nonnullos.*

3. *Nihil reliqui fecerant.* Had left nothing. The idiom is of frequent occurrence. [Rule: *Partitiva,* &c.]

4. *Ancipiti malo.* By the two-fold danger; viz. from Catiline at home, and Manlius abroad.

5. *Quo consilio foret.* What were its intentions.

6. *In atroci negotio.* In a case of extraordinary danger.

7. *Darent.* For *ut darent.* The conjunction is usually omitted in this and similar formulæ. Thus, in Liv. Hist. vii. 13. *Præscribit monetque Lilybæum firmo teneret præsidio.*

8. *Ea potestas maxima permittitur.* For *ea* est *maxima potestas,* quæ *permittitur.* This is the greatest extent of authority, which is entrusted, &c. Elliptical expressions of this nature are not without example. Some, however, construe *ea* as the ablative case, understanding *sententia,* or *formula:* by this form the greatest power is entrusted, &c. But in this case we should rather have had *eo* to agree with *decreto* understood or implied in the verb *decrevit.* Hence it has been suggested, that *decretio* may be the substantive which ought to be supplied; but we know of no such word in the Latin language.

9. *Imperium atque judicium.* Military and civil authority.

10. *Ante diem sextam,* &c. For *die sexta ante kalendas.* This

ante diem VI. kal. Novemb. Simul (id quod in tali re solet) alii portenta atque prodigia nunciabant: alii, conventus fieri, arma portari; Capuæ atque in Apuliâ servile bellum (1) moveri. Igitur, senati (2) decreto, Q. Marcius Rex Fæsulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque ea loca, missi. Hi utrique ad urbem (3) imperatores erant; impediti, nè triumpharent, calumniâ paucorum, quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Sed prætores (4) Q. Pompeïus Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; hisque permissum, utì pro tempore atque periculo (5) exercitum compararent: ad hoc, si quis indicâsset de conjuratione quæ contra rempublicam facta erat, præmium; (6) servo libertatem, et sestertia centum; libero, impunitatem ejus rei, et sestertia ducenta. Item decrevêre, (7) utì familiæ gladiatoriæ (8) Capuam et in cætera municipia distribuerentur pro cujusque opibus; Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, eisque minores magistratus (9) præessent.

---

was the usual abbreviated idiom among the Romans.

1. *Servile bellum.* An insurrection of the slaves.

2. *Senati.* The old genitive of *senatus.*

3. *Ad urbem.* That is, at the gates of the city. When a victorious general demanded a triumph, he was not permitted to enter the walls of the city, or advance nearer to it than a certain distance, until his request was either allowed or refused by the senate.

4. *Sed prætores,* &c. *Missi erant* must be supplied from the last sentence.

5. *Pro tempore atque periculo.* Adequate to the occasion and the peril; i. e. to the perilous occasion.

6. *Præmium.* Either *uti darent,* or *uti daretur,* is understood, according as *præmium* is taken in the accusative or nominative. As to the amount of the rewards proposed, the Romans had a greater and less coin, called *Sestertium* and *Sestertius* respectively; the former of which contained 100 of the latter, and was equal to about £7. 16s. 3d. of our money. Hence 100 sesterces, the reward offered to a slave, amounts to £781. 5s. and 200, the reward to a freeman, to £1562. 10s. sterling. The *sestertius* was a quarter of a denarius, (7½d.) equal in value to two pounds and a half of brass. It was, therefore, usually represented in characters by L.L.S. (*libra, libra, semi,*) which was again abbreviated, or rather contracted, into H.S.

7. *Item decrevere.* That is, *Senatus:* unless the verb, as some suppose, has been incorrectly inserted in the text. It certainly does not connect well with *iis permissum* (est,) with which the decrèe sets out.

8. *Familiæ gladiatoriæ.* A company of gladiators, belonging to the same master, were called a *familia.* At this time there were so many at Rome, that their dispersion was deemed necessary, in order to prevent them from joining the conspirators. Of the *Shows of Gladiators,* see Lempr.

9. *Minores magistratus.* The *tribunes, ædiles, quæstors,* &c.

31. Quibus rebus permota civitas, atque immutata facies urbis erat: ex summâ lætitiâ atque lasciviâ, quæ diuturna quies pepererat,(1) repentè omnes tristitia invasit. Festinare, trepidare; neque loco, neque homini cuiquam satìs credere; neque bellum gerere, neque pacem habere; suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc mulieres, quibus, pro reipublicæ magnitudine, belli timor insolitus incesserat, afflictare sese; manus supplices ad cœlum tendere; miserari parvos liberos; rogitare; omnia pavere; superbiâ atque deliciis omissis, sibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat, tametsi præsidia parabantur, et ipse lege Plautiâ (2) interrogatus erat ab L. Paulo. Postremò, dissimulandi causâ et quasi sui expurgandi, sicuti jurgio lacessitus foret, in senatum venit. Tum M. Tullius consul, sive præsentiam ejus timens, sive irâ commotus, orationem habuit luculentam atque utilem reipublicæ; quam postea scriptam edidit. (3) Sed ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso vultu, voce supplici, postulare à patribus, nè quid de se temerè crederent; eâ familiâ ortum, (4) ita ab adolescentiâ vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: nè existimarent, sibi patricio homini, cujus ipsius atque majorûm plurima beneficia in plebem Romanum essent, perditâ republicâ opus esse; cùm eam servaret M. Tullius, inquilinus civis (5) urbis Romæ. Ad hoc, maledicta alia cùm adderet, obstrepere omnes; hostem atque parricidam vocare; tum ille furibundus, *Quoniam quidem circumventus*, inquit, *ab inimicus præceps agor, incendium meum*(6) *ruinâ restinguam.*

32. Dein se ex curiâ domum proripuit. Ibi multa secum

---

1. *Pepererat.* Pluperf. 3. sing. from *pario.* The student will again notice in the ensuing sentence the frequent use of the infinitive.

2. *Lege Plautia.* A law enacted, A. U. C. 675, by the tribune L. Plautus, which interdicted *fire* and *water*, (i. e. banished beyond the Italian territories,) to a person who conspired against the state, insulted a magistrate, or appeared armed in public.

3. *Scriptam edidit.* He committed to writing and published. This was Cicero's first oration against Catiline.

4. *Ea familia ortum.* Supply *quâ erat. Familia* is the ablative after *ortum.* [Rule: *Natus, prognatus*, &c.]

5. *Inquilinus civis.* A citizen, who was not however born in the city. The birth-place of Cicero was Arpinum, a small town in Italy.

6. *Incendium meum.* The fire kindled against me; i. e. by my enemies. The metaphor throughout is strongly expressive of the

ipse volvens, quòd neque insidiæ consuli (1) procedebant, et ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam; optimum factu credens exercitum augere, ac priùs, quàm legiones scriberentur, multa antè capere quæ bello usui forent; (2) nocte intempestà cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego, atque Lentulo, cæterisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment; (3) insidias consuli maturent; cædem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese propedièm cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero (4) legatos ad Q. Marcium regem mittit, cum mandatis hujusmodi:

33. Deos *hominesque testamur, Imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quò periculum aliis faceremus; sed utì corpora nostra ab injuriâ tuta forent: qui miseri, egentes, violentiâ atque crudelitate fœneratorum, plerique patriæ,* (5) *sed omnes famâ atque fortunis, expertes sumus: neque cuiquam nostrûm licuit, more majorûm, lege uti, neque, amisso patrimonio, corpus liberum habere*: (6)

---

passions by which Catiline was agitated.

1. *Consuli.* This dative cannot depend upon the verb *procedebant*, as, in the following sentence, it may upon *maturent*. We must, therefore, suppose some participle as *factæ, positæ*, or the like, understood; or it may be the dative, instead of the genitive, as the latter of two substantives; that construction being sometimes employed in a similar way. [Rule: *Posterius substantivum*, &c.]

2. *Bello usui forent.* Rule: *Sum cum multis*, &c.]

3. *Confirment.* The conjunction *ut* is understood. See above, c. 29.

4. *Ex suo numero.* Supply *aliquos* or *quosdam*.

5. *Patriæ, &c. expertes.* The adjective *expers* is generally construed with a genitive, but sometimes also with an ablative, like other adjectives of *abundance* and *want*. We have here an instance of both constructions united; which is very much in the manner of Sallust. So above, c. 25. *Docta literis, multa alia.* B. J. 84. *Plerosque militiæ, paucos fama cognitos.*

6. *Liberum corpus habere.* By the law of the Twelve Tables it was ordained, that creditors might throw their insolvent debtors into prison, and bind them with fetters; whence they were called *Nexi, Obærati*, and *Addicti*. In this condition, though they did not entirely lose the rights of freemen, yet they were actually in a state of slavery, and treated more harshly even than slaves themselves. To check, however, the cruelty of usurers, a law was made, A. U. C. 429, whereby it was provided, that no debtor should be kept in irons or bonds, and that his *goods*, not his *person*, should be given up to his creditors. Livy viii. 28. Still the people were not satisfied; but repeatedly demanded an entire abolition of debts, which they called *Tabulæ novæ*; new Tables. See above, c. 21. This demand, however, does not appear to have been granted; but a law was at

tanta sævitia fœneratorum atque prætoris (1) *fuit. Sæpè majores vestrûm, miseriti plebis Romanæ, decretis suis inopiæ ejus opitulati sunt: ac novissimè, memoriâ vestrâ, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. Sæpè ista plebes, aut dominandi studio permota, aut superbiâ magistratuum, armata à patribus secessit.* (2) *At nos non imperium, neque divitias, petimus; quarum rerum causâ, bella atque certamina omnia inter mortales sunt: sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum anima simul, amittit. Te atque senatum obtestamur, consulatis miseris civibus; legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis; nève nobis eam necessitudinem imponatis, ut quæramus, quonam modo, ulti maximè sanguinem nostrum, pereamus.*

34. Ad hæc Q. Marcius respondit, si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur: eâ misericordiâ atque mansuetudine (3) senatum populumque Romanum semper fuisse, ut nemo unquam ab eo frustrà auxilium petiverit. At Catilina ex itinere (4) plerisque consularibus, prætereà optimo cuique, literas mittit: se, falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere; Massiliam (5) in exilium proficisci: non quò sibi tanti (6) sceleris conscius; sed utì respublica quieta foret; nève ex suâ contentione seditio oriretur. Ab his longè diversas

---

length passed by Valerius Flaccus, A. U. C. 667. wherein it was enacted, that debtors should be discharged upon paying 25 per cent: *Qua creditoribus quadrantem solvi jusserat.* Vel Paterc. ii. 23. To this law the words immediately below, *argentum ære solutum est,* are generally supposed to allude: the *as*, which was a *brass* coin, being paid instead of the *silver sestertius*, of which it was *one-fourth.* Other interpretations of the passage have been given; but this seems to be by far the best.

1. *Prætoris.* The prætor was the magistrate before whom debtors were tried.

2. *Armata a patribus secessit.* The first, and most important, of these secessions took place immediately after the expulsion of the Tarquins, A. U. C. 257. when the people took possession of Mount Sacer, and brought about the creation of *Tribunes of the people.*

3. *Mansuetudine.* The ablative of the quality. [Rule: *Substantivum cum adjectivo,* &c.]

4. *Ex itinere.* While on his journey.

5. *Massiliam. Marseilles.* See Lempriere. The accusative denotes motion to a place. So *Romam,* a little above. [Rule: *Verbis significantibus motum ad locum, &c.*]

6. *Quo sibi tanti,* &c. *Quo* is

litteras Q. Catulus in senatu recitavit; quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum exemplum infra scriptum est:

35. *L. Catilina Q. Catulo S.* (1) *Egregia tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defensionem in novo consilio non statui parare: satisfactionem ex nullâ conscientiâ de culpâ proponere decrevi: quæ mediusfidiùs* (2) *licet vera mecum recognoscas. Injuriis contumeliisque concitatus, quòd, fructu laboris industriæque meæ privatus, statum dignitatis* (3) *non obtinebam, publicam miserorum causam pro meâ consuetudine suscepi: non quin æs alienum meis nominibus* (4) *ex possessionibus solvere possem; cùm alienis nominibus liberalitas Aureliæ Orestillæ suis filiæque copiis persolveret: sed quòd non dignos homines* (5) *honore honestatos videbam, meque falsâ suspicione alienatum esse sentiebam. Hoc nomine* (6) *satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conservandæ sum secutus. Plura cùm scribere vellem, nunciatum est vim mihi parari. Nunc Orestillam tibi commendo, tuæque fidei trado: eam ab injuriâ defendas, per liberos tuos rogatus. Haveto.*

36. Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum vicinitatem, anteà solicitatam, armis exornat, cum fascibus atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt; senatus Catilinam et Manlium hostes judicat; cæteræ multitudini diem statuit, ante quam liceret sine

---

here used in the sense of *quòd*, because. So Cic. Epist. vi. 3. *Benevolentiâ magis adductus, quam quo res ita postularet.* After *conscius, esset* must be supplied.

1. *Catilina Catulo S.* That is, *Salutem*; subaud. *dicit.* This is the usual introductory form of a letter, which corresponds to the English *Greeting.*

2. *Mediusfidius.* That is, *me deus fidius:* scil. *ita juvet.* So may the God of faith assist me. The expression is an idiomatic form of adjuration, somewhat similar to the English, *So help me God.* The deity here addressed is *Hercules.*

3. *Statum dignitatis.* The consulate.

4. *Æs alienum meis nominibus.* The debt standing in my name; i. e. my own debt. In the same manner, (æs alienum) *alienis nominibus*, is the debt standing in the names of others.

5. *Non dignos homines.* Cicero is here principally pointed at. There is peculiar tact in the use of *non dignos* instead of *indignos.*

6. *Hoc nomine.* On this account. The order is: *Hoc nomine*

fraude (1) ab armis discedere, prætèr (2) rerum capitalium condemnatis. Prætereà decernit, utì consules delectum habeant; (3) Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero urbi præsidio sit. Eâ tempestate mihi imperium populi Romani multò maximè miserabile visum (4): cui cùm ad occasum ab ortu solis omnia domita armis paterent; domì otium atque divitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent; fuêre tamen cives, qui seque remque publicam obstinatis animis perditum (5) irent. Namque, duobus senati decretis, ex tantâ multitudine, neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisqam omnium discesserat; tanta vis morbi, atque utì tabes, plerosque civium animos invaserat.

37. Neque solùm illis aliena (6) mens erat, qui conscii conjurationis; sed omnino cuncta plebes, novarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat. Id adeò more suo videbatur facere: nam semper in civitate, quibus opes nullæ sunt, (7) bonis invident, malos extollunt; vetera odêre, nova exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turbâ atque seditionibus sine curâ aluntur: quoniam egestas facilè habetur sine damno. Sed urbana plebes, ea verò præceps ierat (8) multis de causis. Primùm omnium, qui ubique probro atque petulantiâ maximè præstabant; item alii, per dedecora, patrimoniis amissis; postremò omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. Deindè multi, memores Sullanæ victoriæ; quòd ex gregariis militibus alios senatores videbant; alios ita divites, ut regio victu atque cultu ætatem agerent;

---

secutus sum spes conservandæ reliquæ dignitatis satis honestas pro meo casu.

1. *Sine fraude.* Without peril. This sense of *fraus*, though less frequent, is not without example. Livy xxvi. 12. *Ut qui civis Campanus ante certam diem transisset, sine fraude esset.*

2. *Præter.* This preposition is here put instead of *preterquam;* and *condemnatis* is the dative case coupled with *multitudini.* [Rule: *Conjunctiones copulativæ,* &c.]

3. *Delectum habeant.* When an order of this kind was given on any sudden emergency, no exceptions were made; but all whom the consuls selected as proper men, were bound to take arms. It was, therefore, called *Delectus sine vacationibus.*

4. *Visum.* Supply *est*

5. *Perditum.* The supine in *um;* which is properly used, instead of the infinitive mood active, after verbs of motion.

6. *Aliena.* Disaffected. With *conscii* supply *erant.*

7. *Quibus opes nullæ sunt.* Who have no property. [Rule: *Est pro habeo,* &c.]

8. *Preceps ierat.* Had rushed headlong; i. e. into depravity.

sibi quisque, si in armis foret, ex victoriâ talia sperabat. Prætereà juventus, quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerat: eos atque alios omnes malum publicum alebat. Quò minùs mirandum est, homines egentes, malis moribus, maximâ spe, reipublicæ juxtà ac sibi consuluisse. Prætereà quorum victorià Sullæ parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis imminutum erat, haud sanè alio animo belli eventum exspectabant. Ad hoc, quicumque aliarum, atque senatûs, partium erant, conturbari rempublicam, quàm minùs valere ipsi, malebant. Id adeò malum multos post annos (1) in civitatem reverterat.

38. Nam postquam, Cn. Pompeio et M. Crasso consulibus, tribunitia potestas restituta est; homines adolescentes, summam potestatem nacti, quibus ætas, animusque ferox erat, cœpêre, senatum criminando, plebem exagitare; dein largiendo atque pollicitando magìs incendere; ita ipsi clari potentesque fieri. Contra eos summâ ope nitebatur pleraque nobilitas, (2) senati specie, (3) pro suâ magnitudine. Namque utì paucis verum absolvam; (4) per illa tempora quicumque rempublicam agitavêre, honestis nominibus, (5) alii, sicuti jura populi defenderent, pars, quò senatûs auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes, pro suâ quisque potentiâ certabant: neque illis modestia, neque modus contentionis erat; utrique victoriam crudelitèr exercebant.

39. Sed, postquam Cn. Pompeïus ad bellum maritimum atque Mithridaticum missus est, plebis opes imminutæ, paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliaque omnia tenere; ipsi innoxii, florentes, sine metu ætatem agere, cæterosque judiciis terrere, quò plebem in magistratu (6) placidiùs tractarent. Sed

1. *Multos post annos.* That is, since the sedition of the Gracchi, who had thrown the state into confusion about a quarter of a century before.

2. *Pleraque nobilitas.* See above, c. 23.

3. *Senati specie.* Under the appearance of supporting the senate. It is the ablative case of the *manner.* The words are, as it were, parenthetical; and *pro sua magnitudine* must be construed after *nitebatur.*

4. *Uti paucis absolvam.* To sum up in a few words. See above, c. 4.

5. *Honestis nominibus:* scil. *rempublicam agitavere.* Whosoever threw the state into confusion, *did so* upon plausible grounds. *Nominibus* is the ablative of the *cause.* [Rule: *Quodvis verbum,* &c.]

6. *In magistratu.* During their magistracy. Sallust evidently

ubi primùm dubiis rebus novandis spes oblata est, vetus certamen animos eorum arrexit. Quòd si primò prælio Catilina superior, aut æquâ manu, discessisset: profectò magna clades atque calamitas rempublicam oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti (1), diutiùs eâ uti licuisset; quin defessis et exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuêre tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt; in his erat Fulvius, senatoris filius; quem retractum ex itinere parens necàri jussit. Iisdem temporibus, Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscumque moribus aut fortunâ novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios, sollicitabat; neque solùm cives, sed cujuscumque-modi genus hominum, quod modò usui bello foret.

40. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, utì legatos Allobrogum requirat; (2) eosque, si possit, impellat ad societatem belli; existimans, publicè (3) privatìmque ære alieno oppressos, prætereà quòd naturâ gens Gallica bellicosa esset, facilè ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quòd in Galliâ negotiatus, (4) plerisque principibus civitatum notus erat, atque eos noverat: itaque sine morâ, ubi primùm legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis, et quasi dolens ejus casum, requirere cœpit,

---

alludes to the Tribunes of the people. The authority with which these magistrates were invested considerably abridged the power of the nobility; and the spirit in which it was frequently exercised, under pretence of maintaining the liberties of the people, was frequently extravagant and vexatious. In order, therefore, to curb this troublesome interference, it was the object of these nobles, who were at this crisis in possession of the riches and influence of the state, to resent the conduct of such Tribunes as thwarted their views, as soon as they resigned their office. This they effected by impeachments, and otherwise; hoping thereby to induce their successors to use their authority with the people, so as not to exasperate them against the nobles. Such is the import of the words *ut plebem placidius tractarent;* that they might keep the common people in greater tranquillity.

1. *Adepti.* Subaud. *forent.*

2. *Uti requirat.* To inquire at; or, rather, to sound.

3. *Existimans, publice,* &c. The order is: *Existimans, eos publice, privatimque oppressos facile adduci posse,* &c. The conjunction *that* is understood.

4. *Negotiatus.* Having traded. The Roman merchants usually resided for some time in the provinces, for the purpose of procuring such articles, as were likely to be saleable at Rome.

quem exitum tantis (1) malis sperarent? Postquam illos (2) videt queri de avaritiâ magistratuum, accusare senatum, quòd in eo auxilii (3) nihil esset; miseriis suis remedium mortem exspectare: *At ego*, inquit, *vobis, si modò viri esse* (4) *vultis, rationem ostendam, quâ tanta mala ista effugiatis.* Hæc ubi dixit, Allobroges, in spem maximam adducti, Umbrenum orare, (5) utì sui misereretur: (6) nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quod non cupidissimè facturi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quòd foro propinqua erat, neque aliena consilii (7) propter Semproniam: nam tum Brutus ab Româ aberat. Prætereà Gabinium arcessit, quò major auctoritas sermoni inesset: eo præsente, conjurationem aperit; nominat socios, prætereà multos cujusque generis inoxios, quò legatis animus amplior esset: dein eos, pollicitos operam suam, domum dimittit.

41. Sed Allobroges diu in incerto habuêre, (8) quidnam consilii carperent: in alterâ parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ; at in alterâ majores opes, tuta consilia, pro incertâ spe certa præmia. Hæc illis volventibus, tandem vicit fortuna reipublicæ. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocinio (9) civitas plurimùm utebatur, rem omnem, utì cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcipit, ut studium conjurationis vehementèr

---

1. *Exitum tantis malis.* For *tantorum malorum.* So in c. 47. *cui fatum*, for *cujus.* It has been already observed, that the latter of two substantives is sometimes found in the *dative*, instead of the *genitive.* This, however, happens more generally and properly, when *belonging to any thing* is signified. [Rule: *Posterius substantivum*, &c.

2. *Postquam illos*, &c. The order is: *Postquam videt illos queri*, &c. The conjunction *that* is again understood.

3. *Auxilii.* The genitive after the partitive noun *nihil.*

4. *Viri esse.* To be men; i. e. to act like men, with firmness and bravery.

5. *Orare.* Subaud. *incipiebant.*

6. *Sui misereretur.* [Rule: *Satago, misereor*, &c.

7. *Aliena consilii.* Averse from their plans. The adjective *alienus* is one of those, which, though properly construed with a *dative*, are sometimes found with a *genitive.* [Rule: *Quædam ex his*, &c.] The verb *erat* must be repeated.

8. *In incerto habuere.* To be in suspense. *Se* is the accusative understood after *habuere.*

9. *Cujus patrocinio.* It was usual for the Roman nobility to take certain of the provinces and allies under their protection, whose interests they undertook to advance. To these patrons they applied in all cases of emergency, who were bound to give them advice, and manage their affairs at Rome.

simulent; cæteros adeant, bene polliceantur; dentque operam, ut eos quàm maximè manifestos habeant.

42. Iisdem feré temporibus, in Galliâ Citeriore atque Ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apuliâ, motus erant. Namque illi, quos antê Catilina dimiserat, inconsultè ac veluti per dementiam cuncta simul agere: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris (1) quàm periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex sociis causâ cognitâ, in vincula conjecerat; item in Citeriore Galliâ C. Murena, qui ei provinciæ legatus præerat.

43. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui principes conjurationis erant, paratis, utì videbantur, magnis copiis, (2) constituerat, utì, Catilina cum (3) in agrum Fæsulanum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habitâ, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissimi invidiam optimo consuli imponeret; eo signo proximâ nocte cætera multitudo conjurationis suum quisque negotium exequeretur. Sed ea (4) divisa hoc modo dicebantur: Statilius et Gabinius, (5) utì cum magnâ manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quò tumultu facilior aditus ad consulem cæterosque, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eumque vi aggrederetur; alius autem alium: sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent; simul, cæde et incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignaviâ sociorum: illos dubitando, et dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere: facto, non consulto, in tali periculo opus esse: (6) seque, si pauci

---

1. *Timoris.* The genitive after the neuter adjective *plus.* [Rule: *Adjectivum in neutro genere*, &c.]

2. *Paratis magnis copiis.* The ablative absolute, to be taken in a parenthesis. With *videbantur* must be supplied *copiæ* as a nominative.

3. *Uti Catilina*, &c. The order is: *Uti, cum Catilina venisset in Fæsulanum agrum, L. Bestia*, &c. *Consuli* is the dative after *imponeret.* [Rule: *Verba composita*, &c.]

4. *Ea.* Either *negotia* or *multitudo* may be supplied; and *esse* is understood with *divisa.* If the latter method is adopted, which is, perhaps, the best, *dicebantur* is in the plural, by the Rule, *Nomen multitudinis.*

5. *Statilius, Gabinius.* Scil. *jussi erant;* and so in the other parts of the sentence; where *uti* is also to be repeated.

6. *Facto, non consulto, opus esse.* See above, c. 1. *note* 4, *p.* 1.

adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Naturâ ferox, vehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat.

44. Sed Allobroges, ex præcepto Ciceronis, per Gabinium cæteros (1) conveniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio, postulant jusjurandum, quod signatum ad cives perferant: alitèr haud facilè eos ad tantum negotium impelli posse. Cæteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eo brevi venturum pollicetur, ac paulò ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his T. Vulturtium quemdam Crotoniensem (2) mittit: ut Allobroges, priùs quàm domum pergerent, cum Catilinâ, datâ atque acceptâ fide, societatem confirmarent. Ipse Vulturtio litteras ad Catilinam dat; quarum exemplum (3) infrà scriptum est:—

Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites in quantâ calamitate sis; et memineris te virum: (4) *consideres, quid tuæ rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.*

Ad hoc, mandata verbis dat: *Cùm ab senatu hostis judicatus sit, quo consilio* (5) *servitia repudiet? In urbe parata esse, quæ jusserit; ne cunctetur ipse propiùs accedere.*

45. His rebus ita actis; constitutâ nocte quâ proficiscerentur; Cicero, per legatos cuncta edoctus, (6) L. Valerio Flacco et C. Pomptino prætoribus imperat, ut in Ponte Mulvio, (7) per insidias, Allobrogûm comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cujus gratiâ mittebantur: cætera, utì facto opus sit, ita agant. Homines militares, sine tumultu præsidiis collocatis, sicuti præceptum erat, occultè pontem obsident. Postquam ad id loci legati cum Vulturtio venêre, simul utrimque clamor exortus est: Galli, citò cognito consilio, sine morâ prætoribus se tradunt. Vulturtius primò, cohortatus cæteros, gladio se à multitudine defendit; dein, ubi à legatis desertus

---

1. *Cæteros.* Supply *conjuratores.*

2. *Crotoniensem.* A native of *Croto,* a small town on the bay of Tarentum.

3. *Quarum exemplum.* A copy of which.

4. *Memineris te virum.* The verb *memini* should properly be followed by a genitive. It seems therefore that *esse* is to be supplied, and that the conjunction *that* is understood.

5. *Quo consilio,* &c. With what view? i. e. What could induce him to reject the *assistance* of the slaves? This first part of the verbal message is in the form of a question.

6. *Cuncta edoctus.* [Rule: *Horum passiva,* &c.]

7. *Ponte Mulvio.* A bridge over the Tiber, about two miles above Rome.

est, multa priùs de salute suâ Pomptinum obtestatus, (1) quòd ei notus erat, postremò timidus ac vitæ diffidens, velut hostibus, sese prætoribus dedit.

46. Quibus rebus confectis, omnia properè per nuncios consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavêre: nam lætabatur intelligens, conjuratione patefactâ, civitatem periculis ereptam esse: porrò autem anxius erat, in maximo scelere tantis civibus deprehensis, quid facto opus esset; pœnam illorum sibi oneri, (2) impunitatem perdendæ reipublicæ fore credebat. Igitur, confirmato animo, vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemque Ceparium Terracinensem, (3) qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Cæteri sine morâ veniunt. Ceparius, paulò antè domo egressus, cognito indicio, ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quòd prætor erat, ipse manu tenens, in senatum perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eò senatum advocat, magnâque frequentiâ ejus ordinis Vulturtium cum legatis introducit; Flaccum prætorem scriniumcum litteris, quas à legatis acceperat, eòdem adferre jubet.

47. Vulturtius interrogatus de itinere, de litteris, postremò quid, aut quâ (4) de causâ, consilii habuisset: primò fingere alia omnia, dissimulare de conjuratione: pòst, ubi fide publicâ (5) dicere jussus est, omnia, utì gesta erant, aperit: se paucis antè diebus à Gabinio et Cepario socium ascitum: nihil amplius scire, quàm legatos: tantummodò audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Varguntеïum, multosettereà in eâ conjuratione esse. Eadem Galli fatentur; ac Lentulum dissimulantem coarguunt, præter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat:—Ex libris Sybillinis (6) regnum

---

1. *Multa obtestatus. Multa* is here used in the neuter plural for the adverb *valde*, after the manner of the Greek.

2. *Sibi oneri fore.* The verb *sum*, with a double dative. [Rule: *Sum, cum multis*, &c.] In the next member of the sentence the words *perdendæ reipublicæ* are another example of the construction noticed above, c. 6. *note*.

3. *Terracinensem.* A native of *Terracina*, a town of Latium.

4. *Quid, aut qua*, &c. That is, *Quid consilii, aut qua de causa id consilii habuisset.*—*Consilii* is the genitive in the first instance, after the noun partitive *quid;* and in the other, after *id* in the neuter gender, put *absolutely*. [Rules: *Partitiva*, &c. *Adjectivum in neutro genere*, &c.]

5. *Fide publica.* Upon the public faith; i. e. upon promise of pardon. Compare Cic. Cat. iii. 4.

6. *Libris Sybillinis.* Of these documents, see Lempriere; as well as of the *Haruspices*, the

Romæ tribus Corneliis portendi: Cinnam atque Sullam antea, se tertium esse, cui fatum fore urbis potiri; (1) prætereà ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpè ex prodigiis haruspices respondissent bello civili cruentum fore. Igitur, perlectis litteris, cùm priùs omnes signa sua cognovissent, (2) senatus decernit, utì, abdicato magistratu, Lentulus, itemque cæteri, in liberis custodiis (3) habeantur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat; Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is paulò antè ex fugâ retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur.

48. Interea plebes, (conjuratione patefactâ) quæ, primò cupida rerum novarum, nimis bello favebat, mutatâ mente, Catilinæ consilia exsecrari, Ciceronem ad cœlum tollere; veluti ex servitute erepta, gaudium atque lætitiam agitabant. Namque alia belli (4) facinora prædæ magìs, quam detrimento, fore; incendium verò crudele, immoderatum, ac sibi maximè calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in usu quotidiano et cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat: quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. Is, cùm se diceret de conjuratione indicaturum, si fides publica data esset, jussus à consule, quæ sciret, edicere, eadem ferè, quæ Vulturtius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium, senatum edocet: prætereà, se missum à M. Crasso, qui Catilinæ nuncia-

---

Ædiles, and the individuals mentioned below.

1. *Urbis potiri.* The verb *potior* governs both an ablative and a genitive; the latter generally when it signifies *to obtain* or *enjoy* the supremacy or government: as in the phrase *rerum potiri;* and, in this place, *urbis potiri*, to obtain the government of Rome. With an ablative it means *to obtain* generally, as a *wish*, a *victory*, &c. The distinction, however, does not always apply. In B. J. 74. both constructions are united, unless it be preferable to supply *numero* before *hostium* from the preceding clause.

2. *Signa sua cognovissent.* Had acknowledged their signatures.

3. *In liberis custodiis.* That is, in private confinement. Previous to conviction, state criminals were usually given in charge to the consuls, or some of the nobility, who were responsible for their appearance on the day of their trial. See Liv. xxxix. 14. Tacit. Hist. vi. 3.

4. *Namque alia belli*, &c. The order is: *Namque putabant alia belli facinora fore prædæ magis*, &c. The dative case is frequently used after *sum*, as, in this place, *prædæ* and *detrimento.* [Rule: *Sum exigit dativum.*]

ret, nè eum Lentulus, et Cethegus, aliique ex conjuratione deprehensi terrerent: (1) eòque magîs properaret ad urbem accidere, quò et cæterorum animos reficeret, et illi faciliùs è periculo eriperentur. Sed, ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maximis divitiis, summâ potentiâ; (2) alii rem incredibilem rati; pars, tametsi verum existimabant, tamen, quia in tali tempore tanta vis hominis magìs lenienda, quam exagitanda, videbatur; plerique, Crasso ex negotiis privatis obnoxii, conclamant indicem falsum esse, deque eâ re postulant utì referatur. (3) Itaque, Cicerone consulente, (4) frequens senatus decernit, Tarquinii indicium falsum videri, eumque in vinculis retinendum, neque ampliùs potestatem (5) faciendam; nisi de eo indicaret, cujus consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existimarent, indicium illud à P. Autronio machinatum: quò faciliùs, appellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium à Cicerone immissum aiebant, nè Crassus, more suo, suscepto malorum patrocinio, rempublicam conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audivi, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam.

49. Sed iisdem temporibus Q. Catulus et C. Piso neque gratiâ, neque precibus, neque pretio, Ciceronem impellere quivêre, utì per Allobroges aut alium indicem C. Cæsar falsò nominaretur. (6) Nam uterque cum illo graves inimicitias exercebant: Piso, oppugnatus in judicio repetundarum (7) propter cujusdam Transpadani supplicium injustum; Catulus, ex petitione pontificatùs odio incensus, quòd, extremâ ætate, maximis honoribus usus, ab adolescentulo Cæsare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur; (8) quòd is, privatìm egregiâ

1. *Terrerent.* Should terrify (*him*); i. e. Catiline.

2. *Divitiis, potentia.* The ablative of the *quality.* [Rule: *Substantivum, cum adjectivo*, &c.]

3. *Uti referatur.* That an inquiry should be instituted. *Referre* was the usual form of moving the senate upon any question.

4. *Consulente.* Acting as consul. One of the consuls presided in the senate.

5. *Potestatem.* The power; *scil.* of proceeding with his story. The complete sentence would be: *potestatem indicii illi faciendam esse.*

6. *Falso nominareter.* Should be falsely accused; *scil.* as a party to the conspiracy.

7. *In judicio repetundarum.* In an action for damage. Cæsar seems to have become the patron of the *Transpadani*, (the people on the north side of the Po,) and to have stood their friend in the affair with Piso.

8. *Res opportuna videbatur:* i. e.

liberalitate, publicè maximis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi, singillatim circumeundo, atque ementiendo quæ se ex Vulturtio aut Allobrogibus audîsse dicerent, magnam illi invidiam conflaverant: usque adeò, utì nonnulli equites Romani,—qui, præsidii causâ, cum telis erant circùm ædem Concordiæ, (1) seu periculi magnitudine, seu animi mobilitate impulsi, quò studium suum in rempublicam clarius esset,—egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur.

50. Dum hæc in senatu aguntur, et dum legatis Allobrogum et T. Vulturtio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur, liberti, (2) et pauci ex clientibus Lentuli, diversis itineribus, opifices atque servitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant (3) duces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare soliti. Cethegus autem per nunicos familiam atque libertos suos, lectos et exercitatos in audaciam, orabat, utì, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. (4) Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis præsidiis, utì res atque tempus monebat, convocato senatu, refert, (5) quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. Sed eos paulò antè frequens senatus judicaverat *contra rempublicam fecisse*. Tum D. Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quòd eo tempore consul designatus erat, de his qui in custodiis tenebantur, et prætereà de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreverat: isque posteà, permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam (6) Tib. Neronis iturum se dixerat:

---

to accuse Cæsar of abetting the conspiracy.

1. *Concordiæ.* Supply *Templum.* In the same manner *Apollinis, Jovis, Veneris,* &c. are often used elliptically, for the *Temple* of *Jupiter, Apollo, Venus,* &c.

2. *Liberti.* Freed-men: as distinguished from the *ingenui*, or free-born citizens of Rome. The *liberti* were citizens, who had been slaves, and had received their freedom for some service to their masters, to whose interests they in general remained firmly attached. Their sons were called *libertini*, and formed another class or order in the republic.

3. *Partim exquirebant.* In the former part of the sentence *partim* is omitted. So B. J. 83. *Ille probare, partim abnuere.* With *soliti* supply *erant. Pretio* is the ablative case of the *price.*

4. *Irrumperent.* The conjunction *ut* is understood. See above, c. 29.

5. *Refert.* See above, c. 48. *note.* So also *referendum*, immediately below.

6. *Pedibus in sententiam*, &c. It was usual, in dividing upon

quòd de eâ re, præsidiis additis, referendum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum est, (1) rogatus sententiam à consule, hujuscemodi verba locutos est:—

51. *Omnes homines, P. C., qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitiâ, irâ, atque misericordiâ, vacuos esse decet. Haud facilè animus verum providet, ubi illa officiunt: neque quisquam omnium lubidini simul et usui* (2) *paruit. Ubi intenderis ingenium, valet: si lubido possidet, ea dominatur; animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi, P. C., qui reges, aut qui populi, irâ aut misericordiâ impulsi, malè consuluerint: sed ea malo dicere, quæ majores nostri contra lubidinem animi sui rectè atque ordine* (3) *fecère. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas magna atque magnifica, quæ populi Romani opibus creverat, infida atque adversa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodiis consultum est, majores nostri, nè quis divitiarum magìs, quàm injuriæ, causâ bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisère. Item bellis Punicis omnibus, cùm sæpè Carthaginienses, et in pace, et per inducias, multa nefanda facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecère: magìs, quod dignum foret, quàm quod in illos jure fieri posset, quærebant. Hoc item vobis providendum est, P. C., nè plùs valeat apud vos P. Lentuli et cæterorum scelus, quàm vestra dignitas; neu magìs iræ vestræ, quàm famæ, consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur, novum consilium approbo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat, iis utendum censeo, quæ legibus com-*

---

any question, for the contents to pass over on one side of the house, and the non-contents on the other. Hence *pedibus ire in sententiam alicujus* came to denote assent to the opinion of any one. See Cic. Fam. i. 2. From the same custom, those who merely gave their vote, without speaking, were called *Pedarii*. See Aul. Gell. iii. 18. This Tiberius Nero was the grandfather of the emperor Tiberius. It appears also from Appian, that he advised an adjournment of the debate, till Catiline was secured, and the nature and extent of the conspiracy more fully developed. His object seems to have been to wait till the excitement, which at present prevailed, was in some degree abated, in order that their deliberations might be more calm, and their decision unanimous.

1. *Ventum est.* They came. A verb impersonal passive is frequently used instead of an active verb. [Rule: *Verbum impersonale passivæ*, &c.]

2. *Lubidini et usui.* Inclination and utility. The verb *paruit* governs a dative case. [Rule: *Verba imperandi*, &c.]

3. *Ordine.* In order; i. e. orderly, discreetly. Of the Macedonic and Punic wars, see Lemp.

parata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, compositè atque magnificè casum reipublicæ miserati sunt: quæ belli sævitia esset, quæ victis acciderent, enumeravêre: rapi virgines, pueros; divelli liberos à parentum complexu; matres familiarum pati, quæ victoribus collibuissent; fana atque domos expoliari; cædem, incendia, fieri: postremò armis, cadaveribus, cruore, atque luctu, omnia compleri. Sed, per deos immortales, quò illa oratio pertinuit? an utì vos infestos conjurationi faceret? Scilicèt, quem res tanta atque tam atrox non permovit, eum oratio accendet! Non ita est: neque cuiquam mortalium injuriæ suæ (1) *parvæ videntur: multi eas graviùs æquo habuêre. Sed alia aliis licentia est, P. C. Qui, demissi, in obscuro vitam agunt, si quid iracundiâ deliquêre, pauci sciunt; fama atque fortuna eorum pares sunt: qui, magno imperio præditi, in excelso ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novêre. Ita in maximâ fortuna minima licentia est: neque studere, neque odisse, sed minimè irasci, decet; quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic existimo, P. C., omnes cruciatus minores, quàm facinora illorum, esse. Sed plerique mortales postrema meminêre; et in hominibus impiis sceleris eorum obliti, de pœnâ disserunt, si ea paulò severior fuerit. D. Silanum, virum fortem atque strenuum, certè scio, quæ dixerit, studio reipublicæ dixisse, neque illum in tantâ re gratiam aut inimicitias exercere: eos mores, eam modestiam viri cognovi. Verùm sententia ejus mihi non crudelis, (quid enim in tales homines crudele fieri potest?) sed aliena à republicâ nostrâ videtur. Nam profectò aut metus, aut injuria, te subegit, Silane, consulem designatum, genus pœnæ novum decernere. De timore supervacaneum est disserere, cùm, præsenti diligentiâ* (2) *clarissimi viri consulis, tanta præsidia sint in armis. De pœnâ possumus equidem dicere id, quod res habet; in luctu atque miseriis mortem ærumnarum requiem, non cru-*

---

1. *Injuriæ suæ.* That is, injuries done to himself. Adjectives, and particularly pronoun adjectives, must frequently be thus rendered by a preposition. Thus again in B. J. 14. *injuria mea.* Liv. ii. 35. *bellum Romanum;* i. e. *erga Romanos.* Or perhaps the possessive is here put, as frequently elsewhere, for the personal pronoun *sui.* On the other hand, we have *majores vestrum* for *vestri*, in c. 3. *supra.*

2. *Præsenti diligentia.* Active, persevering diligence.

ciatum esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra, neque curæ, neque gaudio, locum esse. Sed, per deos immortales, quamobrem in sententiam non addidisti, utì priùs verberibus in eos animadverteretur? An, quia lex Porcia (1) *vetat? At aliæ leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exilium permitti jubent. An, quia gravius est verberari, quàm necari? quid autem acerbum, aut nimìs grave est in homines tanti facinoris convictos? Sin, quia levius est: quî convenit in minore negotio legem observare, cùm eam in majore neglexeris? At enim quis reprehendat, quod in parricidas reipublicæ decretum erit? Tempus, dies, fortuna, cujus lubido gentibus moderatur. Illis meritò accidet, quidquid evenerit: cæterùm vos, P. C., quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis initiis orta sunt: sed, ubi imperium ad ignaros, aut minùs bonos, pervenit, novum illud exemplum ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transfertur. Lacedæmonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuêre, qui rempublicam tractarent. Hi primò cœpêre pessimum quemque et omnibus invisum indemnatum necare: eò populus lætari, et meritò dicere fieri. Pòst, ubi paulatìm licentia crevit, juxtà bonos et malos lubidinosè interficere, cæteros metu terrere. Ita civitas, servitute oppressa, stultæ lætitiæ graves pœnas dedit. Nostrâ memoriâ, victor Sulla cùm Damasippum* (2) *et alios hujusmodi, qui malo reipublicæ creverant, jugulari jussit; quis non factum ejus laudabat? Homines scelestos et factiosos, qui seditionibus rempublicam exagitaverant, meritò necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Namque utì quisque domum, aut villam, postremò aut vas, aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat operam, ut is in proscriptorum numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paulò post ipsi trahebantur:* (3) *neque priùs finis jugulandi fuit, quam Sulla*

---

1. *Lex Porcia.* This law was brought forward A. U. C. 453, by P. Porcius Læca, a tribune of the people, by which it was made illegal for a magistrate to scourge a Roman citizen. Among the laws forbidding a citizen to be put to death, was the *Lex Valeria,* which commuted that sentence into banishment.

2. *Damasippum.* He was *prætor urbanus;* and, being attached to the party of Marius, was commissioned by him to put to death all his opponents. He convened the senate for a pretended despatch of business, and took the opportunity of putting several of the nobles to the sword.

3. *Trahebantur,* Supply *ad mortem.*

omnes suos divitiis explevit. Atque ego hæc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor. Sed in magnâ civitate multa et varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. Ubi hôc exemplo, per senatûs decretum, consul gladium eduxerit, quis illi finem statuet, aut quis moderabitur? Majores nostri, P. C., neque consilii, neque audaciæ, unquam eguêre: (1) *neque superbia obstabat, quo minùs instituta aliena, si modò proba imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis* (2) *pleraque sumserunt: postremò, quod ubique apud socios aut hostes idoneum videbatur, cum summo studio domì exsequebantur: imitari, quàm invidere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore Græciæ morem imitati, verberibus animadvertebant in cives, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respublica adolevit, et multitudine civium factiones valuêre, circumveniri innocentes, alia hujuscemodi fieri cœpêre: tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt; quibus legibus exsilium damnatis permissum est. Hanc ego causam, P. C., quò minùs consilium novum capiamus, in primis magnam puto. Profectò, virtus atque sapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecêre, quàm in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, et augeri exercitum Catilinæ! Minimè. Sed ita censeo: publicandas eorum pecunias: ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maximè opibus valent: neu quis de his postea ad senatum referat, neve cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existimare, eum contra rempublicam et salutem omnium facturum.*

52. Postquam Cæsar dicendi finem fecit, cæteri verbo alius alii variè assentiebantur: at M. Porcius Cato, (3) rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit:—

---

1. *Eguere.* The verb *egeo* properly takes an ablative after it; but, like other verbs of *abundance* and *want*, it is sometimes found with a genitive. So again in B. J. 89. [Rule: *Multa abundandi*, &c.]

2. *Ab Tuscis.* So Florus, i. 5. *Inde fasces, trabeæ, curules, annuli, phaleræ, paludamenta, prætexta; inde, quod aureo curru quatuor equis triumphatur; togæ pictæ, tunicæque palmatæ; omnia denique decora atque insignia, quibus imperii dignitas eminet.*

3. *M. P. Cato.* This was the celebrated *Cato Uticensis*; of whom see Lempriere.

Longè mihi alia mens est, (1) *P. C., cùm res atque pericula nostra considero, et cùm sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi disseruisse videntur de pœnâ eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum paravêre: res autem monet, cavere ab illis magìs, quàm, quid in illos statuamus, consultare. Nam cætera maleficia tum persequare, ubi facta sunt; hoc, nisi provideris, nè accidat, ubi evenit, frustrà judicia implores. Captâ urbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per deos immortales vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quàm rempublicam, fecistis: si ista, cujuscumque modi sint, quæ amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium præbere vultis, expergiscimini aliquando, et capessite rempublicam. Non agitur de vectigalibus, non de sociorum injuriis: libertas et anima nostra in dubio est. Sæpenumerò, P. C., multa verba in hoc ordine* (2) *feci: sæpè de luxuriâ atque avaritiâ nostrorum civium questus sum: multosque mortales eâ causâ adversos habeo. Qui mihi, atque animo meo, nullius unquam delicti gratiam fecissem,* (3) *haud facilè alterius lubidini malè facta condonabam. Sed ea tametsi vos parvi pendebatis; tamen respublica firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. Nunc verò non id agitur, bonisne an malis moribus vivamus; neque, quantum aut quàm magnificum imperium populi Romani sit: sed hæc, cujuscumque modi videntur, nostra, an nobiscum unà, hostium, futura sint. Hìc mihi quisquam mansuetudinem et misericordiam nominat? Jampridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus: quia bona aliena largiri,* LIBERALITAS; *malarum rerum audacia,* FORTITUDO *vocatur; eò respublica in extremo sita est. Sint sanè, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis! sint misericordes in furibus ærarii! ne illi sanguinem nostrum largiantur; et, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnes perditum eant! Benè et compositè C. Cæsar paulò antè in hoc ordine de vitâ et morte disseruit; credo,*

---

1. ***Longe mihi alia mens est.*** My mind is very differently affected; i. e. I am led to draw very different conclusions. *Mihi* is the dative after *est*, by the Rule, *Est pro habeo*, &c.

2. ***In hoc ordine.*** That is, *in senatu.*

3. ***Nullius delicti gratiam fecissem.*** Allowed the indulgence of no crime.

falsa existimans, ea, quæ de inferis memorantur, diverso itinere malos à bonis loca tetra, inculta, fœda, atque formidolosa, habere. Itaque censuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos; videlicèt, timens, nè si Romæ sint, aut à popularibus conjurationis, aut à multitudine conductâ, per vim eripiantur. Quasi verò mali atque scelesti tantummodò in urbe, et non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum minores sunt opes. Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. Sin in tanto omnium metu solus non timet; eò magìs refert, me mihi atque vobis timere. Quare cùm de P. Lentulo cæterisque statuetis, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ et de omnibus conjuratis decernere. Quantò vos attentiùs ea agetis, tantò illis animus infirmior erit: si paululum modò vos languere viderint, jam omnes feroces aderunt. Nolite existimare, majores nostros armis rempublicam ex parvâ magnam fecisse. Si ita res esset, multò pulcherrimam eam nos haberemus: quippe sociorum atque civium, prætereà armorum atque equorum, major copia nobis, quàm illis, est. Sed alia fuêre, quæ illos magnos fecêre: quæ nobis nulla sunt: domì industria, forìs justum imperium; animus in consulendo liber, neque delicto, neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam; publicè egestatem, privatìm opulentiam: laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos et malos discrimen nullum: omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum; ubi vos separatìm, sibi quisque, consilium capitis; ubi domì voluptatibus, hìc pecuniæ aut gratiæ, servitis: eò fit, ut impetus fiat in vacuam (1) *rempublicam. Sed ego hæc omitto. Conjuravêre cives nobilissimi patriam incendere: Gallorum gentem, infestissimam nomini Romano, ad bellum arcessunt: dux hostium cum exercitu supra caput est. Vos cunctamini etiam nunc, et dubitatis, quid intra mœnia deprehensis hostibus faciatis? Misereamini, censeo:* (2) *deliquêre homines adolescentuli per ambitionem; atque etiam armatos dimittatis. Næ ista*

---

1. *Vacuam.* Defenceless. *Defensoribus* must be supplied in the ablative. [Rule: *Adjectiva, quæ ad copiam,* &c.]

2. *Misereamini, censeo.* This sarcasm is highly expressive of Cato's character.

vobis mansuetudo et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertat! Scilicèt res ipsa aspera est; sed vos non timetis eam. Immò verò maximè: sed inertiâ et mollitiâ animi, alius alium exspectantes, cunctamini, videlicèt diis immortalibus confisi, qui hanc rempublicam in maximis sæpè periculis servavêre. Non votis, neque suppliciis muliebribus, auxilia deorum parantur: vigilando, agendo, benè consulendo, prosperè omnia cedunt. Ubi socordiæ tete atque ignaviæ tradideris, nequîcquam deos implores: irati infestique sunt. Apud majores nostros, A. Manlius Torquatus (1) *bello Gallico filium suum, quòd is contra imperium in hostem pugnaverat, necari jussit: atque ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit. Vos, de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? Videlicet vita cætera eorum huic sceleri obstat. Verùm parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si diis, aut hominibus unquam ullis pepercit. Ignoscite Cethegi adolescentiæ, nisi iterum* (2) *jam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? quibus si quidquam pensi unquam fuisset, non ea consilia de republicâ habuissent. Postremò, P. C., si mehercule peccato locus esset, facilè paterer vos ipsâ re corrigi, quoniam verba contemnitis. Sed undique circumventi sumus: Catilina cum exercitu faucibus urget: alii intra mœnia atque in sinu urbis sunt hostes. Neque parari, neque consuli, quidquam occultè potest: quò magìs properandum est. Quare ita ego censeo. Cùm nefario consilio sceleratorum civium respublica in maxima pericula venerit: hique, indicio T. Vulturtii et legatorum Allobrogum, convicti confessique sint, cædem, incendia, aliaque fœda atque crudelia facinora in cives patriamque paravisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more majorûm supplicium sumendum.*

53. Postquàm Cato assedit, consulares omnes, itemque senatûs magna pars, sententiam ejus laudant, virtutem animi ad cœlum ferunt: alii alios increpantes timidos

---

1. *T. Manlius Torquatus.* See Lempriere.

2. *Nisi iterum.* It is not certain to what this particularly refers. Some understand it of the part which Cethegus took in the Marian civil wars; and others of his share in the affair of Piso, alluded to above, c. 18.

vocant: Cato clarus atque magnus habetur: senati decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus Romanus domì militiæque, mari atque terrâ, præclara facinora fecit, fortè lubuit attendere, quæ res maximè tanta negotia sustinuisset. Sciebam, sæpenumerò parvâ manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoveram parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpè fortunæ violentiam tolerâsse: facundiâ Græcos, gloriâ belli Gallos, ante Romanos fuisse. Ac mihi multa agitanti constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse; eòque factum utì divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed, postquàm luxu atque desidiâ civitas corrupta est, rursus respublica, magnitudine suâ, imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat; ac, sicuti effœta parentum, (1) multis tempestatibus haud sanè quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed, memoriâ meâ, ingenti virtute, diversis moribus, fuêre viri duo, M. Cato, et C. Cæsar: quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin utriusque naturam et mores, quantùm ingenio possem, aperirem.

54. Igitur his genus, ætas, eloquentia propè æqualia fuêre: magnitudo animi par, item gloria: sed alia alii. Cæsar beneficiis ac munificentiâ magnus habebatur; integritate vitæ Cato: ille mansuetudine et misericordiâ clarus factus; huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar, dando, sublevando, ignoscendo; Cato, nihil largiendo, gloriam adeptus est. In altero miseris perfugium; in altero malis pernicies: illius facilitas, hujus constantia, laudabatur. Postremò, Cæsar in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, sua negligere; nihil denegare, quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, bellum novum (2) exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, decoris, sed maximè severitatis, erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum factioso; sed cum strenuo, virtute; cum modesto, pudore; cum innocente, absti-

---

1. *Effœta parentum.* For *effœta parens,* or *inter parentes:* a mother, who has ceased to bear children. It should, perhaps, seem rather to indicate a mother, between the birth of whose children a considerable lapse of time had intervened. Some would have *effectâ parente* in the ablative absolute.

2. *Bellum novum.* That is, a war of a different character from those in which the Romans had hitherto been engaged.

nentiâ, certabat: esse, quàm videri, bonus malebat: ita, quò minùs gloriam petebat, eò magìs adsequebatur.

55. Postquàm, utì dixi, senatus in Catonis sententiam discessit, consul, optimum factu ratus, noctem, quæ instabat, antè capere, nè quid eo spatio novaretur, triumviros, (1) quæ supplicium postulabat, parare jubet: ipse, præsidiis dispositis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit cæteris per prætores. Est in carcere locus, quod Tullianum (2) appellatur, ubi paululùm ascenderis ad lævam, circiter duodecim pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus vincta: sed incultu, tenebris, odore, fœda atque terribilis ejus facies. In eum locum postquàm demissus Lentulus, vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregêre. Ita ille patricius, ex gente clarissimâ Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus factisque suis exitum vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario, eodem modo supplicium sumtum est.

56. Dum ea Romæ geruntur, Catilina, ex omni copiâ, (3) quam ipse adduxerat, et Manlius habuerat, duas legiones instituit; cohortes pro numero militum (4) complet: dein, utì quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venerat, æqualitèr distribuerat; ac brevi spatio legiones numero hominum expleverat, cùm initio non ampliùs duobus millibus habuisset. Sed ex omni copiâ circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: cæteri, utì quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas sudes, portabant. Sed, postquàm Antonius cum exer-

---

1. *Triumviros.* See Lempriere.

2. *Locus, quod Tullianum.* The relative here agrees with the following substantive *Tullianum*, instead of its proper antecedent *locus.* This is often the case when the latter substantive follows immediately in connexion; and particularly after verbs of *calling*, *naming*, and the like. So B. J. 19. *aræ, quem finem.* 75. *flumine, quam aquam.* [Rule: *Relativum inter duos*, &c.] The place here alluded to, took its name from Servius Tullius, the sixth king of Rome, who enlarged the prison which his predecessor had built.

3. *Ex omni copia.* Though somewhat irregular, it is not without example to find *copia*, in the singular number, signifying *an army.* Virg. Æn. ii. 564. *Respicio, et quæ sit circum me copia lustro.* Tacit. Annal. ii. 52. *Levi cum copia incendia et cædes et terrorem circumferret.*

4. *Pro numero militum.* According to the number of his soldiers. See Lempriere, under *Legio.*

citu adventabat, Catilina per montes iter facere: modò ad urbem, modò Galliam versùs castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat propedièm se habiturum, (1) si Romæ socii incepta patravissent. Intereà servitia repudiabat, cujus (2) initio adeum magnæ copiæ concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul alienum (3) suis rationibus videri, causam civium cum servis fugitivis communicâsse.

57. Sed, postquàm in castra nuncius pervenit, Romæ conjurationem patefactam; de Lentulo, et Cethego, cæterisque, quos suprà memoravi, supplicium sumtum; plerique, quos ad bellum spes rapinarum aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes asperos, magnis itineribus, in agrum Pistoriensem abducit; eo consilio, utì per tramites occultè profugeret in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existimans, quæ suprà diximus, Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra properè movit, ac sub ipsis radicibus montium consedit, quà (4) illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius longè aberat; utpote qui magno exercitu, locis æquioribus expeditus, in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquàm vidit montibus atque copiis hostium sese clausum, in urbe res adversas, neque fugæ, neque præsidii, ullam spem; optimum factu ratus in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quàmprimùm confligere. Itaque, concione advocatâ, hujuscemodi orationem habuit:—

---

1. *Se habiturum.* Scil. *occasionem pugnandi;* which must be supplied from the preceding sentence. Some copies insert *magnas copias;* from conjecture evidently. *Esse* must also be understood with *habiturum*; and the conjunction *that* in the English.

2. *Servitia, cujus.* There is here an ellipsis of *auxilii*, or some such word; with which the relative is made to agree in *sense*, instead of in number with the antecedent *servitia*. Similar constructions are not unfrequent; though the reverse is more usual, as exemplified in c. 5. *supra.*

3. *Simul alienum.* Scil. *existimans;* which is supplied in some copies.

4. *Qua.* Where. *Via* or *parte* is understood, as is generally the case, where there is no reference to any antecedent. The construction is a more usual form of that noticed in the last note but one. So Cæs. B. G. i. 58. Ovid. Met. v. 219. In like manner *via* must be supplied with *ea* in B. J. 38. *Locum hostibus introeundi dedit; eaque Numidæ cuncti irrupere.* Sometimes *ratione* is understood with *qua*, signifying *how.*

58. *Compertum ego habeo, milites, verba viris virtutem non addere; neque ex ignavo strenuum, neque fortem ex timido, exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cujusque animo audacia naturâ, aut moribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, nequicquam hortere: timor animi auribus officit. Sed ego vos, quò pauca monerem, advocavi: simul, utì causam consilii mei aperirem. Scitis equidem, milites, socordia, atque ignavia Lentuli, quantam ipsi nobisque cladem attulerit; quòque modo, dum ex urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc verò, quo in loco res nostræ sint, juxtà mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter à Galliâ, obstant: diutiùs in his locis esse, si maximè animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocunquè ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter vos moneo, utì forti atque parato animo sitis; et cùm prælium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam, prætereà libertatem, atque patriam, in dextris vestris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta erunt; commeatus abundè; municipia atque coloniæ patebunt. Sin metu cesserimus, eadem illa adversa fient: neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Prætereà, milites, non eadem nobis et illis necessitudo impendet. Nos pro patriâ, pro libertate, pro vitâ, certamus: illis supervacaneum est pro potentiâ paucorum pugnare. Quò audaciùs aggredimini, memores pristinæ virtutis. Licuit vobis cum summâ turpitudine in exilio ætatem agere: potuistis nonnulli Romæ, amissis bonis, alienas opes expectare: quia illa fœda atque intoleranda viris videbantur, hæc sequi decrevistis. Si hæc relinquere vultis, audaciâ opus est. Nemo, nisi victor, pace bellum mutavit. Nam, in fuga salutem sperare, cùm arma, quîs corpus tegitur, ab hostibus averteris; ea verò dementia est. Semper in prælio iis maximum est periculum, qui maximè timent: audacia pro muro habetur. Cùm vos considero, milites; et cùm facta vestra æstimo; magna me spes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus vestra me hortantur; prætereà necessitudo, quæ etiam timidos fortes facit. Nam, multitudo hostium nè circumvenire queat, prohibent angustiæ loci. Quòd si virtuti vestræ fortuna inviderit, cavete,*

nè inulti animam amittatis; neu capti potiùs, sicuti pecora, trucidemini, quàm virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

59. Hæc ubi dixit, paululùm commoratus, signa canere (1) jubet, atque instructos ordines in locum æquum deducit: dein, remotis omnium equis, quò militibus, exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco atque copiis instruit. Nam utì planities erat inter sinistros montes, et ab dexterâ rupes aspera, (2) octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidiis arctiùs collocat. Ab his centuriones, omnes lectos et evocatos, (3) præthereà ex gregariis militibus optimè quemque armatum, in primam aciem subducit; C. Manlium in dextrâ, Fæsulanum quemdam in sinistrâ parte curare jubet: ipse cum libertis et colonis propter Aquilam (4) adsistit, quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex alterâ parte C. Antonius, pedibus æger, (5) quòd prœlio adesse nequibat, M. Petreïo legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti causâ conscripserat, in fronte, post eas cæterum exercitum in subsidiis, locat. Ipse, equo circumiens, unumquemque nominans, appellat, hortatur, rogat, utì meminerint, se contra latrones inermes, pro patriâ, pro liberis, pro aris atque focis suis, cernere. Homo militaris, quòd ampliùs annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor, cum magnâ gloriâ in exercitu fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia noverat: ea commemorando, militum animos accendebat.

60. Sed ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius, tubâ signum datà, cohortes paulatìm incedere jubet: idem facit

---

1. *Signa canere.* To sound the trumpets: a usual military signal.

2. *Ab dextera rupe aspera:* scil. *existente.* The more regular construction would have been *rupem asperam,* so as to couple with *montes. Rupe existente* is the ablative absolute.

3. *Evocatos.* Veterans, who had served the number of years which the laws required, and were therefore not liable to further services, unless, of their own accord, they chose to enlist.

4. *Propter aquilam.* Near the eagle.

5. *Pedibus æger.* According to Dio the historian, Antony counterfeited an attack of the gout, in order that he might not head the army in person. It was said that he was afraid of facing Catiline, lest he should publicly upbraid him with a desertion of the conspiracy, to which he had at first attached himself. *Pedibus* is the ablative case of the *part affected.* [Rule: *Adjectiva, quæ denotant,* &c.]

hostium exercitus. Postquàm eò ventum est, unde à ferentariis (1) prœlium committi posset, maximo clamore, infestis signis (2) concurrunt: pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, pristinæ virtutis memores, cominùs acriter instare; illi haud timidi resistunt; maximâ vi certatur. Intereà Catilina cum expeditis in primâ acie versari; laborantibus succurrere: integros pro sauciis accersere; omnia providere; multùm ipse pugnare, sæpè hostem ferire: strenui militis et boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreïus, ubi videt Catilinam, contrà ac ratus erat, magnâ vi tendere, cohortem prætoriam in medios hostes inducit: eosque perturbatos, atque alios alibi resistentes, interficit: deinde utrimque ex lateribus cæteros aggreditur. Manlius et Fæsulanus in primis (3) pugnantes cadunt. Postquàm fusas copias, seque cum paucis relictum, videt Catilina, memor generis, atque pristinæ dignitatis suæ, in confertissimos hostes incurrit, ibique pugnans confoditur.

61. Sed confecto prœlio, tum verò cerneres quanta audacia quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam ferè, quem quisque vivus pugnando locum ceperat, eum, amissà animâ, corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætoria disjecerat, paulò diversiùs, sed omnes tamen adversis vulneribus, (4) conciderant. Catilina verò longè à suis inter hostium cadavera repertus est, paululùm etiam spirans, ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Postremò, ex omni copiâ, neque in prœlio, neque in fugâ, quisquam civis ingenuus (5) captus est. Ita cuncti suæ hostiumque vitæ (6) juxtà pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani lætam aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam

1. *Ferentariis.* So called, *quod ea ferrent quæ in hostem jacerentur*, because they bore missile weapons. They occupied the part which was afterwards assigned to the *Velites* in front of the army; and began the engagement with darts and javelins. See Lempriere.

2. *Infestis signis.* With hostile standards; i. e. with colours flying. On the contrary, *signa versa* denoted a retreat.

3. *In primis.* At the first onset.

4. *Adversis vulneribus.* With wounds received in front. To be wounded in the fore part of the body was looked upon as honourable, while a scar in the back, as intimating flight, was a mark of indelible disgrace.

5. *Ingenuus civis.* See above, c. 50. note 2, p. 37.

6. *Vitæ.* The dative after *pepercerant*; pluperf. 3. plur. from *parco.* [Rule: *Verba significantia commodum*, &c.

strenuissimus (1) quisque aut occiderat in prœlio, aut gravitèr vulneratus discesserat. Multi autem, qui è castris visendi aut spoliandi gratiâ processerant, volventes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem aut cognatum, reperiebant. Fuêre item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita variè per omnem exercitum lætitia, mœror, luctus, atque gaudia, agitabantur.

---

1. *Strenuissimus.* It is a general rule that adjectives with a vowel before *us* in the nominative case, instead of the usual change of termination, form the comparison by *magis* and *maximè.* Exceptions, however, are not uncommon. Thus, *pars exiguissima,* in Ovid. Her. Ep. xiv. 115.

FINIS BELLI CATILINARII.

M. T. CICERONIS

ORATIO PRIMA

IN L. CATILINAM,

HABITA IN SENATU.

I. Quousque tandem (1) abutere, Catilina, patientiâ nostrâ? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrænata jactabit audacia? nihil-ne te nocturnum præsidium Palatii, (2) nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatûs (3) locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? constrictam jam omnium horum conscientiâ teneri conjurationem tuam non vides? Quid proximâ, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrûm ignorare arbitraris? O tempora! O mores! Senatus hæc intelligit; consul videt: hic tamen vivit! Vivit? immò verò etiam in senatum venit: fit publici consilii particeps: notat et designat oculis ad cædem unumquemque nostrûm. Nos autem

---

1. *Quousque tandem.* How long, I pray. There is a peculiar elegance in the abrupt commencement of this Oration; which is highly descriptive of the patriotic indignation of Cicero, at seeing Catiline himself before him. With the most hardened impudence he had taken his seat in the senate, though his plot was more than suspected, if not absolutely discovered; and on the very morning, when this speech was delivered, Cicero had scarcely escaped the hands of his assassins. See Sall. B. C. c. 32.—*Patientia* is the ablative case after *abutere.* [Rule: *Fungor, fruor,* &c.]

2. *Palatii.* The *Palatium,* so called from the Palatine hill on which it was built, was a kind of citadel, in which a guard was usually posted in times of any civil tumult or insurrection. It had formerly been the residence of Romulus; and in after-times the emperor Augustus and his successors had a house there, thence called *Domus Palatina.* See Suet. Claud. 17. Vespas. 25. Hence the English word *Palace.*

3. *Munitissimus locus.* Cicero had convened the senate upon this occasion in the temple of Jupiter Stator, on the Capitoline hill; as being more secure than the ordinary senate-house.

(viri fortes !) (1) satisfacere reipublicæ videmur, si istius ferrum ac tela vitemus! Ad mortem te, Catilina, duci jussu consulis jampridem oportebat; in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An verò vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Tib. Gracchum, mediocriter labefactantem statum reipublicæ, privatus interfecit: Catilinam verò, orbem terræ cæde atque incendiis vastare cupientem, nos consules perferemus? Nam illa nimis antiqua prætereo, quòd Q. Servilius Ahala Sp. Melium, novis rebus studentem, (2) manu suâ occidit. Fuit, fuit ista quondam in hâc republicâ virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quàm acerbissimum hostem, coërcerent. Habemus enim senatûs-consultum (3) in te, Catilina, vehemens et grave: non deest reipublicæ consilium, neque auctoritas hujus ordinis: nos, nos, dico apertê, consules desumus. Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid respublica detrimenti caperet: nox nulla intercessit; interfectus est, propter quasdam seditionum suspiciones, C. Gracchus, clarissimo patre natus, avo, majoribus: occisus est cum liberis M. Fulvius, consularis. Simili senatûs-consulto, C. Mario et L. Valerio consulibus permissa est Respublica. Num unum diem (4) posteá L. Saturninum tribunum plebis, et C. Servilium prætorem, mors ac Reipublicæ pœna remorata est? At nos vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis; habemus enim hujusmodi senatûs-consultum, verumtamen inclusum in tabulis, (5) tamquam gladium in vaginâ reconditum; quo ex senatûs-consulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis; et vivis, non ad deponendam, sed ad confirmandam, audaciam.

II. Cupio, P. C. me esse clementem: cupio, in tanta reipublicæ periculis, non dissolutum (6) videri: sed jam me ipsum inertiæ nequitiæque condemno. Castra sunt in

---

1. *Viri fortes.* There is an exquisite irony in this.

2. *Novis rebus studentem. Rebus* is the dative after *studere.* [Rule: *Verba significantia*, &c.] Of this, and the other examples cited by Cicero, see Lempriere.

3. *Senatus-consultum.* See Sall. Cat.. 29.

4. *Unum diem.* The *duration of time* in the accusative. So also *vigessimum diem* in the next sentence. [Rule: *Quæ continuationem*, &c.]

5. *In tabulis.* In my writing-desk.

6. *Dissolutum.* Negligent.—*Inertiæ* and *nequitiæ* are in the genitive after *condemno.* [Rule: *Verba accusandi*, &c.]

Italiâ contra rempublicam in Etruriæ faucibus (1) collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum, ducemque hostium, intra mœnia, atque adeò in senatu, videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicæ molientem. Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfici jussero, credo, erit verendum mihi, ne non hoc potiùs omnes boni seriùs à me, quàm quisquam crudeliùs, factum esse dicant. Verùm ego hoc, quod jampridem factum esse oportuit, certâ de causâ nondum adducor ut faciam; tum denique interficiêre, cùm jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis (2) inveniri poterit, qui id non jure (3) factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives: et vives, ita ut nunc vivis, multis meis et firmis præsidiis obsessus, ne commovere te contra rempublicam possis; multorum te etiam oculi et aures, non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient. Etenim quid est, Catilina, quod jam ampliùs exspectes, si neque nox tenebris obscurare cœtus nefarios, nec privata domus parietibus continere voces conjurationis tuæ potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta jam istam mentem: mihi crede: obliviscere cædis (4) atque incendiorum. Teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia, quæ etiam mecum licet recognoscas. Meministi-ne, me, ante diem duodecimam Kalendas Novembris, dicere in senatu, certo die fore in armis (qui dies futurus esset ante diem octavam Kalendas Novembris) C. Manlium, audaciæ satellitem atque administrum tuæ? Num me fefellit, Catilina, non modò res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verùm (id, quod multo magis est admirandum) dies? Dixi ego idem in senatu, cædem te optimatum contulisse (5) in ante diem (6) quintam Kalendas Novembris, tum, cùm

---

1. *In faucibus.* At the entrance. The army of Manlius is intended, which was posted at Fæsulæ. See Sall. Cat. 28.

2. *Tui similis.* The adjective *similis* is not unfrequently formed with a genitive. [Rule: *Quædam ex his*, &c.]

3. *Jure.* According to law; justly. The ablative of the manner.

4. *Obliviscere cædis.* [Rule: *Reminiscor, obliviscor*, &c.]

5. *Contulisse.* Had fixed.—The conjunction *that* is understood.

6. *In ante diem.* That is, *in diem qui esset ante diem*, &c. Of this idiom, see Sall. Cat. 30. note 10, p. 22. There is some little discrepancy between this statement of Cicero and that of Sallust, who observes—*C. Manlium arma cepisse cum multitudine ante sextum diem.*

multi principes civitatis Româ, non tam sui conservandı, quàm tuorum consiliorum reprimendorum causâ, profugerunt. Num inficiari potes, te, illo ipso die, meis præsidiis, meâ diligentiâ circumclusum, commovere te contra rempublìcam non potuisse? cùm tu, (1) discessu cæterorum, nostrâ tamen, qui remansissemus, cæde contentum te esse dicebas. Quid? cùm tu te Præneste Kalendis ipsis Novembris occupaturum nocturno impetu esse confideres; sensisti-ne illam coloniam meo jussu, meis præsidiis, custodiis, vigiliisque, esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo non audiam, sed etiam videam, planéque sentiam. Recognosce tandem mecum illam superiorem noctem: jam intelliges multo me vigilare acriùs ad salutem, quàm te ad perniciem, reipublicæ. Dico te priori nocte venisse inter falcarios (2) (non agam obscurè) in M. Læcæ domum; convenisse eodem complures ejusdem amentiæ scelerisque socios. Num negare audes? quid taces? convincam, si negas; video enim esse hîc in senatu quosdam, qui tecum unà fuêre. O dii immortales! ubinam gentium sumus? quam rempublicam habemus? in quâ urbe vivimus? hîc, hîc sunt, in nostro numero, P. C. in hoc orbis terræ sanctissimo gravissimoque concilio, qui de meo nostrûmque omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adèo orbis terrarum, exitio cogitent! hosce ego video consul, et de republicâ sententiam rogo; et, quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Læcam eâ nocte, Catilina: distribuisti partes Italiæ: (3) statuisti, quò quemque proficisci placeret: delegisti, quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti urbis partes ad incendia: confirmâsti, te ipsum jam esse exiturum: dixisti paululum tibi esse etiam tum moræ, quòd ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani, (4)

---

1. *Cum tu*, &c. Cicero alludes to the movements of Catiline, as related in Sall. Cat. 27.

2. *Falcarios.* Some have supposed that there was a village of this name, at a small distance from Rome; and others that Cicero has applied the term *metaphorically* to the conspirators, as persons in a league to *mow down* the republic, as it were with a *scythe* (*falce.*) It should rather seem that some of the soldiery were so called, who were armed with *scymetars*, instead of the usual Roman broad-sword.

3. *Distribuisti partes Italiæ*, &c. See Sall. Cat. 30.

4. *Duo equites.* Cornelius and Vargunteius.

qui te istâ curâ liberarent, et sese illâ ipsâ nocte paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos pollicerentur. Hæc ego omnia, vix dum etiam cœtu vestro dimisso, comperi: domum meam majoribus præsidiis munivi atque firmavi: exclusi eos quos tu manè ad me salutatum miseras, cùm illi ipsi venissent, quos ego jam multis viris ad me venturos id temporis esse prædixeram. Quæ cùm ita sint, Catilina, perge quò cœpisti: egredere aliquando ex urbe: patent portæ: profiscere: nimiùm diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos; si minus, quamplurimos: purga urbem: magno me metu liberabis, dummodò inter me atque te murus intersit: nobiscum versari jam diutiùs non potes; non feram, non patiar, non sinam. Magna diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Jovi Statori, antiquissimo custodi hujus urbis, quòd hanc tam tetram, tam horribilem, tamque infestam reipublicæ pestem toties jam effugimus. Non est sæpiùs (1) in uno homine salus summa periclitanda reipublicæ. Quamdiu mihi, consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me præsidio, sed privatâ diligentiâ, defendi; cùm proximis comitiis consularibus, me consulem in Campo et competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio et copiis, nullo tumultu publicè concitato: denique, quotiescumque me petiisti, per me tibi obstiti: quamquàm videbam, perniciem meam cum magnâ calamitate reipublicæ esse conjunctam. Nunc jam apertè rempublicam universam petis: templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam, ad exitium et vastitatem vocas.

III. Quarè, quoniam id, quod primum, atque hujus imperii disciplinæque majorum proprium est, facere non audeo, faciam id quod est ad severitatem lenius, et ad communem salutem utilius; nam, si te interfici jussero, residebit in republicâ reliqua conjuratorum manus; sin tu (quod te jamdudum hortor) exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et perniciosa sentina. (2) Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperante, facere,

---

1. *Sæpius.* Catiline had before been engaged in a conspiracy against the republic. See Sallust. Cat. 18.

2. *Sentina.* A *sink*, or *sewer.* Hence, metaphorically, a *disgrace*, a *pollution.* The beauty of this figure is commended in Quinctil. Inst. Orat. viii.

quod jam tuâ sponte faciebas? Exire ex urbe consul hostem jubet; interrogas me, num in exsilium? non jubeo: sed, si me consulis, suadeo. Quid enim, Catilina, est quod te jam in hâc urbe delectare possit, in quâ nemo est, extra istam conjurationem perditorum hominum, qui te non metuat, nemo qui te non oderit? Quæ nota (1) domesticæ turpitudinis non inusta vitæ tuæ est; quod privatarum rerum dedecus non hæret infamiæ? quæ libido ab oculis, quod facinus à manibus unquam tuis, quod flagitium à toto corpore, abfuit? Cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretivisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem, prætulisti? Quid verò? nuper, cùm, morte superioris uxoris, novis nuptiis domum vacuam fecisses, non-ne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulâsti? quod ego prætermitto, et facilè patior sileri, ne in hâc civitate tanti facinoris immanitas aut exstitisse, aut non vindicata esse, videatur. Prætermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis Idibus (2) senties: ad illa venio, quæ non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam reipublicæ atque omnium nostrùm vitam salutemque, pertinent. Potest-ne tibi hæc lux, Catilina, aut hujus cœli spiritus esse jucundus, cûm scias horum esse neminem, qui nesciat, te, pridie Kalendas Januarias, Lepido et Tullo consulibus, stetisse in comitio cum telo? (3) manum, consulum et principum civitatis interficiendorum causâ, paravisse? sceleri (4) ac furori tuo non mentem aliquam aut timorem tuum, sed fortunam reipublicæ, obstitisse? Ac jam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non multa posteà commissa. Quoties tu me designatum,

---

1. *Quæ nota*, &c. According to Sallust and other historians, Catiline had murdered his own brother, and entertained an incestuous intercourse with his daughter. To these, and other crimes of an equally heinous nature, Cicero here alludes.

2. *Proximis Idibus.* The interest on borrowed money became due on the Ides of the month. Hence Horace: *Fænerator Alpheus—omnem relegit Idibus pecuniam, quærit Calendis ponere.* In order to enforce the payment of the enormous debts which were then due, Cicero had proposed that the property of the debtors should be confiscated; and it was this that had induced the fears of Catiline, to which he here alludes.

3. *Cum telo.* See the note in Sall. Cat. 27, 31. note 2. p, 21, 24.

4. *Sceleri.* The dative case after *obstitisse*. [Rule: *Verba composita*, &c.]

quoties me consulem, interficere conatus es? quot ego tuas petitiones, (1) ita conjectas, ut vitari posse non viderentur, parvâ quâdam declinatione, et (ut aiunt) (2) corpore, effugi? Nihil agis, nihil assequeris, nihil moliris, quod mihi latere valeat in tempore: (3) neque tamen conari ac velle desistis. Quoties jam tibi extorta est sica ista de manibus? quoties verò excidit casu aliquo, et elapsa est? tamen eâ carere diutiùs non potes; quæ quidem quibus abs te initiata sacris (4) ac devota sit, nescio, quod eam necesse putas esse consulis in corpore defigere. Nunc verò, quæ tua est ista vita? sic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo; sed ut misericordiâ, quæ tibi nulla debetur. Venisti paulo antè in senatum: quis te ex hàc tantà frequentiâ, ex tot tuis amicis ac necessariis, salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cùm sis gravissimo judicio taciturnitatis oppressus? Quid, quòd adventu tuo ista subsellia vacua facta sunt? quid, quòd omnes consulares, qui tibi persæpè ad cædem constituti fuerunt, simul-atque assedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? Servi (mehercule) mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem (5) non arbitraris? et, si me meis civibus injuriâ suspectum tam graviter atque infensum viderem, carere me adspectu civium, quâm infestis oculis omnium conspici, mallem: tu, cùm, conscientiâ scelerum tuorum, agnoscas odium omnium justum, et jam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eorum adspectum præsentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui, neque eos ullâ ratione placare posses, ut opinor, ab eorum oculis aliquò concederes: nunc te

---

1. *Petitiones.* Your attacks. The word is used metaphorically.

2. *Ut aiunt.* The usual form of introducing a proverbial expression. Cicero alludes to the unlooked-for readiness with which he had eluded the snares of Catiline.

3. *In tempore.* That is, at the *proper* time: at the time when it was important that I should be informed of your insidious designs.

4. *Initiata sacris.* The knives, which were used for sacrificing victims, were accounted sacred. Cicero would therefore insinuate, that Catiline had dedicated his dagger, by a solemn vow, to the murder of himself.

5. *Urbem.* Supply *relinquendam esse*

patria, quæ communis est omnium nostrûm parens, odit ac metuit; et jamdiu de te nihil judicat, nisi de parricidio suo cogitare: hujus tu neque auctoritatem verebere, neque judicium sequêre, neque vim pertimesces? quæ tecum, Catilina, sic agit, et quodammodo tacita loquitur.—Nullum jam tot annos (1) facinus exstitit, nisi per te: nullum flagitium sinè te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum (2) impunita fuit ac libera: tu, non solùm ad negligendas leges et quæstiones, verùm etiam ad evertendas perfringendasque, valuisti. Superiora illa, quamquàm ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc verò, me totam esse in metu propter te unum; quidquid increpuerit, (3) Catilinam timeri; nullum videri contra me consilium iniri posse, quod à tuo scelere abhorreat; non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe; (4) si sit verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam.—Hæc si tecum (ut dixi) patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiamsi vim adhibere non possit? Quid, quòd tu (5) te ipse in custodiam dedisti? quid, quòd, vitandæ suspicionis causâ, apud M. Lepidum te habitare velle dixisti? à quo non receptus, etiam ad me venire ausus es; atque, ut domi meæ te asservarem, rogâsti. Cùm à me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus (6) tutò esse tecum, qui magno in periculo essem, quòd iisdem mœnibus contineremur; ad Q. Metellum prætorem venistì; à quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum, (7) demigrâsti: quem tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum, et ad

---

1. *Tot annos.* For these many years. The duration of time in the accusative. [Rule: *Quæ continuationem*, &c.] This passage is a beautiful instance of the figure called Prosopopœia; of which see *Grammar.*

2. *Direptio sociorum.* On Catiline's return from the government of Africa, to which as prætor he had been appointed, he was brought to trial for extortion, at the suit of Clodius; and was only acquitted by bribing his judges.

3. *Quicquid increpuerit.* Whatever rumours are abroad.

4. *Hunc mihi timorem eripe.* Remove from me *this* fear; i. e. rid me of this fear. *Mihi* is the dative after *eripe.* [Rule: *Verba composita*, &c.]

5. *Quid, quod tu*, &c. For these historical facts we are chiefly indebted to Cicero.

6. *Parietibus.* The walls of a house, as distinguished from *mœnia*, the walls of a city, in the end of the sentence.

7. *Marcellum.* The same person, whose cause Cicero afterwards pleaded before Cæsar.

suspicandum sagacissimum, et ad vindicandum fortissimum, fore putâsti. Sed quàm longè videtur à carcere atque à vinculis abesse debere, qui se ipsum jam dignum custodiâ judicaverit?

IV. Quæ cùm ita sint, Catilina, dubitas, si hìc emori æquo animo non potes, abire in aliquas terras, et vitam istam, multis suppliciis justis debitisque ereptam, fugæ solitudinique mandare? Refer, (1) inqüis, ad senatum (id enim postulas): et, si hic ordo *sibi placere* decreverit, *te ire in exilium*, obtemperaturum te esse dicis. Non referam (id, quod abhorret à meis moribus); et tamen faciam ut intelligas, quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina: libera rempublicam metu: in exilium, si hanc vocem expectas proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis? ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur, tacent. Quid exspectas, auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum (2) perspicis? At, si hoc idem huic adolescenti optimo, P. Sextio, (3) si fortissimo viro, M. Marcello, dixissem, jam mihi consuli hoc ipso in templo, jure optimo, senatus vim et manus intulisset: de te autem, Catilina, cùm quiescunt, probant: cùm patiuntur, decernunt: cùm tacent, clamant; neque hi solùm, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima; sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, cæterique fortissimi cives, qui circumstant senatum: quorum tu et frequentiam videre, et studia perspicere, et voces paulo antè exaudire, potuisti: quorum ego vix abs te jamdiu manus ac tela contineo; eosdem facilê adducam, ut te, hæc, quæ jampridem vastare studes, relinquentem, usque ad portas prosequantur. Quamquàm quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditere? tu ullum ut exilium cogites? Utinam tibi istam mentem dii immortales darent! tametsi video, si, meâ voce perterritus, ire in exilium animum induxeris, quanta tempestas invidiæ nobis, si minùs in præsens tempus, recenti memoriâ (4) scelerum tuorum, at in posteri-

---

1. *Refer.* See note on. Sall. Cat. 48. note 3. p. 36.

2. *Tacitorum.* That is, although they are silent.

3. *P. Sextio.* Sextius was at this time quæstor; and the same for whom Cicero afterwards delivered an oration.

4. *Recenti memoria:* scil. *existente.* It is the ablative absolute; or, without supplying the participle, the syntax may be regarded

tatem, impendeat. Sed est mihi tanti, (1) dummodò ista mea privata sit calamitas, et à reipublicæ periculis sejungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum pœnas pertimescas, ut temporibus reipublicæ cedas, non est postulandum; neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore, revocârit. Quamobrem, ut sæpè jam dixi, proficiscere: ac, si mihi, inimico (ut prædicas) tuo, conflare vis invidîam, rectà perge in exilium: (2) vix feram sermones (3) hominum, si id feceris: vix molem istius invidiæ, si in exilium ieris jussu consulis, sustinebo. Sin autem servire meæ laudi (4) et gloriæ mavis, egredere cum importunâ sceleratorum manu: confer te ad Manlium; concita perditos cives; secerne te à bonis; infer patriæ bellum; exulta impio latrocinio; ut à me non ejectus ad alienos, sed invitatus ad tuos, îsse videaris. Quanquàm quid ego te invitem, à quo jam sciam esse præmissos, qui tibi ad Forum Aurelium (5) præstolarentur armati? sciam pactam et constitutam esse cum Manlio diem? à quo etiam aquilam illam (6) argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido et funestam futuram, cui domi tuæ sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse præmissam? Tu ut (7) illâ diutiùs carere possis, quam venerari ad cædem proficiscens solebas? à cujus altaribus sæpè istam dextram impiam ad necem civium transtulisti? Ibis tandem àliquando, quò te jampridem tua ista cupiditas effrænata ac furiosa rapiebat; neque enim tibi hæc res affert dolorem, sed quamdam incredibilem voluptatem. Ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit; nunquam tu non modò

---

as the *continuance of time* in the ablative.

1. *Est mihi tanti.* That is not of so much importance. *Tanti* is one of those adjectives which are used in the genitive, after verbs of *valuing*, and the like. [Rule: *Excipiuntur hi genitivi*, &c.]

2. *Recta perge in exilium.* Go straightway into banishment.—*Via* must be supplied.

3. *Sermones.* Observations; remarks.

4. *Laudi.* The dative after *servire.* [Rule: *Verba imperandi*, &c.]

5. *Forum Aurelium.* A small village at a short distance from Rome, on the *Via Aurelia.*

6. *Aquilam illam.* Sallust speaks of this eagle as being the standard which Marius had in his army in the Cimbric war. (Cat. 59.) Catiline seems to have regarded it with more than ordinary reverence.

7. *Ut.* How. In this sense the adverb frequently occurs. *Illâ* is the ablative after *carere* [Rule: *Fungor, fruor*, &c.]

otium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium, concupisti; nactus es ex perditis atque ab omni non modò fortunâ, verùm etiam spe, derelictis, conflatam improborum manum; hîc tu quâ lætitiâ perfruêre! quibus gaudiis exultabis! quantâ in voluptate bacchabere, cùm, in tanto numero tuorum, neque audies virum bonum quemquam, neque videbis! Ad hujus vitæ studium meditati illi sunt, (1) qui feruntur, labores tui: jacere humi, non modò ad obsidendum stuprum, verùm etiam ad facinus obeundum; vigilare, non solùm ad insidiandum somno maritorum, verùm etiam bonis occisorum. Habes ubi ostentes illam præclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium; quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profeci tum, cùm te à consulatu repuli, (2) et exul potiùs tentare, quam consul vexare, rempublicam posses; atque ut id, quod esset a te sceleratè susceptum, latrocinium potiùs quàm bellum nominaretur.

V. Nunc, ut à me, P. C. quamdam propè justam patriæ querimoniam detester ac deprecer, (3) percipite (quæso) diligenter, quæ dicam, et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim, si mecum patria, quæ mihi vitâ meâ multo est carior, si cuncta Italia, si omnis respublica loquatur:—M. Tulli, quid agis? tu-ne eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem expectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem conjurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patêris, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem, esse videatur? non-ne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari, imperabis? Quid tandem impedit te? mos-ne majorum? (4) at persæpè etiam privati in hâc republicâ perniciosos cives morte

1. *Meditati sunt.* Are devoted. The words *qui feruntur* are an idiomatic phrase, signifying, *as they are reported*, viz. by the people; in other words, *as report speaks. Labores* is the antecedent, to which *qui* must be referred.

2. *A consulatu repuli.* Cicero had convicted Catiline of bribery, and by that means had prevented his election to the consulship. The Oration, in which he brought the accusation, is not extant.

3. *Detester ac deprecer.* Abjure and deprecate. The *Prosopopœia* which follows is another beautiful exemplification of the figure.

4. *Mos-ne majorum?* It was not customary to put to death a Roman citizen without the sanction of the people. Instances to the contrary, however, to which Cicero here again refers, are enumerated in the beginning of

multârunt: an leges, quæ de civium Romanorum supplicio rogatæ sunt? at nunquam in hâc urbe ii, qui à republicâ defecerunt, civium jura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? præclaram verò populo Romano refers gratiam, qui te, hominem per te cognitum, (1) nullâ commendatione majorum, tam maturè ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si, propter invidiam, aut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis! Sed, si quis est invidiæ metus, num est vehementiùs severitatis ac fortitudinis invidia, quam inertiæ ac nequitiæ, pertimescenda? An, cùm bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiæ incendio conflagraturum?— His ergo sanctissimis reipublicæ vocibus, et eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ergo, si hoc optimum factu judicarem, P. C. Catilinam morte multari, unius usuram horæ gladiatori isti ad vivendum non dedissem; etenim, si summi viri, et clarissimi cives, Saturnini, et Gracchorum, et Flacci, et superiorum complurium, sanguine non modò se non contaminârunt, sed etiam honestârunt; certè verendum mihi non erat, ne quid, hoc parricidâ civium interfecto, invidiæ mihi in posteritatem redundaret. Quòd si ea mihi maximè impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiàm, virtute partam, gloriam, non invidiam, putarem. Quamquàm nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quæ imminent, non videant; aut ea, quæ vident, dissimulent: qui spem Catilinæ mollibus sententiis aluerunt, conjurationemque nascentem non credendo corroboraverunt: quorum auctoritatem secuti, multi, non solùm improbi, verùm etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regiè (2) factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quò intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam; neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reipublicæ pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi, posse. Quòd si se ejecerit, secumque suos eduxerit, et eódem cæteros undique collectos

---

the speech. The laws alluded to are the *Lex Porcia*, *Valeria*, *Sempronia*, &c. See in Sall. Cat. 51, note 1, p. 40.

1. *Hominem per te cognitum.* A man known only by yourself; i. e. a new man. See Sall. Cat. 23, note 2, p. 19.

2. *Regiè.* Royally; i. e. tyrannically.

naufragos aggregaverit; exstinguetur atque delebitur, non modò hæc tam adulta (1) reipublicæ pestis, verùm etiam stirps ac semen malorum omnium. Etenim jamdiu, P. C. in his periculis conjurationis insidiisque versamur: sed (nescio quo pacto) omnium scelerum ac veteris furoris et audaciæ maturitas in nostri consulatûs tempus erupit. Quòd si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortassè ad breve quoddam tempus curâ et metu esse relevati: periculum autem residebit, et erit inclusum penitùs in venis atque in visceribus reipublicæ. Ut sæpè homines ægri morbo gravi, cùm æstu febrique jactantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur; deinde multo graviùs vehementiúsque afflictantur; sic hic morbus, qui est in republicâ, relevatus istius pœnâ, vehementiùs, vivis reliquis, ingravescet.

VI. Quarè, P. C. secedant improbi; secernant se à bonis; unum in locum congregentur: muro denique (id, quod sæpè jam dixi) secernantur à nobis: desinant insidiari domi suæ consuli, circumstare tribunal prætoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos (2) et faces ad incendendam urbem comparare: sit denique inscriptum in fronte uniuscujusque civis, quid de republicâ sentiat. Polliceor vobis hoc, P. C. tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinæ profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata, esse videatis. Hisce omnibus, Catilina, cum summâ reipublicæ salute, et cum tuâ peste ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque junxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui iisdem, quibus hæc urbs, auspiciis à Romulo es constitutus, quem Statorem hujus urbis atque imperii verè nominamus; hunc, et hujus socios, à tuis aris, cæterisque templis, à tectis urbis ac mœnibus, à vitâ fortunisque civium omnium, arcebis: et omnes inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se ac nefaria societate conjunctos, æternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

FINIS ORATIONIS CATILINARIÆ PRIMÆ.

---

1. *Adulta.* Mature, ripe.

2. *Malleolos.* These were a kind of missile brands, smeared with some inflammable substance, and thrown into the works of the enemy.

M. T. CICERONIS

ORATIO SECUNDA

IN L. CATILINAM,

HABITA APUD QUIRITES.

I. TANDEM aliquando, (1) Quirites, (2) L. Catilinam, furentem audaciâ, scelus anhelantem, pestem patriæ nefariè molientem, vobis atque huic urbi ferrum flammamque minitantem, ex urbe vel ejecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, (3) erupit: nulla jam pernicies à monstro illo atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. Atque hunc quidem unum, hujus belli domestici ducem, sinè controversiâ vicimus; non jam inter latera nostra sica illa versabitur: non in Campo, (4) non in foro, non in curiâ, non denique intra domesticos parietes, pertimescemus. Loco ille motus est, cùm est ex urbe depulsus; palàm jam cum hoste, nullo impediente, bellum justum geremus. Sinè dubio perdidimus hominem, magnificèque vicimus, cùm illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium conjecimus. Quòd verò non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quòd vivis nobis egressus est, quòd ei ferrum de manibus extorsimus, quòd incolumes cives, quòd stantem urbem reliquit, quanto tandem illum mœrore afflictum esse et profligatum putatis? Jacet ille nunc prostratus, Quirites; et se perculsum atque abjectum esse sentit; et retorquet oculos profectò sæpè ad hanc urbem,

---

1. *Tandem aliquando.* This *exordium* is highly descriptive of the *tardy reluctance* with which Catiline had quitted the city, driven out, as it were, by the active vigilance and intrepid firmness of the consul. This Oration was delivered on the day after the preceding, in the assembly of the people, in consequence of the steps taken by Catiline, and his hasty departure from Rome, as related in Sall. Cat. 31, 32.

2. *Quirites.* See Lempriere.

3. *Abiit, evasit,* &c. This is what the rhetoricians call a *climax;* each succeeding word rising in force above the former. See *Grammar.*

4. *In Campo.* In the *Campus Martius.* Sallust relates that Catiline had endeavoured to assassinate the consuls, during the *Comitia* which were held there.

quam ex suis faucibus ereptam esse luget: quæ quidem lætari mihi videtur, quòd tantam pestem evomuerit, foràsque projecerit.

II. At si quis est talis, quales esse omnes oportebat, qui hoc in ipso, in quo exultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quòd tam capitalem hostem non comprehenderim potiùs quàm emiserim; non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. (1) Interemptum esse L. Catilinam, et gravissimo supplicio affectum, jampridem oportebat: idque à me et mos majorum, et hujus imperii severitas, et respublica postulabat. Sed quàm multos fuisse putatis, qui, quæ ego deferrem, non crederent? quàm multos, qui propter stultitiam (2) non putarent? quàm multos, qui etiam defenderent? quam multos, qui propter improbitatem faverent? Ac si, sublato illo, depelli à vobis omne periculum judicarem, jampridem ego L. Catilinam, non modò invidiæ meæ, verùm etiam vitæ periculo,(3) sustulissem; sed, cùm viderem, (ne vobis quidem omnibus re etiam tum probatâ,) si illum, ut erat meritus, morte multâssem, fore ut ejus socios, invidiâ oppressus, persequi non possem; rem huc deduxi, ut tum palàm pugnare possetis, cùm hostem apertè videretis. Quem quidem ego hostem, Quirites, quàm vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quòd illud etiam molestè fero, quòd ex urbe parum comitatus (4) exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset! Tongillum mihi eduxit, (5) quem amare in prætexta (6) cœperat; Publicium et Munatium, quorum æs alienum, contractum in popinâ, nullum reipublicæ motum afferre poterat. Reliquit, quos viros! quanto alieno ære! quàm valentes! quàm nobiles! Itaque ego illum exercitum, Gallicanis legionibus, (7) et hoc delectu quem in agro Piceno

---

1. *Temporum:* scil. *culpa.*

2. *Stultitiam.* Simplicity.

3. *Periculo.* At the peril. The ablative of the *manner* or *means.* [Rule: *Quodvis verbum,* &c.]

4. *Parum comitatus.* Unaccompanied; or rather, attended with only a small retinue of his companions. Compare Sall. Cat. 32.

5. *Mihi eduxit.* *Mihi* is here only an expletive, thrown in by way of ornament to the sentence. It is the dative after *eduxit.*—[Rule: *Omnia fere verba,* &c.]

6. *In prætexta.* The *prætexta* was the dress worn by the Roman youth, till they reached their seventeenth year; after which they assumed the *toga virilis.*

7. *Gallicanis legionibus.* There seems to be something wanting to complete the sense: possibly the preposition *præ,* in comparison of. The order is this:—*Itaque ego magnopere contemno*

et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis quæ à nobis quotidie comparantur, magnoperè contemno, collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuriâ, ex rusticis mendiculis, ex decoctoribus, (1) ex iis qui vadimonia deserere, quàm illum exercitum, maluerunt; quibus ego non modò si aciem exercitûs nostri, verùm etiam si edictum prætoris (2) ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, (3) quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire; (4) qui nitent unguentis, (5) qui fulgent purpurâ, mallem secum suos milites eduxisset; qui si hîc permanent, mementote, non tam exercitum illum esse nobis, quàm hos qui exercitum deseruerunt, pertimescendos.

III. Atque hoc (6) etiam magis sunt timendi, quòd, quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Video, cui Apulia (7) sit attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias cædis atque incendiorum depoposcerit: omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt; patefeci in senatu hesterno die. Catilina ipse pertimuit, profugit: hi (8) quid expectant? næ illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram. Quod expectavi, jam sum assecutus, ut vos omnes factam esse apertè conjurationem contra rempublicam videretis; nisi verò si quis est, qui Catilinæ similes cum Catilinâ sentire non putet. Non est jam lenitati locus; severitatem res ipsa flagitat; unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur; ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere: demonstrabo

---

illum exercitum præ *Gallicanis legionibus*, &c. &c.—(exercitum, scilicet,) *collectum*, &c. Of the consular levy, and other means resorted to, to strengthen the army, see Sall. Cat. 30, 36.

1. *Decoctoribus.* Spendthrifts, or debauchees.

2. *Edictum prætoris.* If a man deserted his bail, (*vadimonia deseruit*,) his effects were sold by an ediet of the prætor.

3. *Volitare in foro.* To flit about the forum; *viz.* for the purpose of hearing the news. A similar object induced them *stare ad curiam;* that they might gain information on the subject of the conspiracy.

4. *In senatum venire.* Sallust mentions *eleven* senators, who were engaged in the conspiracy.

5. *Nitent unguentis.* The fops of Rome were wont to use unguents, for moistening the skin, and giving it a delicate appearance. They also dressed in purple, which was properly a distinction of senatorian rank.

6. *Hoc.* On this account.

7. *Cui Apulia*, &c. See Sall. Cat. 27.

8. *Hi.* The conspirators, who were still in the city.

iter: Aureliâ viâ profectus est: si accelerare volent, ad vesperam consequentur. (1) O fortunatam rempublicam, si quidem hanc sentinam hujus urbis ejecerit! uno, mehercule, Catilinâ exhausto, relevata mihi et recreata respublica videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut excogitari potest, quod non ille conceperit? quis totâ Italiâ veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subjector, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor juventutis, quis corruptus, quis perditus, inveniri potest, qui se cum Catilinâ non familiarissimè vixisse fateatur? quæ cædes per hosce annos sinè illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? (2) Jam verò quæ tanta in ullo unquam homine juventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissimè, aliorum amori (3) flagitiosissimè seviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum, non modò impellendo, verùm etiam adjuvando, pollicebatur. Nunc verò quàm subitò non solùm ex urbe, verùm etiam ex agris, ingentem numerum perditorum hominum collegerat! Nemo, non modò Romæ, sed nec ullo in angulo totius Italiæ, oppressus ære alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris fœdus adsciverit. Atque, ut ejus diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio (4) paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ esse fateatur: nemo in scenâ levior et nequior, qui se non ejusdem propè sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen stuprorum et scelerum exercitatione assuefactus, frigore, et fame, et siti, ac vigiliis perferendis, fortis ab istis suis sociis prædicabatur, cùm industriæ subsidia, atque instrumenta virtutis, (5) in libidine audaciâque consumeret. Hunc verò si sui fuerint comites secuti, si ex urbe exierint desperatorum hominum

---

1. *Ad vesperam consequentur.* Will overtake him by the evening.

2. *Non per illum:* scil. *factum est.* We have a similar account of the infamy of Catiline's life in Sallust.

3. *Amori.* The dative after *serviebat.* [Rule: *Verba imperandi*, &c.

4. *Ludo gladiatorio.* In the school of gladiators. These desperadoes were trained to the brutal occupation by the *lanistâ*, to whose company they belonged.

5. *Instrumenta virtutis.* Catiline was sprung from a noble family, and endowed with great acquirements both of body and mind, which, instead of improving to a proper use, he prostituted to the most infamous purposes.

flagitiosi greges, O nos beatos! O rempublicam fortunatam! O præclaram laudem consulatûs mei! Non enim jam sunt mediocres hominum libidines, non humanæ audaciæ, ac tolerandæ: nihil cogitant, nisi cædes, nisi incendia, nisi rapinas. Patrimonia sua profuderunt, fortunas suas obligurierunt: res eos jampridem, fides (1) deficere nuper cœpit; eadem tamen illa, quæ erat in abundantiâ, libido permanet. Quòd si in vino et aleâ comissationes solùm et scorta quærerent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc verò quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi (2) accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, confecti cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati strupris, eructant sermonibus suis cædem bonorum, atque urbis incendia; quibus ego confido impendere fatum aliquod; et pœnas, jamdiu improbitati, nequitiæ, sceleri, libidini debitas, aut instare jam planè, aut certè jam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit, non breve nescio quod tempus, sed multa sæcula, propagârit reipublicæ: nulla est enim natio, quam pertimescamus; nullus rex, qui bellum populo Romano inferre possit; omnia sunt externa, unius (3) virtute, terrâ marique pacata; domesticum bellum manet: intus insidiæ sunt; intus inclusum periculum est; intus est hostis; cum luxuriâ nobis, cum amentiâ, cum scelere, certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites: suscipio inimicitias hominum perditorum: quæ sanari poterunt, quâcumque ratione sanabo: quæ resecanda (4) erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere. Proinde aut exeant, aut quiescant: aut, si et in urbe et in eâdem mente permanent, ea quæ merentur expectent. At etiam sunt, Quirites, qui dicant à me in exilium ejectum esse Catilinam: quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos ejicerem, qui hæc loquuntur; homo enim videlicet timidus (5) et permodestus vocem consulis ferre non potuit:

---

1. *Fides.* Credit.

2. *Mihi.* This pronoun is here again redundant. See above, p. 67, note 5.

3. *Unius.* Pompey. See Lempr.

4. *Resecanda.* To be amputated. The sentence is a metaphorical allusion to the practice of surgeons.

5. *Homo videlicet timidus,* &c. This is evidently ironical. Whatever was the infamy of Catiline, his bravery was as unquestionable as his impudence.

simul-atque ire in exilium jussus est, paruit. Quid? quòd hesterno die, cùm domi meæ pænè interfectus essem, senatum in ædem Jovis Statoris convocavi; rem omnem ad patres conscriptos detuli. Quò cùm Catilina venisset, quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita adspexit, ut perditum civem, ac non potiùs ut importunissimum hostem? Quin etiam principes ejus ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt.

IV. Hìc ego, vehemens ille consul, (1) qui verbo cives in exilium ejicio, quæsivi à Catilinâ, an nocturno conventu apud M. Læcam fuisset, nec-ne: cùm ille, homo audacissimus, conscientiâ convictus, primò reticuisset, patefeci cætera: quid eâ nocte egisset, ubi fuisset, quid in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. Cùm hæsitaret, cùm teneretur (2) quæsivi quid dubitaret eò proficisci, quò jampridem parârat: cùm arma, cùm secures, cùm fasces, cùm tubas, cùm signa militaria, cùm aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suæ fecerat, scirem esse præmissam. In exilium ejiciebam, quem jam ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, (3) Manlius iste centurio, qui in agro Fæsulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit: et illa castra nunc non Catilinam ducem expectant; et ille, ejectus in exilium, se Massiliam, (ut aiunt,) (4) non in hæc castra, conferet. O conditionem miseram, non modò administrandæ, verùm etiam conservandæ, reipublicæ? Nunc si L. Catilina, consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus, subitò pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium bellum faciendi abjecerit, ex hoc cursu sceleris et belli, iter ad fugam atque exilium converterit; non ille à me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus ac perterritus meâ diligentiâ, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens, in exilium ejectus à consule vi et minis esse dicetur: et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum; me,

---

1. *Vehemens ille consul.* Cicero so styles himself, in a playful allusion to the report, that he had forced Catiline into exile.

2. *Teneretur.* He was conscience-struck.

3. *Credo.* The use of this word in sarcastic observations is very frequent in Cicero.

4. *Massiliam, ut aiunt.* See Sall. Cat. 34.

non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum, existimari velint. Est mihi tanti, (1) Quirites, hujus invidiæ falsæ atque iniquæ tempestatem subire, dummodò à vobis hujus horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sanè ejectus esse à me, dummodò eat in exilium; sed (mihi credite) non est iturus. Nunquam ego à diis immortalibus optabo, Quirites, invidiæ meæ levandæ causâ, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis volitare, (2) audiatis: sed triduo tamen audietis: multoque magìs illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quòd illum emiserim potiùs, quàm quòd ejecerim. Sed, cùm sint homines, qui illum, cùm profectus sit, ejectum esse dicant; iidem, si interfectus esset, quid dicerent? Quamquàm isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur quàm verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quàm ad Massilienses, ire malit. Ille autem, si (mehercule) hoc, quod agit, nunquam antè cogitâsset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quàm exulem vivere; nunc verò, cùm ei nihil adhuc præter ipsius voluntatem (3) cogitationemque acciderit, nisi quòd vivis nobis Româ profectus est, optemus potiùs ut eat in exilium, quàm queramur. Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur, et de eo hoste qui jam fatetur se esse hostem, et quem, quia (quod semper volui) murus interest, non timeo; de his qui dissimulant, qui Romæ remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri posset, non tam ulcisci studeo, quàm sanare, et ipsos placare reipublicæ; neque, id quarè fieri non possit, si me audire voluerint, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istæ copiæ comparentur; deinde singulis medicinam consilii atque orationis meæ, si quam potero, afferam. Unum genus est eorum, qui, magno in ære alieno, majores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi (4) nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima; sunt enim locupletes; voluntas verò, et causa, impuden-

---

1. *Est mihi tanti.* We have the same phrase in Orat. i. 4. It is a usual form, implying that a matter is of little consequence.

2. *Volitare.* Exults.

3. *Præter ipsius voluntatem.* Contrary to his own inclination. This is a very frequent signification of the preposition *præter*.

4. *Dissolvi.* To be set free; i. e. from their debt.

tissima. Tu agris, tu ædificiis, tu argentò, tu familiâ, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis, et dubites aliquid de possessione detrahere, et fidem acquirere? quid enim expectas? bellum? quid ergo? in vastatione omnium, tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? an tabulas novas? (1) errant, qui istas à Catilinâ expectant; meo beneficio tabulæ novæ proferentur, verùm auctionariæ: (2) neque enim isti, qui possessiones habent, aliâ ratione ullâ salvi esse (3) possunt. Quod si maturiùs facere voluissent, neque (id, quod stultissimum est) certare cum usuris (4) fructibus prædiorum; locupletioribus his et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minimè puto pertimescendos, quòd aut deduci de sententiâ possunt, aut, si permanebunt, magìs mihi videntur vota facturi contra rempublicam, quàm arma laturi. Aliud genus est eorum, qui, quamquam premuntur ære alieno, dominationem tamen expetunt; rerum potiri (5) volunt; honores, quos quietâ (6) reipublicâ desperant, peturbatâ consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum videtur, (unum scilicet et idem, quod cæteris omnibus,) (7) ut desperent se id, quod conantur, consequi posse: primum omnium, meipsum vigilare, adesse, providere reipublicæ; deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem: magnas prætereà copias militum: deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimæ urbi, contra tantam vim sceleris, præsentes auxilium esse laturos. Quod si jam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti; num

---

1. *Tabulas novas.* See Sall. Cat. 21, 23. and note 6, p. 25.

2. *Auctionariæ.* When goods were sold by public auction, it was usual to advertise the time and conditions of the sale either by a crier, or upon a bill (*tabula*) posted in some public place. Hence the phrase *tabulam auctionariam preferre*, denotes *to give notice of a sale by auction.* Cicero here proposes, that the effects of those persons, who had possessions, but would not pay the demands upon them, should be put up to public sale, for the benefit of the creditors.

3. *Salvi esse.* To be secure; viz. from the consequence of their debts.

4. *Certare cum usuris*, &c. i. e. to endeavour to liquidate their debts, incurred with the usurers, by the produce of their estates. *Usuris* is the ablative, governed by the preposition *cum;* and *fructibus* is the ablative of the *manner.*

5. *Rerum potiri.* See Sall. Cat. 47. note 1, p. 35.

6. *Quieta:* subaud. *existente;* unless *quieta* be taken, as it doubtless may, for the part. perf. pass. of *quiesco.* The syntax is the *ablative absolute.*

7. *Quod cæteris omnibus:* scil. *præceptum est.*

illì in cinere urbis et sanguine civium, quæ (1) mente conscelerată ac nefariâ concupierunt, se consules ac dictatores, aut etiam reges, sperant futuros? non videut id se cupere, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori, concedi sit necesse?

V. Tertium genus (2) est ætate jam confectum, exercitatione robustum; quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina succedit. Hi sunt homines ex iis coloniis, quas Fæsulis (3) Sylla constituit; quas ego universas civium esse (4) optimorum, et fortissimorum virorum, sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis repentinisque pecuniis (5) sumptuosiùs insolentiùsque jactârunt. Hi, dum ædificant tamquam beati, dum prædiis, lecticis, familiis magnis, conviviis, apparatibus delectantur, in tantum æs alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sylla sit iis ab inferis excitandus: qui etiam nonnullos agrestes homines, tenues atque egentes, in eamdem istam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere prædatorum direptorumque pono. Sed eos hoc moneo, desinant furere, et proscriptiones et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, (6) ut jam ista non modò homines, sed ne pecudes quidem, mihi passuræ esse videantur. Quartum genus est sané varium et mixtum et turbulentum, qui jampridem premuntur: qui nunquam emergent: qui, partim inertiâ, partim malè gerendo negotio, partim etiam sumptibus, in vetere ære alieno vacillant: qui vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum, defatigati, permulti, et ex urbe et ex agris, se in illa

---

1. *Quæ.* This relative must be referred to the sentence preceding. [Rule: *Interdum oratio*, &c.]

2. *Tertium genus.* Under this class Cicero includes those, who had followed the fortunes of Sylla, and had now joined themselves to Catiline, in the hopes of plunder and proscriptions. See Sall. Cat. 28.

3. *Fæsulis.* At Fæsulæ.—Names of places in the plural, when *station* is signified, are put in the ablative. [Rule: *Omne verbum*, &c.]

4. *Esse.* Belong to; are the rightful property. Sylla conferred the lands and houses of those, who favoured the opposite party, upon his own soldiers and adherents. In this sense *sum* is always followed by a genitive. [Rule: *Sum genitivum postulat*, &c.]

5. *Pecuniis.* The ablative case of the cause: to be translated *on account of their riches.*

6. *Inustus est civitati.* Is branded upon the state: a strong metaphorical expression. *Civitati* is the dative after the compound verb *inustus est;* which is the perf. pass. 3 sing. from *inuro.*

castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quàm insidiatores lentos, esse arbitror; qui homines primùm, si stare non possunt, corruant; sed ita, ut non modò civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant; nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honestè non possunt, perire turpiter velint: aut cur minore dolore perituros se cum multis, quàm si soli pereant, arbitrentur. Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego à Catilinâ non revoco; nam neque divelli ab eo possunt; et pereant sanè in latrocinio, quonium sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit. Postremum autem genus est, non solùm numero, verùm etiam genere ipso, atque vitâ, quod proprium est Catilinæ, de ejus delectu, immò verò de complexu ejus ac sinu; quos pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut benè barbatos, videtis; manicatis et talaribus tunicis; (1) velis amictos, non togis: (2) quorum omnis industria vitæ, et vigilandi labor, in antelucanis cœnis (3) expromitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique, versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati, non solùm amare et amari, neque cantare et saltare, sed etiam sicas vibrare, et spargere venena, didicerunt: qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiamsi Catilina perierit, scitote hoc in republicâ seminarium Catilinarum futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his præsertim jam noctibus? (4) quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas ac nives, perferent? nisi idcircò se faciliùs hiemem

---

1. *Manicatis et talaribus tunicis.* The *tunic* was a white woollen vest, worn under the *toga*, properly *without sleeves*, and reaching only a little below the knees. They were afterwards worn *with sleeves*, (*manicatæ*,) and reaching to the ancles, (*talares;*) but only by persons of an effeminate and dissolute character.

2. *Velis, non togis.* That is, their *togas* were large and flowing, instead of fitting closely, as it was usually worn. Quinctilian calls it *arcta;* Inst. Orat. xi. 3.

3. *Antelucanis cœnis.* The *cœna* was the principal meal of the Romans, the usual time for which was the *ninth* hour, or three o'clock in the afternoon. To take it earlier in the day, was deemed luxurious; and if prolonged till near morning, (*antelucana,*) it was considered profligate and intemperate. See Cic. Arch. 6. Verr. iii. 25. Senec. de Ira. ii. 28. Catul. xlvii. 6.

4. *His noctibus.* It was now late in November; so that the nights were becoming long and cold.

toleraturos putant, quòd nudì in conviviis saltare didicerunt. O bellum magnoperè pertimescendum, cùm hanc sit habiturus Catilina scortatorum cohortem prætoriam! Instruite nunc, Quirites, contra has tam præclaras Catilinæ copias, vestra præsidia, vestrosque exercitus: et primùm gladiatori illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite: deinde, contra illam naufragorum ejectam ac debilitatam manum, florem totius Italiæ ac robur educite. Jam verò urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinæ tumulis silvestribus; neque verò cæteras copias, ornamenta, præsidia vestra, cum illius latronis inopiâ atque egestate conferre debeo. Sed si, omissis his rebus, omnibus, (1) quibus nos suppeditamus, (2) eget ille, senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, ærario, vectigalibus, cunctâ Italiâ, provinciis omnibus, exteris nationibus; si, (inquam) his rebus omissis, ipsas causas, quæ inter se confligunt, contendere (3) velimus, ex eo ipso, quàm valdè illi jaceant, intelligere possumus. Ex hâc enim parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor; hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido; hinc denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes, certant cum iniquitate, cum luxuriâ, cum ignaviâ, cum temeritate, cum vitiis omnibus: postremò copia cum egestate, bona ratio cum perditâ, mens sana cum amentiâ, bona denique spes cum omnium rerum desperatione, confligit. In hujusmodi certamine ac prœlio, nonne, etiamsi hominum studia deficiant, dii ipsi immortales cogent ab his præclarissimis virtutibus tot et tanta vitia superari?

VI. Quæ cùm ita sint, Quirites, vos (quemadmodum jam anteà) vestra tecta custodiis vigiliisque defendite: mihi, ut urbi, sinè vestro motu ac sinè ullo tumultu, satis esset præsidii, consultum ac provisum est. Coloni omnes municipesque vestri, certiores à me facti de hâc nocturnâ excursione Catilinæ, facilè urbes suas finesque defendent: gladiatores, quam sibi ille maximam manum (4) et certis-

1. *Omnibus.* This adjective does not agree with *rebus,* but is the ablative after *eget,* and *senatu, equitibus, populo,* &c. are in apposition with it. [Rules: *Fungor, fruor,* &c. *Duo substantiva,* &c.]

2. *Suppeditamus.* We abound. *Quibus* is the ablative case, by the Rule *Verba abundandi,* &c.

3. *Contendere.* To compare.

4. *Gladiatores, quam manum.* Of this construction, see Sall. Cat. 55. note 2, p. 46.

simam fore putavit, quamquam meliore animo (1) sunt quàm pars patriciorum, potestàte tamen nostrâ continebuntur. Q. Metellus, quem ego, prospiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenumque præmisi, aut opprimet hominem, aut omnes ejus motus cònatusque prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis, jam ad senatum referemus, quem vocari videtis. Nunc illos, qui in urbe remanserunt, atque adeò qui contra urbis salutem, omniumque vestrûm, in urbe à Catilinâ relicti sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia nati sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas, adhuc si cui solutior visa est, hoc expectavit, ut id, quod latebat, erumperet. Quod reliquum est, jam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem; mihi aut cum his vivendum, aut pro his esse moriendum. Nullus est portæ custos, nullus insidiator viæ: si qui exire volunt, consulere sibi possunt: qui verò in urbe se commoverit, cujus ego non modò factum, sed inceptum ullum conatumve, contra patriam deprehendero, sentiet in hâc urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum majores nostri esse voluerunt. Atque hæc omnia sic agentur, Quirites, ut res maximæ minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum, post hominum memoriam crudelissimum ac maximum, me uno togato duce (2) et imperatore, sedetur; quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hâc urbe pœnam sui sceleris sufferat. Sed, si vis manifestæ audaciæ, si impendens patriæ periculum, me necessariò de hâc animi lenitate deduxerint, illud profectò perficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus intereat, paucorumque pœnâ vos omnes jam salvi esse possitis. Quæ quidem ego, neque meâ prudentiâ (3) neque humanis consiliis fretus, polliceor vobis, Quirites, sed multis et non dubiis deorum immortalium significa-

---

1. *Meliore animo.* The ablative of the *quality.* [Rule: *Substantivum cum adjectivo*, &c.]

2. *Togato duce.* The *toga* was the *robe of peace*, and always laid aside in the camp. Hence *togatus* is frequently opposed to *armatus.* Compare Cic. Cæcin. 15. Off. i. 23. Liv. iii. 10, 50. iv. 10.

3. *Prudentia.* The ablative dependent on *fretus.* [Rule: *Dignus, indignus*, &c.]

tionibus, (1) quibus ego ducibus (2) in hanc spem sententiamque sum ingressus: qui jam non procul (ut quondam solebant) ab externo hoste atque longinquo, sed hic præsentes suo numine atque auxilio sua templa atque urbis tecta defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari, atque implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam, florentissimam, potentissimamque esse voluerunt, hanc, omnibus hostium copiis terrâ marique superatis, à perditissimorum civium nefario scelere defendant.

---

1. *Significationibus.* Signs, omens. It is recorded by Plutarch, in his life of Cicero, that, when the vestal virgins were offering sacrifices for the safety of the people, and the overthrow of the conspiracy, flames were spontaneously emitted from the altar.

2. *Quibus ducibus.* Under whose guidance. The participle *existentibus*, in the ablative *absolute*, is understood.

FINIS ORATIONIS CATILINARIÆ SECUNDÆ.

M. T. CICERONIS

ORATIO TERTIA

IN L. CATILINAM,

AD QUIRITES.

I. Rempublicam, Quirites, vitamque omnium vestrûm, bona, fortunas, conjuges, liberosque vestros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem, hodierno die, (1) deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculisque meis, ex flamma atque ferro, ac pænè ex faucibus fati, ereptam, et vobis conservatam ac restitutam, videtis. Et, si non minùs nobis jucundi atque illustres sunt ii dies quibus conservamur, quàm illi quibus nascimur; (2) quòd salutis certa lætitia est, nascendi incerta conditio; et quòd sine sensu nascimur, cum voluptate conservamur; profectò, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, Romulum ad deos (3) immortales benevolentiâ famâque sustuli-

---

1. *Hodierno die.* The day on which this speech was delivered in the assembly of the people, was that on which the conspiracy was completely brought to light by the confession of Vulturcius, and the evidence of the Allobrogian deputies; as related in Sall. Cat. 45, 46. After committing Lentulus and the rest to the custody of several of the principal men in the city, Cicero proceeded immediately to the assembly, to lay before them the proceedings in the senate, to exhort them to the celebration of a public thanksgiving for the preservation of the state, and to request that the day should be kept in everlasting remembrance.

2. *Quibus nascimur.* Birth-days were always observed by the Romans with great festivity. That of Augustus was celebrated with sacrifices and various games, thence called *Augustalia.* See Dio. Cass. lii. 8, 26, 34. lvi. 29.

3. *Romulum ad deos,* &c. The following is the account given by Aurelius Victor: Vir. Ill. c. 2 *Cum ad Capreæ paludem exercitum lustraret, nusquam comparuit; unde, inter patres et populum seditione orta, J. Proculus, vir nobilis, in concionem processit, et jurejurando firmavit, Romulum a se in colle Quirinali visum augustiore forma, cum ad deos abiret; eumdemque præcipere, ut seditionibus abstinerent, virtutem colerent: futurum ut omnium gentium domini existerent. Hujus auctoritati creditum est; ædes in colle Quirinali Romulo constituto, ipse pro deo cultus, et Quirinus est appellatus.* See Lempr.

mus; esse apud vos posterosque vestros in honore debebit is, qui eandem (1) hanc urbem conditam amplificatamque servavit; nam toti urbi, templis, delubris, tectis ac mœnibus, subjectos propè jam ignes, circumdatosque, restinximus: iidemque gladios in rempublicam destrictos retudimus, mucronesque eorum à jugulis vestris rejecimus. Quæ quoniam in senatu illustrata, patefacta, compertaque sunt per me, vobis jam exponam breviter, Quirites, ut, et quanta, et quàm manifesta, et quâ ratione investigata et comprehensa sint, vos, qui ignoratis, scire possitis.

II. Principio, ut (2) Catilina paucis antè diebus erupit ex urbe, cùm sceleris sui socios, et hujusce nefarii belli acerrimos duces, Romæ reliquisset; semper vigilavi et providi, Quirites, quemadmodum, in tantis et tam absconditis insidiis, salvi esse possemus. Nam tum, cùm ex urbe Catilinam ejiciebam (non enim jam vereor hujus verbi invidiam, cùm illa (3) magis sit timenda, quòd vivus exierit,) sed tum, cùm illum exterminare volebam; aut reliquam conjuratorum manum simul exituram, aut eos, qui restitissent, infirmos sinè illo, ac debiles, fore putabam. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore et scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse, et Romæ remansisse; in eo omnes dies noctesque consumpsi, ut, quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem; ut, quoniam auribus vestris, propter incredibilem magnitudinem sceleris, minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demùm animis saluti vestræ provideretis, cùm oculis maleficium ipsum videretis. Itaque, ut comperi (4) legatos Allobrogum, belli Transalpini et tumultûs Gallici excitandi causâ, à P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives, eodemque itinere cum literis mandatisque ad Catilinam, esse missos, comi-

1. *Is, qui eandem,* &c. Cicero here tacitly compares himself with Romulus, and insinuates that an equal veneration was due to him as the preserver, as to the deified founder of the city. Vanity was the besetting sin of this eminent statesman and orator, and as the suppression of Cataline's conspiracy was the most noble action of his life, so he did not hesitate to claim the honours which were due to him. This weakness excited so much disgust, as to create a degree of odium against him, which was the means eventually of sending him into banishment.

2. *Ut.* When. In this sense the conjunction is constantly employed before an indicative mood.

3. *Illa.* scil. *invidia.*

4. *Ut comperi,* &c. By means of Q. Fabius Sanga; as related in Sall. Cat. 41.

temque iis adjunctum Vulturcium, atque huic datas esse ad Catilinam literas; facultatem mihi oblatam putavi, ut (quod erat difficillimum, quodque ego semper optabam à diis immortalibus) tota res, non solùm à me, sed etiam à senatu et à vobîs, manifestè deprehenderetur. Itaque hesterno die L. Flaccum (1) et C. Pomptinum, prætores, fortîssimos atque amantissimos reipublicæ viros ad me vocavi; rem omnem exposui; quid fieri placeret, ostendi. Illi autem, qui omnia de republicâ præclara atque egregia sentirent, sine recusatione ac sine ullâ morâ negotium susceperunt; et, cùm advesperasceret, occultè ad pontem Mulvium (2) pervenerunt; atque ibi in proximis villis ita bipartiti fuerunt, ut Tiberis inter eos, et pons interesset; eódem autem et ipsi, sine cujusquam suspicione, multos fortes viros eduxerunt; et ego de præfecturâ Reatinâ (3) complures delectos adolescentes, quorum operâ assiduè utor in reipublicæ præsidio, cum gladiis miseram. Interim tertiâ ferè vigiliâ exactâ, (4) cùm jam pontem cum magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unáque Vulturcius, fit in eos impetus: educuntur ab illis gladii, et à nostris: res erat prætoribus nota solis: ignorabatur à cæteris. Tum interventu Pomptini atque Flacci, pugna, qui erat commissa, sedatur: literæ, quæcumque erant in eo comitatu, integris signis, (5) prætoribus traduntur: ipsi, comprehensi, ad me cùm jam dilucesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum machinatorem, Cimbrum Gabinium, statim ad me, nihildum suspicantem, vocavi. Deinde item arcessitur P. Statilius,

---

1. *L. Flaccum.* Cicero afterwards defended him in an action *de rebus repetundis.* See note 8. p. 13.

2. *Occultè ad pontem Mulvium,* &c. See Sall. Cat. 45.

3. *Præfecturâ Reatinâ.* *Præfecturæ* were towns to which præfects were annually sent from Rome to administer justice. They neither enjoyed the rights of free towns nor colonies, being chiefly such as had been deprived of their immunities for some offence against the Romans. See Liv. i. 88. xxvi. 16. Some, however, had greater privileges than others. The præfects were appointed partly by the prætor, and partly by the people. *Reate* was a little town in the country of the Sabines.

4. *Tertia vigilia fere exacta.* The night was divided by the Romans into four watches, consisting of three hours each, and beginning at six o'clock in the evening. Hence the time here designated was nearly three o'clock in the morning. The syntax is the ablative *absolute.*

5. *Integris signis.* With the seals unbroken.

et post eum Cethegus: tardissimè autem Lentulus venit, credo, (1) quòd, literis dandis, præter consuetudinem proximâ nocte vigilârat. Cùm verò summis (2) ac clarissimis hujus civitatis viris, qui, auditâ re, frequentes ad me manè convenerant, literas à me prius aperiri, quàm ad senatum referri placeret, ne, si nihil esset inventum, temerè à me tantus tumultus injectus civitati videretur; negavi me esse facturum, (3) ut de periculo publico non ad concilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quæ erant ad me delata, reperta non essent; tamen ego non arbitrabar, in tantis reipublicæ periculis, esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coëgi: atque intereà statim, admonitu Allobrogum, C. Sulpicium prætorem, fortem virum, misi, qui ex ædibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret: ex quibus ille maximum sicarum numerum et gladiorum extulit. Introduxi Vulturcium sine Gallis: fidem ei publicam jussu senatûs dedi: hortatus sum, ut ea, quæ sciret, sinè timore indicaret. Tum ille dixit, cùm vix se ex magno timore recreâsset, à P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et literas, ut servorum præsidio uteretur, et ad urbem quamprimùm cum exercitu accederet; id autem eo consilio, ut, cùm urbem omnibus ex partibus, quemadmodum descriptum distributumque erat, incendissent, cædemque infinitam civium fecissent, præstò esset ille, qui et fugientes exciperet, et se cum his urbanis ducibus conjungeret. Introducti autem Galli, jusjurandum sibi, et literas à P. Lentulo, Cethego, Statilio, ad suam gentem datas esse, dixerunt; atque ita sibi ab his et à L. Cassio esse præscriptum, ut equitatum in Italiam quamprimùm mitterent; pedestres sibi copias non defuturas: Lentulum autem sibi confirmâsse, ex fatis Sibyllinis haruspicumque responsis, se esse tertium (4) illum Cornelium, ad quem regnum urbis hujus

---

1. *Credo.* Another instance of the use of this verb in sarcastic observations. Lentulus was a man of corpulent habit, and remarkable for his indolence and inactivity.

2. *Viris summis.* The dative after the verb impersonal *placeret.* [Rule: *Dativum postulant,* &c.]

3. *Negavi me esse facturum.* I denied that I would do so; i. e I said that I would not do so. The infinitive mood is used after an accusative case, the conjunction *that* being understood in the English. [Rule: *Verba infiniti modi,* &c.]

4. *Se esse tertium,* &c. See Sall. Cat. 47.

atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se, et Syllam, fuisse: eundemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interitum hujus urbis atque imperii, qui esset decimus annus post virginum absolutionem, (1) post capitolii autem incensionem vicesimus. Hanc autem Cethego cum cæteris controversiam fuisse dixerunt, quòd, cûm Lentulo et cæteris, Saturnalibus (2) cædem fieri atque urbem incendi, placeret, Cethego nimiùm id longum (3) videretur. Ac, ne longum sit, Quirites, tabellas (4) proferri jussimus, quæ à quoque dicebantur datæ: primùm ostendimus Cethego signum; cognovit: nos linum incidimus: (5) legimus; erat scriptum ipsius manu Allobrogum senatui et populo, sese, quæ eorum legatis confirmâsset, esse facturum; orare, ut item illi facerent, quæ sibi legati eorum præcepissent. Tum Cethegus, qui paulo antè aliquid tamen de gladiis ac sicis, quæ apud ipsum erant deprehensæ, respondisset, dixissetque se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis literis, debilitatus atque abjectus, conscientiâ convictus, repenté conticuit. Introductus Statilius cognovit et signum et manum suam; recitatæ sunt tabellæ in eandem ferê sententiam: confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo, et quæsivi, cognosceret-ne signum: annuit. Est verò, inquam, signum quidem notum, imago avi (6) tui, clarîssimi viri, qui amavit unicè patriam, et cives suos; quæ quidem te à tanto scelere etiam muta revocare debuit.

---

1. *Post virginum absolutionem*, &c. Alluding, it should seem, to the acquittal of *Fabia*, a vestal virgin, who had been brought to trial on a charge of incest: and to the accidental burning of the capitol in the consulship of L. Scipio and C. Norbanus: A. U. C. 671.

2. *Saturnalibus*. The *Saturnalia*, or festival of Saturn, began on the seventeenth of December. It was the most celebrated feast in the whole year, and of unusual gaiety and rejoicing. See Lempriere. *Saturnalibus* is in the ablative case, as denoting a period of time. [Rule: *Quæ significant partem*, &c.]

3. *Nimium id longum*. Supply *tempus*.

4. *Tabellas*. The letters.

5. *Linum incidimus*. The Romans folded their letters in the form of a little book, tied them round with thread, covered the knot with wax, and sealed it. See Senec. Epist. 46. Ovid. Epist. xviii. 28. Cic. Flacc. 16. Plaut. Bacch. iv. 4, 64. Juv. Sat. i. 68. We may infer from Cicero's remarks, a little below, upon the signet of Lentulus, that the heads of some illustrious persons of the family were engraven on the seals of the Romans.

6. *Avi*. This was P. Lentulus, who signalized himself in the sedition of Gracchus, whom he put to death. See Lempriere.

III. Leguntur eâdem ratione ad senatum Allobrogum populumque literæ: si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille quidem primò negavit; pòst autem aliquanto, toto indicio exposito atque edito, surrexit: quæsivit à Gallis, quid sibi esset cum iis, quamobrem domum suam venissent; itemque à Vulturcio; qui cùm illi breviter constanterque respondissent, per quem (1) ad eum quotiesque venissent; quæsîssentque ab eo (2) nihil-ne secum esset de fatis Sibyllinis locutus; tum ille subitò, scelere demens, quanta vis conscientiæ esset, ostendit; nam, cùm id posset inficiari, repentè, præter opinionem omnium, confessus est; ita eum non modò ingenium illud, et dicendi exercitatio, quâ semper valuit, sed etiam, propter vim sceleris manifesti atque deprehensi, impudentia, quâ superabat omnes, improbitasque defecit. Vulturcius verò subitò proferri literas, atque aperiri jussit, quas sibi à Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissimè perturbatus Lentulus, tamen et signum et manum suam cognovit; erant autem scriptæ sine nomine, sed ita:—"QUI SIM, (3) EX EO QUEM AD TE MISI, COGNOSCES. CURA UT VIR SIS; ET COGITA, QUEM IN LOCUM SIS PROGRESSUS: ET VIDE, QUID JAM TIBI SIT NECESSE. CURA UT OMNIUM TIBI AUXILIA ADJUNGAS, ETIAM INFIRMORUM." Gabinius deinde introductus, cùm primò impudenter respondere cœpisset, ad extremum nihil, ex iis quæ Galli insimulabant, negavit. Ac mihi quidem, Quirites, cùm illa certissima sunt visa argumenta atque indicia sceleris, tabellæ, signa, manus, denique uniuscujusque confessio; tum multo illa certiora. color, oculi, vultus, taciturnitas; sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnunquam inter se aspiciebant, ut non jam ab aliis indicari, sed indicare se ipsi, viderentur. Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum consului, de summâ reipublicæ quid fieri placeret: dictæ sunt à principibus (4) acerrimæ ac fortissimæ sen-

1. *Per quem.* The person, who introduced the deputies to Lentulus, was P. Umbrenus. See Sall. Cat. 48.

2. *Eo.* That is, Lentulus.

3. *Qui sim,* &c. Compare Sall. Cat. 44.

4. *Principibus.* In early times, the first-created censor, of those who had filled the office, was called *princeps senatus.* But after A. U. C. 544, the title was given to him whom the censors thought most worthy; (Liv. xxvii. 13.) and after the cessation of the republic, it was assumed by the emperors. The *princeps* had the privilege of delivering his

tentiæ, quas senatus sine ullâ varietate est consecutus. Et, quoniam nondum est perscriptum senatûs-consultum, ex memoriâ vobis, Quirites, quod senatus censuerit, exponam. Primùm mihi gratiæ verbis amplissimis aguntur, quòd, virtute, consilio, prudentià meâ, respublica periculis sit maximis liberata: deinde L. Flaccus et C. Pomptinus, prætores, quòd eorum operâ forti fidelique usus essem, meritò ac jure laudantur: atque etiam viro forti, collegæ meo, C. Antonio, laus impertitur, quòd eos, qui hujus conjurationis participes fuissent, à suis et à reipublicæ consiliis removisset: atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, cùm se præturâ abdicâsset, tum in custodiam traderetur; itemque utì C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes præsentes erant, in custodiam traderentur: atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendæ urbis depoposcerat; in M. Cæparium, cui ad solicitandos pastores Apuliam esse attributam erat indicatum; in P. Furium, qui est ex his colonis quos Fæsulas L. Sylla deduxit; in Q. Magium Chilonem, qui unà cum hoc Furio semper erat in hâc Allobrogum solicitatione versatus; in P. Umbrenum, libertinum hominem, (1) à quo primùm Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque eâ lenitate senatus est usus, Quirites, ut, ex tantâ conjuratione tantâque vi ac multitudine domesticorum hostium, novem hominum perditissimorum pœnâ republicâ conservatâ, reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio (2) diis immortalibus, pro singulari eorum merito, meo nomine decreta est, Quirites; quod mihi primùm post hanc urbem conditam togato (3) contigit: et his decreta verbis est,—"QUOD URBEM INCENDIIS, CÆDE CIVES, ITALIAM BELLO, LIBERASSEM." Quæ supplicatio si cum cæteris conferatur, Quirites, hoc interest, quòd cæteræ benè gestâ,

---

opinion first, upon all questions that came before the senate; and after him followed the censors, consuls, &c. to whom the name of *principes*, though in an inferior acceptation, was also applied; as in this place.

1. *Libertinum hominem.* See Sall. Cat. 50. note 2, p. 37.

2. *Supplicatio.* A thanksgiving. It was usual with the senate to decree that a public thanksgiving should be held in all the temples, upon the occasion of gaining any signal victory. Cotta was the author of this extraordinary decree in favour of Cicero; of which he used frequently to boast. See Cic. Orat. Phil. ii. 6. xiv. 8. Pis. 3.

3. *Togato.* See Orat. ii. note 2, p. 77.

hæc una conservatâ republicâ constituta est. Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est; nam P. Lentulus, quamquam, patefactus indiciis et confessionibus suis, judicio senatûs, non modò prætoris jus, verùm etiam civis, amiserat; tamen magistratu se abdicavit; (1) ut, quæ religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat quominùs C. Glauciam, (2) de quo nihil nominatim erat decretum, prætorem occideret, eâ nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberamur.

IV. Nunc, quoniam, Quirites, sceleratissimi periculosissimique belli nefarios duces captos jam et comprehensos tenetis; existimare debetis, omnes Catilinæ copias, omnes spes atque opes, his depulsis urbis periculis, concidisse. Quem quidem ego cùm ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilinâ, nec mihi esse P. Lentuli somnum, nec L. Cassii adipem, nec C. Cethegi furiosam temeritatem (3) pertimescendam. Ille (4) erat unus timendus ex his omnibus, sed tamdiu, dum mœnibus urbis continebatur. Omnia nôrat: omnium aditus tenebat: appellare, tentare, sollicitare poterat, audebat: erat ei consilium ad facinus aptum; consilio autem neque lingua neque manus deerat: jam, ad cæteras res conficiendas, certos homines delectos ac descriptos habebat: neque verò, cùm aliquid mandaverat, confectum putabat: nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret: frigus, sitim, famem, ferre poterat. Hunc ego hominem, tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulissem, (dicam id, quod sentio, Quirites,) non facilè hanc tantam molem mali à cervicibus vestris depulissem. Non ille vobis Saturnalia constituisset; neque, tanto antè, exitium ac fati diem reipublicæ denuntiâsset: neque commisisset, ut signum, ut literæ suæ, testes denique manifesti sceleris, deprehenderentur; quæ nunc, illo absente, sic gesta sunt, ut nullum in privatâ domo furtum unquam sit tam palàm inventum, quàm hæc tanta in rempublicam

---

1. *Magistratu se abdicavit.* Plutarch relates that he cast off his purple robe of office in the midst of the senate, and assumed a garment more adapted to his situation.

2. *C. Glauciam.* See Lempriere.

3. *Cethegi temeritatem.* Compare Sall. Cat. 43.

4. *Ille.* Catiline.

conjuratio manifestò inventa atque deprehensa est. Quòd si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset, quamquam, quoad fuit, omnibus ejus consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissimè dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset; neque nos unquam, dum ille in urbe hostis fuisset, tantis periculis rempublicam, tantâ pace, tanto otio, tanto silentio, liberâssemus. Quamquam hæc omnia, Quirites, ita sunt à me administrata, ut deorum immortalium nutu atque consilio et gesta et provisa esse videantur; idque cùm conjecturâ consequi possumus, quòd vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse; tum verò ita præsentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos pænè oculis videre possemus. Nam, ut illa omittam, visas nocturno tempore ab Occidente faces, ardoremque cœli, ut fulminum jactus, ut terræ motus, cæteraque, quæ tam multa, nobis consulibus, facta sunt, ut hæc, quæ nunc fiunt, canere (1) dii immortales viderentur; hoc certè, Quirites, quod sum dicturus, neque prætermittendum neque relinquendum est. Nam profectò memoriâ tenetis, Cottâ et Torquato consulibus,(2) complures in capitolio turres de cœlo esse percussas, cùm et simulacra deorum immortalium depulsa sunt, et statuæ veterum hominum dejectæ, et legum æra (3) liquefacta. Tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus, (4) quem inauratum in capitolio, parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem, fuisse meministis. Quo quidem tempore, cùm haruspices ex totâ Etruriâ (5) convenissent, cædes atque incendia, et legum interitum, et bellum civile

---

1. *Canere.* To foretell.

2. *Cotta et Torquato consulibus.* A. U. C. 688. This was the year in which Catiline had planned his first conspiracy. See Sall. Cat. 18.

3. *Legum æra.* The laws of the Twelve Tables, which formed the grand code of Roman legislation, were engraven on brass, and suspended in the Forum.

4. *Romulus.* That is, the statue of Romulus. Of the fabulous story of the wolf which suckled Romulus and Remus, see Lempriere.

5. *Haruspices ex tota Etruria.* It was the province of the *haruspices*, or *extispices*, as they were sometimes called, to examine the entrails of sacrificed victims, and thence to derive omens of futurity, and to explain the import of prodigies. Their art was called *Haruspicina*, i. e. *Haruspicum disciplina.* It was said to have been the invention of one *Tagus*, a native of Etruria, where it was cultivated with great attention, and whence *haruspices*, as in this instance, were frequently sent for to Rome. See Cic. Div. i. 2, 41. ii. 23. Ovid. Met. xv. 553. Lucan. Phars. i. 584, 637. Liv. v. 15. xxvii. 37.

et domesticum, et totius urbis atque imperii occasum, appropinquare dixerunt, nisi dii immortales, omni ratione placati, suo numine propè fata ipsa flexissent. Itaque, ex illorum responsis, tunc et ludi decem per dies facti sunt: neque res ulla, quæ ad placandum deos pertineret, prætermissa est; iidemque jusserunt simulacrum Jovis facere majus, et in excelso collocare, et, contrà atque antè fuerat, ad Orientem convertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum, et forum curiamque conspiceret, fore, ut ea consilia, quæ clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut à S. P. Q. R. (1) perspici possent. Atque illud ita collocandum consules illi (2) statuerunt: sed tanta fuit operis tarditas, ut neque à superioribus consulibus, neque à nobis ante hodiernum diem, collocaretur. Hîc quis potest esse, Quirites, tam aversus à vero, tam præceps, tam mente captus, qui neget hæc omnia quæ videmus, præcipuéque hanc urbem, deorum immortalium nutu atque potestate administrari? Etenim, cùm esset ita responsum, cædes, incendia, interitumque reipublicæ, comparari, et ea à perditis civibus; quæ tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur, ea non modò cogitata â nefariis civibus, verùm etiam suscepta, esse sensistis. Illud verò non-ne ita præsens est, ut nutu Jovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, cùm hodierno die manè per forum, meo jussu, et conjurati et eorum indices in ædem Concordiæ ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo collocato, atque ad vos senatumque converso, omnia et senatus, et vos, quæ erant contra salutem omnium cogitata, illustrata et patefacta vidistis. Quo etiam majore sunt isti odio suppliciöque digni, qui non solùm vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris, sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati: quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam, et non sim ferendus: ille, ille Jupiter restitit; ille capitolium, ille hæc templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad hæc tanta indicia perveni. Jam verò illa Allobrogum solicitatio à Lentulo cæterisque domesticis hostibus, tanta res, tam

---

1. *S. P. Q. R.* That is, *Senatu Populoque Romano.* The abbreviation is very frequently met with in Latin authors.

2. *Consules illi.* Cotta and Torquatus.

dementer credita (1) et ignotis et barbaris, commissæque literæ nunquam essent profectò, nisi à diis immortalibus huic tantæ audaciæ consilium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli, ex civitate malè pacatâ, (2) quæ gens una restat quæ populo Romano bellum facere et posse et non nolle videatur, spem imperii, et rerum amplissimarum ultrò sibi à patriciis hominibus oblatam, negligerent, vestramque salutem suis opibus anteponerent; id non-ne divinitùs factum esse putatis? præsertim qui nos, non pugnando, sed tacendo, superare potuerunt.

V. Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria (3) supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum conjugibus ac liberis vestris. Nam multi sæpê honores diis immortalibus justi habiti sunt ac debiti, sed profectò justiores nunquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu, et erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione: togati, me uno togato duce et imperatore, vicistis. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones, neque solùm eas quas audistis, sed et has quas vosmet ipsi meministis et vidistis. L. Sylla (4) P. Sulpicium oppressit; ex urbe ejecit C. Marium, custodem hujus urbis: multosque fortes viros partim ejecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius consul armis ex urbe collegam suum expulit: omnis hic locus acervis corporum et civium sanguine redundavit. Superavit posteà Cinna cum Mario; tum verò, clarissimis viris interfectis, lumina civitatis extincta sunt. Ultus est hujus victoriæ crudelitatem posteà Sylla; nec dici quidem opus est, quantà diminutione civium, et quantâ calamitate reipublicæ. Dissensit M. Lepidus à clarissimo et fortissimo viro, Q. Catulo; attulit non tam ipsius interitus reipublicæ luctum, quàm cæterorum. Atque illæ dissen-

---

1. *Tam dementer credita.* We must supply *nunquam esset* from the next member of the sentence. *Audaciæ* is the dative case after the compound verb *ereptum esset.* [Rule: *Verba composita*, &c.]

2. *Malè pacata.* The *Allobroges* had been subdued by Q. Fabius, thence called *Allobrogicus*; but they were very restless and dissatisfied under the Roman yoke.

3. *Ad omnia pulvinaria*, &c. Hence the thanksgiving here decreed was of that kind called *Lectisternium*, when couches were spread in the temples, and the images of the gods placed upon them, before the altars, which were covered with the choicest meats, as if the gods were partaking of them. These couches were called *Lecti*, or *Pulvinaria.*

4. *L. Sylla*, &c. Of this, and the other examples here enumerated, see Lempriere.

siones erant hujusmodi, Quirites, quæ non ad delendam, sed ad commutandam, rempublicam pertinerent. Non illi nullam esse rempublicam, sed, in eâ quæ esset, se esse principes; neque hanc urbem conflagrare, sed se in hâc urbe florere, voluerunt. Atque illæ tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium reipublicæ quæsivit, ejusmodi fuerunt, ut, non reconciliatione concordiæ, sed internecione civium, dijudicatæ sint. In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello (quale bellum nulla unquam barbara cum suâ gente gessit; quo in bello lex hæc fuit à Lentulo, Catilinâ, Cassio, Cethego, constituta, ut omnes qui salvâ urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur) ita me gessi, Quirites, ut omnes salvi conservaremini; et, cùm hostes vestri tantum civium (1) superfuturum putâssent, quantum infinitæ cædi restitisset; tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset; et urbem et cives integros incolumesque servavi. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego à vobis præmium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monimentum laudis, postulo, præterquàm hujus diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monimenta gloriæ, laudis insignia, condi et collocari volo: nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique hujusmodi, quod etiam minùs digni assequi possint. Memoriâ vestrâ, Quirites, nostræ res alentur, sermonibus crescent, literarum monimentis (2) inveterascent et corroborabuntur; eandemque diem intelligo, quam spero æternam fore, et ad salutem urbis, et ad memoriam consulatûs mei propagatam: unoque tempore in hâc republicâ duos cives (3) extitisse, quorum alter fines vestri imperii, non terræ, sed cœli, regionibus terminaret; alter ejusdem imperii domicilium sedemque servaret. Sed, quoniam earum rerum, quas ego gessi, non est eadem fortuna atque conditio, quæ illorum qui externa bella gesserunt: quòd mihi vivendum sit cum illis quos vici ac subegi; isti hostes aut interfectos aut oppressos reliquerunt; vestrum est, Quirites, si cæteris recta sua facta prosunt, mihi mea ne quando obsint, pro-

---

1. *Tantum civium.* So many of the citizens. *Civium* and *urbis* are genitives after the neuter adjective *tantum.* [Rule: *Adjectivum in neutro genere,* &c.]

2. *Literarum monimentis.* In the records of history.

3. *Duos cives.* He alludes to *himself* and *Pompey.*

videre; mentes enim hominum audacissimorum sceleratæ ac nefariæ ne vobis nocere possent, ego providi: ne mihi noceant, vestrum est providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil jam ab istis noceri potest; magnum enim est in bonis præsidium, quod mihi in perpetuum comparatum est; magna in republicâ dignitas, quæ me semper tacita defendet; magna vis est conscientiæ, quam qui negligent, cùm me violare volent, se ipsi indicabunt. Est etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modò nullius audaciæ (1) cedamus, sed etiam omnes improbos ultrò semper lacessamus. Quòd si omnis impetus domesticorum hostium, depulsus à vobis, se in me unum converterit; vobis erit providendum, Quirites, quâ conditione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestrâ obtulerant invidiæ periculisque omnibus. Mihi quidem ipsi quid est quod jam ad vitæ fructum possit acquiri, præsertim cùm neque in honore vestro, neque in gloriâ virtutis, quidquam videam altius, quò quidem mihi libeat adscendere? Illud perficiam profectò, Quirites, ut ea, quæ gessi in consulatu, privatus tuear, atque ornem; ut, siqua est invidia in conservandâ republicâ suscepta, lædat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in republicâ tractabo, ut meminerim semper quæ gesserim, curemque ut ea virtute, non casu, gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam jam nox est, veneramini illum Jovem, custodem hujus urbis ac vestrûm; atque in vestra tecta discedite; et ea, quamquàm jam periculum est depulsum, tamen æquè, ac priori nocte custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutiùs faciendum sit, atque ut in perpetuâ pace esse possitis, providebo.

---

1. *Audaciæ.* Not the genitive, in agreement with *nullius*; but the dative, after *cedamus*. [Rule: *Verba dandi*, &c.]

FINIS ORATIONIS CATILINARIÆ TERTIÆ.

M. T. CICERONIS

ORATIO QUARTA

IN L. CATILINAM,

HABITA IN SENATU.

I. Video, P. C. (1) in me omnium vestrûm ora atque oculos esse conversos: video vos, non solùm de vestro ac reipublicæ, verùm etiam (si id depulsum sit) de meo, periculo esse sollicitos. Est mihi jucunda in malis, et grata in dolore, vestra erga me voluntas: sed eam (per deos immortales, quæso) deponite; atque, obliti salutis meæ, de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem (2) si hæc conditio consulatûs data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusque perferrem; feram, non solùm fortiter, sed etiam libenter, dummodò, meis laboribus, vobis populoque Romano dignitas salusque pariatur. Ego sum ille consul, P. C. cui non forum, in quo (3) omnis æquitas continetur; non Campus, consularibus auspiciis consecratus; non curia, summum auxilium omnium gentium; non domus, commune perfugium; non lectus, ad quietem datus; non denique hæc sedes honoris, sella curulis, (4) unquam vacua mortis periculo atque insidiis

---

1. *Video, P. C.* &c. This fourth Oration was delivered in the senate, after those of Silanus, Cæsar, and Cato, as reported in Sall. Cat. 50. seq. Cicero discusses the merits of the milder opinion of Silanus, and the severer measures recommended by Cato. The part which he had acted in quelling the conspiracy, naturally elicited more than ordinary attention to his speech.

2. *Mihi quidem*, &c. If I have been raised to the consulship upon this condition. *Mihi* is the dative after *data est*. [Rule: *Verba dandi*, &c.]

3. *Forum, in quo*, &c. The courts of judicature were held in the Forum. Not only had Catiline attempted the destruction of Cicero on several public occasions, but had sent two Roman knights to murder him in his bed; and, as Plutarch relates, had menaced him in the senate.

4. *Sella curulis.* This was a chair of state, on which the consuls, prætors, censors, and chief ædiles sate in the senate-house, and courts of justice; so called because they carried it with them in their chariots. See A. Gell. iii. 8. Its form and construction was somewhat similar to that of the modern camp-stool; folding together for the

fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore, in vestro timore, sanavi. Nunc, si hunc exitum consulatûs mei dii immortales esse voluerunt, ut vos, P. C. populumque Romanum ex cæde miserâ; conjuges liberosque vestros, virginesque Vestales, ex acerbissimâ vexatione; templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrûm, ex fœdissimâ flamma; totam Italiam ex bello et vastitate eriperem; quæcumque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim, si P. Lentulus suum nomen (1) inductus â vatibus fatale ad perniciem reipublicæ fore putavit; cur ego non læter, meum consulatum ad salutem reipublicæ propè fatalem (2) exstitisse? Quarè, P. C. consulite vobis; prospicite patriæ; conservate vos, conjuges, liberos, fortunasque vestras: populi Romani nomen salutemque defendite: mihi parcere, ac de me cogitare, desinite. Nam primùm debeo sperare, omnes deos qui huic urbi præsident, (3) pro eo mihi, ac mereor, (4) relaturos gratiam esse: deinde, si quid obtigerit, (5) æquo animo paratoque moriar; neque enim turpis mors forti viro potest accidere, neque immatura consulari, nec misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi (6) atque amantissimi

---

convenience of carriage, and set down whenever it was required for use. (Suet. Aug. 43. A. Gell. vi. 9.) It was adorned with ivory, thence called *Curule ebur*, in Hor. Ep. i. 6. 53.; and from its use the magistrates abovementioned were called *Magistratus curules*.

1. *Suum nomen*. See Sall. Cat. 47. Cic. Orat. iii. 2.

2. *Fatalem*. This adjective is here used in a good sense: *preordained*.

3. *Qui huic urbi præsident*. It was the belief of the antients, that the gods took particular cities under their immediate protection. Thus Apollo is represented as the tutelar deity of *Delphos*, Minerva of *Athens*, Juno of *Argos*, &c. &c. The capitol of Rome was more especially dedicated to Jupiter; but the Romans paid divine honours to most of the heathen gods, whom they divided into *majores* and *minores*. Cicero here refers particularly to the former. *Urbi* is the dative after *psæsident*. [Rule: *Verba imperandi*, &c.]

4. *Pro eo, ac mereor*. According to my merit. *Mihi* is the dative after *relaturos*. The construction is an idiom, for which no rule of government can be precisely laid down.

5. *Si quid obtigerit*. If any accident shall befall me. The Romans, and the antients universally, abstained as much as possible from the mention of *death;* which they usually expressed by a circumlocution. So again, a little below: *si vis aliqua me oppresserit*. There were also other *male ominata verba*, which their superstitious notions forbade them to use.

6. *Fratris carissimi*. Quintus

præsentis mœrore non movear, horumque omnium lacrymis, à quibus me circumsessum videtis: neque meam mentem non domum sæpè revocat exanimata uxor, abjecta metu filia et parvulus filius, quem mihi videtur amplecti respublica, tamquam obsidem consulatûs mei; neque ille, qui, expectans hujus exitum diei, adstat in conspectu meo gener: moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, ut salvi sint vobiscum omnes, etiam si vis aliqua me oppresserit, potiùs quàm ut et illi et nos unâ reipublicæ peste pereamus. Quare, P. C. incumbite ad reipublicæ salutem: circumspicite omnes procellas, quæ impendent, nisi providetis. Non Tib. Gracchus, (1) qui iterùm tribunus plebis fieri voluit; non C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus est; non L. Saturninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod, atque in vestræ severitatis judicium, adducitur: sed tenentur ii, qui, ad urbis incendium, ad vestrûm omnium cædem, ad Catilinam accipiendum, Romæ restiterunt. Tenentur literæ, signa, manus, denique uniuscujusque confessio: sollicitantur Allobroges: servitia excitantur: Catilina arcessitur: id est initum consilium, ut, interfectis omnibus, nemo, ne ad deplorandum quidem reipublicæ nomen, atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem, relinquatur. Hæc omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis jam judiciis judicavistis: primùm, quòd mihi gratias egistis singularibus verbis, et, meâ virtute atque diligentiâ, perditorum hominum patefactam esse conjurationem decrevistis; deinde, quòd P. Lentulum, ut se abdicaret præturâ, coëgistis; tum, quòd eum, et cæteros, de quibus judicavistis, in custodiam dandos censuistis; maximéque, quòd meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato (2) habitus ante me est nemini: postremò, hesterno die præmia legatis Allobrogum, Titoque Vulturcio, dedistis amplissima: quæ sunt omnia ejusmodi, ut ii, qui in

---

Cicero, whose advice is stated by Plutarch to have been the principal means of inducing his brother to adopt the measures which he did, in putting the conspirators to death. It seems that he, with Cicero's wife *Terentia*, his son *Marcus*, and daughter *Tullia*, together with *Piso* her husband, were now present, to ascertain the course which the proceedings, in which they were so nearly interested, were likely to take.

1. *Tib. Gracchus*. Of this, and the other instances here adduced, see Lempriere.

2. *Qui honos togato*, &c. See Orat. iii. 3. p. 85.

custodiam nominatim dati sunt, sine ullâ dubitatione a vobis damnati esse videantur.

II. Sed ego institui referre ad vos, P. C. tamquam integrum, et de facto, quid judicetis; et de pœnâ, quid censeatis: illa prædicam, (1) quæ sunt consulis. Ego magnum in republicâ versari furorem, nova quædam misceri et concitari mala, jampridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam, haberi conjurationem à civibus nunquam putavi. Nunc, quidquid est, quocumque vestræ mentes inclinant atque sententiæ, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad nos delatum sit, videtis: huic si paucos putatis affines (2) esse, vehementer erratis. Latiùs opinione disseminatum est hoc malum: manavit, non solùm per Italiam, verùm etiam transcendit Alpes; et, obscurè serpens, multas jam provincias occupavit. Id opprimi sustentando ac prolatando nullo pacto potest; quâcumque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

III. Video duas adhuc esse sententias; unam D. Silani, qui censet eos, qui hæc delere conati sunt, morte esse multandos; alteram C. Cæsaris, qui mortis pœnam removet, cæterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque, et pro suâ dignitate, et pro rerum magnitudine, in summâ severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui populum Romanum, vitâ privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Románi nomen extinguere, punctum temporis (3) frui vitâ et hoc communi spiritu non putat oportere; atque hoc genus pœnæ sæpe in improbos cives in hâc republicâ esse usurpatum recordatur. Alter intelligit, mortem à diis immortalibus non esse supplicii causâ constitutam, sed aut necessitatem naturæ, aut laborum ac miseriarum quietem, esse: itaque eam sapientes nunquam inviti, fortes etiam sæpè libenter, oppetiverunt. Vincula verò, et ea sempiterna, certè ad singularem pœnam nefarii sceleris inventa sunt. Municipiis dispertiri jubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis; difficultatem, si rogare: decernatur tamen, si placet. Ego enim suscipiam, et (ut spero) reperiam, qui id, quod salutis omnium causâ

---

1. *Prædicam.* I will premise.
2. *Affines.* Partisans.
3. *Punctum temporis.* For a moment. The duration of time in the accusative. [Rule: *Quæ continuationem*, &c.]

statueritis, non putet suæ dignitatis (1) recusare. Adjungit gravem pœnam municipibus, si quis eorum vincula ruperit: horribiles custodias circumdat, et digna scelere hominum perditorum sancit; ne quis eorum pœnam, quos condemnat, aut per senatum aut per populum levare possit: eripit etiam spem, quæ sola hominem in miseriis consolari solet; bona intereà publicari jubet; vitam solam relinquit nefariis hominibus; quam si eripuisset, multas miserias, uno dolore animi ac corporis, et omnes scelerum pœnas ademisset. Itaque, ut aliqua in vitâ formido improbis esset posita, apud inferos ejusmodi quædam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt: quòd videlicet intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam. Nunc, P. C. ego mea video quid intersit. (2) Si eritis secuti sententiam C. Cæsaris, quoniam hanc is in republicâ viam, quæ popularis habetur, secutus est, fortassè minùs erunt, hoc auctore et cognitore hujusce sententiæ, mihi populares impetus (3) pertimescendi: sin illam alteram secuti eritis, nescio an amplius mihi negotii (4) contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas reipublicæ vincat: habemus enim à C. Cæsare, sicut ipsius dignitas, et majorum ejus amplitudo postulabat, sententiam tamquam obsidem perpetuæ in rempublicam voluntatis. Intellectum est, quid intersit inter lenitatem concionatorum, et animum verè popularem, saluti populi consulentem. Video, de istis qui se populares haberi volunt, abesse non-neminem, (5) ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. Is et

---

1. *Suæ dignitatis:* scil. *esse.* *Dignitatis* is here the genitive, by the rule, *Sum genitivum postulat*, &c.

2. *Mea quid intersit.* What is my interest. *Mea* is the neuter accusative plural, not the ablative singular, as some grammarians suppose. [Rule: *Interest aut refert*, &c.]

3. *Populares impetus.* Popular violence.

4. *Amplius negotii.* More trouble. An adjective in the neuter gender is frequently followed by a genitive case, instead of agreeing with the substantive in the general way. [Rule: *Adjectivum in neutro genere*, &c.]

5. *Non-neminem.* Somebody. It is unknown to whom allusion is made. Cicero ingeniously contrasts a desire of gaining popularity by keeping away from a debate in which the lives of Roman citizens were concerned, with the more manly conduct of Cæsar, who did not hesitate to deliver his opinion at the hazard of his popularity. Cæsar, however, was strongly suspected of favouring the conspirators; and that he espoused the milder degree of punishment, with a view of increasing his influence in the republic.

nudiustertius in custodiam cives Romanos, Cethegum et P. Lentulum, dedit, et supplicationem mihi decrevit, et indices hesterno die maximis præmiis affecit. Jam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quæsitori gratulationem, indici præmium, decrevit, quid de totâ re et causâ judicârit. At verò C. Cæsar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem reipublicæ sit hostis, eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem legis Semproniæ, (1) jussu populi, pœnas reipublicæ dependisse. Idem etiam ipsum Lentulum, largitorem et prodigum, non putat, cùm de pernicie reipublicæ et exitio hujus urbis tam acerbè tamque crudeliter cogitârit, appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum æternis tenebris vinculisque mandare: et sancit in posterum, ne quis, hujus supplicio levando, se jactare, et in perniciem reipublicæ posthac popularis esse, possit; adjungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus et corporis etiam egestas ac mendicitas consequatur. Quamobrem, sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad concionem populo Romano carum atque jucundum: sive illam Silani sententiam sequi malueritis, facilè me atque vos à crudelitatis vituperatione defendetis; atque obtinebo, eam multo leviorem fuisse. Quamquam, P. C. quæ potest esse, in tanti sceleris immanitate puniendâ, crudelitas? Ego enim de meo sensu judico. Nam ita mihi salvâ republicâ vobiscum perfrui liceat, ut ego, quòd in hâc causâ vehementior sum, non atrocitate animi moveor, (quis enim est me mitior?) sed singulari quâdam humanitate et misericordiâ. Videor enim mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum, atque arcem omnium gentium, subitò uno incendio concidentem: cerno animo sepultâ in patriâ miseros atque insepultos acervos civium: versatur mihi ante oculos adspectus Cethegi et furor, in vestrâ cæde bacchantis. Cùm verò mihi proposui regnantem Lentulum (sicut ipse se ex fatis sperâsse confessus est;) purpuratum (2) esse hunc Gabinium; cum exercitu venisse Catilinam; tum lamentationem matrumfamiliâs, tum fugam virginum atque puerorum, ac vexationem virginum Vestalium, perhorresco: et, quia mihi vehe-

1. *Latorem legis Semproniæ.* Gracchus. See Lempriere.

2. *Purpuratum.* A purple sash was the mark of consular dignity, and the imperial dress was also of this colour.

menter hæc videntur misera atque miseranda, idcircò, in eos qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque præbeo.

IV. Etenim quæro, si quis paterfamilias, liberis suis a servo interfectis, uxore occisâ, incensâ domo, supplicium de servo non quàm acerbissimum sumpserit, utrùm is clemens ac misericors, an inhumanus et crudelissimus, esse videatur? mihi verò (1) importunus ac ferreus, qui non, dolore ac cruciatu nocentis, suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos, in his hominibus, qui nos, qui conjuges, qui liberos nostros, trucidare voluerunt; qui singulas uniuscujusque nostrûm domos, et hoc universum reipublicæ domicilium, delere conati sunt; qui id egerunt ut gentem Allobrogum in vestigiis hujus urbis, atque in cinere deflagrati imperii, collocarent; si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur: sin remissiores esse voluerimus, summæ nobis crudelitatis in patriæ civiumque pernicie fama subeunda est. Nisi verò cuipiam L. Cæsar, vir fortissimus et amantissimus reipublicæ, crudelior nudiustertius est visus, cùm sororis suæ, feminæ lectissimæ virum, (2) præsentem et audientem, vitâ privandum esse dixit; cùm avum (3) jussu consulis interfectum, filiumque ejus impuberem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit. Quorum quod simile factum? quod initum delendæ reipublicæ consilium? Largitionis voluntas tum in republicâ versata est, et partium quædam contentio. (4) Atque illo tempore hujus avus Lentuli, clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus, et grave tum vulnus

---

1. *Mihi vero:* scil. *videretur.*

2. *Sororis suæ virum.* Lentulus, to whom Cæsar's sister Julia was married. By a former marriage, she was the mother of M. Antony, the triumvir; and Plutarch relates, in his life of Antony, that the death of Lentulus, of which Cicero had been the principal mover, was the chief cause of the enmity, which afterwards existed between Cicero and the Triumvir.

3. *Cum avum,* &c. This was the argument employed by Cæsar, in favour of putting Lentulus to death. If his grandfather had suffered for an offence so trifling in comparison, there could be no injustice in treating with severity a crime of so much deeper infamy.

4. *Partium contentio.* A party contention; i. e. a contention between the senate and the people. Gracchus had endeavoured to enact a law that no person should possess more than 500 æres, and that all above this average should be divided by three commissioners among the common people. He also proposed to give clothes to the soldiers, in addition to their pay; and some other measures, equally calculated to secure popularity.—

accepit, ne quid de summâ dignitate reipublicæ minueretur: hic ad evertenda fundamenta reipublicæ Gallos arcessivit, servitia concitavit, Catilinam evocavit, attribuit nos trucidandos Cethego, cæteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinæ. Vereamini, censeo, ne, in hoc scelere tam immani ac nefario, nimis aliquid severè statuisse videamini; cùm multo magis sit verendum, ne remissione pœnæ crudeles magis in patriam, quàm ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes, fuisse videamur. Sed, quæ exaudio, P. C. dissimulare non possum; jactantur enim voces, quæ perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur ut habeam (1) satis præsidii, ad ea, quæ vos statueritis hodierno die, transigenda. Omnia provisa, parata, et constituta sunt, P. C. cùm meâ sùmmâ curâ atque diligentiâ, tum multo etiam majore populi Romani, ad summum imperium retinendum, et ad communes fortunas conservandas, voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium denique ætatum: plenum est forum, plena templa circa forum, pleni omnes aditus hujus loci ac templi. Causa enim est, post urbem conditam, hæc inventa sola, in quâ omnes sentirent unum atque idem, præter eos, qui, cùm sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potiùs quàm soli perire voluerunt. Hosce ego homines excipio et secerno libenter; neque enim in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium, numero habendos puto. Cæteri verò (dii immortales!) quâ frequentiâ, quo studio, quâ virtute, ad communem dignitatem salutemque consentiunt! Quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consiliique (2) concedunt, ut vobiscum de amore reipublicæ

Hence he was suspected of a design upon the sovereignty; which ended in the ruin of himself, and the discomfiture of his adherents. His own cousin Scipio, and Lentulus, were amongst the most active opponents of his schemes.

1. *Vereri ut habeam.* Fear that I have *not*. After the verb *vereor*, the particles *ut* and *ne*, change signification; the former becoming *negative*, and the latter affirmative. *Præsidii* is the genitive after *satis*. [Rule: *Quædam adverbia*, &c.]

2. *Summam ordinis consiliique.* The senate was the chief council, and its members the highest rank in the republic. In Orat. pro. Dom. 28. Cicero calls it *ordo amplissimus et sanctissimus: summum Populi Romani, populorumque et gentium omnium, ac regum consilium.*

certent; quos ex multorum annorum dissensione, (1) ad hujus ordinis societatem concordiamque revocatos, hodiernus dies vobiscum atque hæc causa conjungit; quam conjunctionem si, in consulatu confirmatam meo, perpetuam in republicâ tenuerimus, confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam reipublicæ partem esse venturum. Pari studio defendendæ reipublicæ convenisse video tribunos ærarios, (2) fortissimos viros; scribas (3) item universos; quos cùm casu hic dies ad ærarium frequentes advocâsset, video ab expectatione sortis ad communem salutem esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis est enim, cui non hæc templa, adspectus urbis, possessio libertatis, lux denique hæc ipsa, et hoc commune patriæ solum, cùm sit carum, tum verò dulce atque jucundum? Operæ pretium est, P. C. libertinorum hominum studia cognoscere, qui, suâ virtute fortunam civitatis consecuti, hanc verè suam patriam esse judicant; quam quidam, hinc nati, et summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium, esse judicaverunt. Sed quid ego hujusce ordinis homines commemorem, quos privatæ fortunæ, quos communis respublica, quos denique libertas ea, quæ dulcissima est, ad salutem patriæ defendendam excitavit? Servus est nemo, qui modò tolerabili conditione sit servi-

---

1. *Multorum annorum dissensione.* The origin of this dissension was the *Lex Sempronia* of Gracchus, A.U.C. 630, by which the *judices*, or jury, which had been formerly chosen from the senators, were in future ordained to be taken from the equites. The jealousy which this change occasioned gave rise to repeated alterations in the law, till, by the *Aurelian* law of Cotta, the *senators*, *equites*, and *tribuni ærarii*, equally participated in the privilege. Cicero hoped that by this coalition a lasting unanimity was effected between the several orders of the state; but it was soon after broken by a refusal, on the part of the senate, to release the *equites* from a disadvantageous contract relative to the Asiatic revenues. See Cic. Att. i. 13. 17.

2. *Tribunos ærarios.* See Lempriere.

3. *Scribas.* These were public notaries, whose office it was to transcribe the laws, and to attend upon the several magistrates, for the purpose of reporting the proceedings. It was determined by lot, which magistrate each should respectively attend; and hence they were denominated *Scribæ Prætorii*, *Quæstorii*, &c. They were generally freeborn citizens, and Cicero speaks of them as in the highest degree respectable and honest. Orat. Verr. iii. 79 Of the *cives ingenui*, and the *libertini*, see note 2. p. 37.

tutis,(1) qui non audaciam civium perditorum perhorrescat; qui non obstare cupiat; qui non tantum, quantum audet, et quantum potest, conferat ad communem salutem, voluntatis. (2) Quarè, si quem vestrûm fortè commovet hoc, quod auditum est, lenonem quemdam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperantem sollicitari posse animos egentium atque imperitorum; est id quidem cœptum atque tentatum: sed nulli sunt inventi tam aut fortunâ miseri, aut voluntate perditi, qui non ipsum illum sellæ (3) atque operis et quæstûs quotidiani locum, qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc otiosum vitæ suæ salvum esse velint. Multo verò maxima pars eorum qui in tabernis sunt, immò verò (id enim potiùs est dicendum) genus hoc universum amantissimum est otii. Etenim omne eorum instrumentum, omnis opera ac quæstus, frequentiâ civium sustinetur, alitur otio: quorum si quæstus, occlusis tabernis, minui solet, quid tandem incensis (4) futurum est?

V. Quæ cùm ita sint, P. C. vobis populi Romani præsidia non desunt: vos ne populo Romano deesse videamini, providete. Habetis consulem, ex plurimis periculis et insidiis, atque ex mediâ morte, non ad vitam suam, sed ad salutem vestram, reservatum: omnes ordines ad conservandam rempublicam mente, voluntate, studio, virtute, voce, consentiunt: obsessa facibus et telis impiæ conjurationis, vobis supplex manus tendit patria communis; vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, (5) vobis illum ignem

---

1. *Tolerabili conditione servitutis.* The condition of slaves among the Romans was very different, according to the disposition of their masters, and the nature of their employment. As they might be scourged, or even put to death at the pleasure of their lords, (Juv. Sat. vi. 219.) the greatest cruelties were sometimes practised, and the hardest labour imposed upon them. Frequently, however, they were treated with indulgence; and instances are on record, where manumission has been received almost with reluctance.

2. *Voluntatis.* The genitive after the neuter adjective *quantum.* [Rule: *Adjectivum in neutro, &c.*]

3. *Sellæ.* The *stool* on which the artificers worked, here put, by the figure *metonymy*, for the *officina* or *workshop.* Cicero seems here to have used it as synonymous with *taberna*; and so Plin. x. 43, 60. but the terms are in reality distinct; *officina* denoting the place where articles are *made*, and *taberna*, the place where they are sold.

4. *Incensis.* scil. *tabernis*: the ablative absolute, as *occlusis tabernis* before.

5. *Penatium.* Household gods.

Vestæ perpetuum ac sempiternum, vobis omnia deorum templa atque delubra, vobis muros atque urbis tecta, commendat. Prætereà de vestrâ vitâ, de conjugum vestrarum ac liberorum animâ, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris, hodierno die vobis judicandum est. Habetis ducem memorem vestri, (1) oblitum sui; quæ non semper facultas datur: habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum (id quod in civili causâ hodierno die primùm videmus) unum atque idem sentientem. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium, quantâ virtute stabilitam libertatem, quantâ deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas, una nox pænè delêrit. Id ne unquam posthac non modò confici, sed ne cogitari quidem possit, vobis hodierno die providendum est. Atque hæc, non ut vos, qui mihi studio pænè præcurritis, (2) excitarem, locutus sum, sed ut mea vox, quæ debet esse in republica princeps, officio functa (3) consulari videretur. Nunc, antequàm P. C. ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta manus est conjuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video; sed eam esse judico turpem et infirmam, contemptam et abjectam. Quòd si aliquando alicujus furore et scelere concitata manus ista plùs valuerit quàm vestra ac reipublicæ dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum nunquam, P. C. pœnitebit. (4) Etenim mors, quam illi mihi fortassè minitantur, omnibus est parata: vitæ tantam laudem, quantâ vos me vestris decretis honestâstis, nemo est assecutus. Cæteris enim semper benê gestæ, mihi uni conservatæ, reipublicæ, gratulationem decrevistis. Sit Scipio (5) clarus, ille, cujus consilio atque virtute Hannibal in Africam redire, atque ex Italiâ decedere,

---

Of these deities, and of *Vesta*, see Lempriere.

1. *Vestri.* Genitive plural after *memorem.* [Rule: *Adjectiva quæ significant*, &c.] *Oblitus* also, part. perf. from *obliviscor*, governs a genitive. [Rules: *Participia regunt* &c. *Reminiscor, obliviscor*, &c.]

2. *Mihi præcurritis.* A compound verb with a dative. [Rule: *Verba composita*, &c.] *Studio* is the ablative of the *manner.*

3. *Officio functa:* scil. *esse.* The verb *fungor* governs an ablative. [Rule: *Fungor, fruor*, &c.]

4. *Pœnitebit.* This is one of those impersonal verbs which govern both a genitive and an accusative. [Rule: *His impersonalibus*, &c.]

5. *Sit Scipio* &c. See Lempriere under *Hannibal, Carthage*, and *Scipio.* Also under the other names which immediately follow.

coactus est: ornetur alter eximiâ laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Carthaginem Numantiamque, delevit: habeatur vir egregius L. Paulus, ille, cujus currum (1) rex potentissimus quondam et nobilissimus, Perses, honestavit; sit in æternâ gloriâ Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit; anteponatur omnibus Pompeius, cujus res gestæ atque virtutes iisdem, quibus Solis cursus, regionibus ac terminis continentur: erit profectô, inter horum laudes, aliquid loci nostræ gloriæ; nisi fortè majus est patefacere nobis provincias, quò exire possimus, quàm curare, ut etiam illi qui absunt, habeant quò victores revertantur; (2) quamquam est uno loco conditio melior externæ victoriæ, quàm domesticæ, quòd hostes alienigenæ aut oppressi serviunt, aut, recepti in amicitiam, beneficio se obligatos putant; qui autem ex numero civium, dementiâ aliquâ depravati, hostes patriæ semel esse cœperunt, eos, cùm à pernicie reipublicæ repuleris, neque vi coërcere, neque beneficio placare, possis. Quarè mihi cum perditis civibus æternum bellum susceptum esse video; quod ego vestro bonorumque omnium auxilio, memoriâque tantorum periculorum, (quæ non modò in hoc populo, qui servatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper hærebit,) à me atque à meis facilè propulsari posse confido. Neque ulla profectò tanta vis reperietur, quæ conjunctionem vestram equitumque Romanorum, et tantam conspirationem bonorum omnium, perfringere et labefactare possit. Quæ cùm ita sint, patres conscripti, pro imperio, pro exercitu, pro provinciâ quam neglexi, pro triumpho cæterisque laudis insignibus, quæ sunt à me, propter urbis vestræque salutis custodiam, repudiata, pro clientelis hospitiisque provincialibus, (3) quæ tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quàm comparo; pro his igitur omnibus rebus, et pro meis in vos singu-

---

1. *Currum. A triumphal car.* The kings, or generals, of the conquered countries, were led in chains behind the car of the conqueror, in triumphal procession to the capitol.

2. *Quo victores revertantur.* Cicero relates (Offic. I.) that Pompey said to him, (after his return from the Mithridatic war, in which he was engaged at the time of the conspiracy,) *frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi suo in Rempublicam beneficio, ubi triumpharet, habiturus esset.*

3. *Clientelis, hospitiisque provincialibus.* See note 1. p. 15; note 9, p. 31.

laribus studiis, proque hâc, quam conspicitis, ad conservandam rempublicam diligentiâ, nihil aliud à vobis, nisi hujus temporis totiusque mei consulatûs memoriam, postulo: quæ dum erit vestris mentibus infixa, firmissimo me muro septum esse arbitrabor. Quòd si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum meum filium: cui profectò satis erit præsidii, non solùm ad salutem, verùm etiam ad dignitatem, si ejus, qui hæc omnia suo solus periculo conservaverit, illum esse filium memineritis. Quapropter, de summâ salute vestrâ, populique Romani, P. C. de vestris conjugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis ac templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio, de libertate, de salute Italiæ, deque universâ republicâ decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis enim consulem, qui et parere vestris decretis non dubitet, et ea quæ statueritis, quoad vivet, defendere, et per se ipsum præstare possit.

FINIS ORATIONIS CATILINARIÆ QUARTÆ.

C. SALLUSTII CRISPI

JUGURTHA;

SEU,

BELLUM JUGURTHINUM.

1. Falso queritur de naturâ suâ genus humanum, quòd imbecille atque ævi brevis, sorte potiùs, quàm virtute, regatur. Nam contrà, reputando, neque majus aliud, neque præstabilius invenias; magìsque naturæ industriam hominum, quàm vim aut tempus deesse. Sed dux atque imperator vitæ mortalium animus est: qui, ubi ad gloriam virtutis viâ grassatur, abundè pollens potensque et clarus est, neque fortunâ eget; quippe quæ probitatem, industriam, aliasque artes bonas neque dare neque eripere cuiquam potest. Sin captus pravis cupidinibus, ad inertiam et voluptates corporis pessumdatus est, perniciosâ lubidine paulisper usus; ubi per socordiam vires, tempus, ingenium defluxêre, naturæ infirmitas accusatur: suam quisque culpam actores ad negotia transferunt. Quòd si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena, ac nihil profutura, multùm etiam periculosa petunt: neque regerentur magìs, quàm regerent casus, et eò magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus gloriâ eterni fierent.

2. Nam utì genus hominum compositum ex corpore et animâ est; ita res cunctæ, studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi, naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis, et alia omnia hujuscemodi, brevì dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremò, corporis, et fortunæ bonorum, utì initium, sic finis est; omniaque orta occidunt, et aucta senescunt. Animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quò magìs pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per

luxum atque ignaviam ætatem agunt; cæterùm ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in naturâ mortalium est, incultu atque socordiâ torpescere sinunt: cùm præsertim tam multæ variæque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur.

3. Verùm ex his magistratus et imperia, postremò omnis cura rerum publicarum, minimè mihi hâc tempestate cupienda videntur; quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti aut eò magis honesti sunt. Nam vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam et possis, et delicta corrigas, tamen importunum est; cùm præsertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hostilia portendant. Frustrà autem niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est: nisi fortè quem inhonesta et perniciosa lubido tenet, potentiæ paucorum decus atque libertatem suam gratificari.

4. Cæterùm ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum; cujus de virtute quia multi dixêre, prætereundum puto; simul, nè per insolentiam quis existimet memet, studium meum laudando, extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul à republicâ ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiæ imponant; certè, quibus maxima industria videtur, salutare plebem, et conviviis gratiam quærere; qui si reputaverint, et quibus ego temporibus magistratum adeptus sum, et quales viri idem assequi nequiverint; et posteà, quæ genera hominum in senatum pervenerint; profectò existimabunt, me magìs merito, quàm ignaviâ, judicium animi mei mutavisse; majusque commodum ex otio meo, quàm ex aliorum negotiis, reipublicæ venturum. Nam sæpè audivi, Q. Maximum, P. Scipionem, prætereà civitatis nostræ præclaros viros, solitos ita dicere; cùm majorum imagines intuerentur, vehementissimè sibi animum ad virtutem accendi: scilicet, non ceram illam, neque figuram, tantam vim in sese habere; sed memoriâ rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque priùs sedari, quàm virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contrà, quis est omnium his moribus, quin divitiis et sumptibus, non probitate neque industriâ, cum majoribus suis contendat? Etiam homines novi, qui anteà per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire,

furtìm et per latrocinia potiùs, quàm bonis artibus, ad imperia et honores nituntur. Proindè quasi prætura et consulatus, atque alia omnia hujuscemodi per se ipsa clara et magnifica sint, ac non perindè habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verùm ego liberiùs altiùsque processi, dum me civitatis morum piget tædetque. Nunc ad inceptum redeo.

5. Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Jugurthâ rege Numidarum gessit; primùm, quia magnum et atrox, variâque victoriâ fuit: dein, quia tum primùm superbiæ nobilitatis obviàm itum est. Quæ contentio divina et humana cuncta permiscuit, eòque vecordiæ processit, utì studiis civilibus bellum atque vastitas Italiæ finem facerent. Sed priùs quàm hujuscemodi rei initium expedio, pauca suprà repetam; quò ad cognoscendum, omnia illustria magìs, magìsque in aperto, sint. Bello Punico secundo, (quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maximè attriverat,) Masinissa rex Numidarum, in amicitiam receptus a P. Scipione, cui posteà Africano cognomen ex virtute fuit, multa et præclara rei militaris facinora fecerat; ob quæ, victis Carthaginiensibus, et capto Syphace, cujus in Africâ magnum atque latè imperium valuit, populus Romanus quascumque urbes et agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis permansit: imperii vitæque ejus finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Manastabale et Gulussâ fratribus morbo absumptis. Is Atherbalem et Hiempsalem ex sese genuit; Jugurthamque filium Manastabalis fratris, quem Masinissa, quòd ortus ex concubinà erat, privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domì habuit.

6. Qui ubi primùm adolevit, pollens viribus, decorâ facie, sed multò maximè ingenio validus, non se luxu, neque inertiæ corrumpendum dedit. Sed, utì mos gentis illius est, equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare: et, cùm omnes gloriâ anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc, pleraque tempora in venando agere; leonem atque alias feras primus, aut in primis, ferire: plurimùm facere, et minimùm ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existimans virtutem Jugurthæ regno suo gloriæ fore: tamen, postquàm hominem adolescentem, exactâ ætate suâ, parvis liberis,

magìs magìsque crescere intelligit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo volvebat. Terrebat eum natura mortalium, avida imperii, et præceps ad explendam animi cupidinem; prætereà, opportunitas suæque et liberorum ætatis, quæ etiam mediocres viros spe prædæ transversos agit; ad hoc, studia Numidarum in Jugurtham accensa; ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, nè qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat.

7. His difficultatibus circumventus, ubi videt, neque per vim, neque insidiis, opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quòd erat Jugurtha manu promptus, et appetens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis, et eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa, cùm populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans, vel ostentando virtutem, vel hostium sævitiâ, facilè eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat: sed ea res longè alitèr, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, et morem hostium cognovit; multo labore multâque curâ, prætereà modestissimè parendo, et sæpè obviàm eundo periculis, in tantam claritudinem brevi pervenerat, uti nostris vehementèr carus, Numantinis maximo terrori, esset: ac sanè, quod difficillimum in primis est, et prœlio strenuus erat, et bonus consilio; quorum alterum ex providentiâ timorem, alterum ex audaciâ temeritatem, adferre plerumque solet. Igitur imperator omnes ferè res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magìs magìsque eum indiès amplecti; quippe cujus neque consilium neque inceptum ullum frustrà erat. Huc accedebat munificentia animi et ingenii sollertia; quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitiâ conjunxerat.

8. Eâ tempestate in exercitu nostro fuêre complures novi atque nobiles, quibus divitiæ bono honestoque potiores erant, factiosi: domì potentes, apud socios clari magìs quàm honesti: qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore utì solus imperio Numidiæ potiretur: in ipso maximam virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed postquàm, Numantiâ deletâ, P. Scipio dimittere auxilia, et ipse reverti domum decrevit, donatum atque laudatum magnificè pro concione Jugurtham in prætorium adduxit;

ibique secretò monuit, utì potiùs publicè, quâm privatìm, amicitiam populi Romani coleret; neu quibus largiri insuesceret; periculosè à paucis emi, quod multorum esset. Si permanere vellet in suis artibus, ultrò illi et gloriam et regnum venturum: sin properantiùs pergeret, suâmet ipsum pecuniâ præcipitem casurum.

9. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipsæ redderet, dimisit. Earum sententia hæc erat:—*Jugurthæ tui bello Numantino longè maxima virtus fuit: quam rem tibi certè scio gaudio esse. Nobis ob merita sua carus est: ut idem S. P. Q. R. sit, summâ ope nitemur. Tibi quidem pro nostrâ amicitiâ gratulor. En, habes virum dignum te atque avo suo Masinissâ.* Igitur rex, ubi ea, quæ fama acceperat, ex litteris imperatoris ita esse cognovit; cùm virtute, tùm gratiâ viri, permotus, flexit animum suum; et Jugurtham beneficiis vincere aggressus est, statìmque eum adoptavit, et testamento paritèr cum filiis hæredem instituit. Sed ipse, paucos post annos, morbo atque ætate confectus, cùm sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis et cognatis, itemque Atherbale et Hiempsale filiis, dicitur hujuscemodi verba cum Jugurthâ habuisse:—

10. *Parvum ego te, Jugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existimans non minùs me tibi, quàm si genuissem, ob beneficia carum fore: neque ea res falsum me habuit. Nam, ut alia magna et egregia tua omittam, novissimè, rediens Numantiâ, meque regnumque meum gloriâ honoravisti; tuâque virtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: in Hispaniâ nomen familiæ renovatum est: postremò, quod difficillimum inter mortales est, gloriâ invidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura finem vitæ facit, per hanc dextram, per regni fidem, moneo obtestorque, utì hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas; neu malis alienos adjungere, quàm sanguine conjunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verùm amici: quos neque armis cogere, neque auro parare, queas; officio et fide pariuntur. Quis autem amicior, quàm frater fratri? aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego regnum vobis trado firmum, si boni eritis; si mali, imbecillem. Nam concordiâ res parvæ crescunt, discordiâ maximæ dilabuntur. Cæterùm ante hos te*

Jugurtha, quia ætate et sapientiâ prior es, nè alitèr quid eveniat, providere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accepit injuriam, tamen, quia plùs potest, facere videtur. Vos autem, Atherbal et Hiempsal, colite, observate, talem hunc virum; imitamini virtutem, et enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse videar, quàm genuisse.

11. Ad ea Jugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, et ipse longè alitèr animo agitabat, tamen pro tempore benignè respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquàm illi more regio justa magnificè fecerant, reguli in unum convenerunt, ut inter se de negotiis cunctis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, naturâ ferox, etiam anteà ignobilitatem Jugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dexterâ Atherbalem adsedit; nè medius ex tribus, quod et apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, ut ætati concederet, fatigatus à fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cùm multa de administrando imperio dissererent, Jugurtha inter alias res jacit, *Oportere quinquennii consulta et decreta omnia rescindi; nam per ea tempora confectum annis Micipsam parùm animo valuisse.* Tum, *idem*, Hiempsal, *placere sibi*, respondit: *nam ipsum illum tribus his proximis annis adoptione in regnum pervenisse.* Quod verbum in pectus Jugurthæ altiùs, quàm quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore irâ et metu anxius, moliri, parare, atque ea modò in animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quæ utì tardiùs procedunt, neque lenitur animus ferox: statuit quovis modo inceptum perficere.

12. Primo conventu, quem ab regulis factum suprà memoravi, propter dissensionem placuerat dividi thesauros, finesque imperii singulis constitui. Itaque ad utramque rem tempus discernitur, sed maturiùs ad pecuniam distribuendam. Reguli intereà in loca propinqua thesauris alius aliò concessêre. Sed Hiempsal in oppido Thirmidâ fortè ejus utebatur domo, qui, proximus lictor Jugurthæ, carus acceptusque ei semper fuerat: quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitque, utì, tamquam suam domum visens eat, portarum claves adulterinas paret; nam veræ ad Hiempsalem referebantur: cæterùm, ubi res postularet, seipsum cum magnâ venturum manu. Numida mandata brevì conficit: atque, utì doctus

erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui, postquàm in ædes irrupêre, diversi regem quærere: dormientes alios, alios occursantes interficere; scrutari loca abdita; clausa effringere; strepitu et tumultu omnia miscere: cùm interìm Hiempsal reperitur, occultans se tugurio mulieris ancillæ, quò initio, pavidus et ignarus loci, profugerat. Numidæ caput ejus, utì jussi erant, ad Jugurtham referunt.

13. Cæterùm fama tanti facinoris per omnem Africam brevì divulgatur; Atherbalem, omnesque, qui sub Micipsæ imperio fuerant, metus invadit. In duas partes discedunt Numidæ: plures Atherbalem sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quàm maximas potest copias armat: urbes partìm vi, alias voluntate, imperio suo adjungit: omni Numidiæ imperare parat. Atherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cæde fratris et fortunis suis; tamen, fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, victus ex prœlio profugit in provinciam, ac dehinc Romam contendit. Tum Jugurtha, patratis consiliis, postquàm omni Numidià potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum Romanum; neque adversùs iram ejus usquam, nisi in avaritiâ nobilitatis, et pecuniâ suâ, spem habere. Itaque, paucis diebus, cum auro argentoque multo legatos Romam mittit: queis præcipit, utì primùm veteres amicos muneribus expleant, dein novos acquirant: postremò, quemcunque possint largiendo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venêre; et, ex præcepto regis, hospitibus aliisque, quorum eâ tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munera misêre: tanta commutatio incessit, ut ex maximâ invidiâ in gratiam et favorem nobilitatis Jugurtha veniret. Quorum pars spe, alii præmio inducti, singulos ex senatu ambiundo, nitebantur, nè graviùs in eum consuleretur. Igitur, ubi legati satìs confidunt, die constituto, senatus utrisque datur. Tum Atherbalem hoc modo locutum accepimus :—

14. *P. C., Micipsa pater meus, moriens, mihi præcepit, utì regni Numidiæ tantummodò procurationem existimarem meam; cæterùm jus et imperium penes vos esse: simul eniterer domì militiæque quàm maximo usui esse populo Romano: vos mihi cognatorum, vos in affinium locum ducerem; si ea fecissem, in vestrâ amicitiâ exer-*

citum, divitias, munimenta regni, me habiturum. Quæ præcepta parentis mei cùm agitarem, Jugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio vestro, Masinissæ me nepotem, utique ab stirpe socium atque amicum populi Romani, regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego, P. C., quoniam eò miseriarum venturus eram, vellem, potiùs ob mea, quàm ob majorûm meorum beneficia, posse me a vobis auxilium petere, ac maximè deberi mihi beneficia a populo Romano, quibus non egerem: secundùm ea, si desideranda erant, utì debitis uterer. Sed quoniam parùm tuta per se ipsa probitas est: neque mihi in manu fuit, Jugurtha qualis foret; ad vos confugi, P. C.: quibus (quod mihi miserrimum est) cogor priùs oneri, quàm usui esse. Cæteri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in suis dubiis rebus societatem vestram appetiverunt. Familia nostra cum populo Romano, bello Carthaginiensi, amicitiam instituit, quo tempore magìs fides ejus quàm fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos, P. C., nolite pati me, nepotem Masinissæ, frustrà a vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil causæ haberem, præter miserandam fortunam: quòd, paulò antè rex, genere, famâ, atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes expecto: tamen erat majestatis populi Romani prohibere injuriam; neque pati cujusquam regnum per scelus crescere. Verùm ego iis finibus ejectus sum, quos majoribus meis populus Romanus dedit: unde pater et avus meus unà vobiscum expulêre Syphacem et Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C.; vos in meâ injuriâ despecti estis. Eheu me miserum! huccine, Micipsa pater, beneficia tua evasêre, utì, quem tu parem cum liberis tuis regnique participem fecisti, is potissimùm stirpis tuæ extinctor sit? numquamne ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine, ferro, fugâ versabimur? Dum Carthaginienses incolumes fuêre, jure omnia sæva patiebamur. Hostis ab latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat Postquàm illa pestis ex Africâ ejecta est, læti pacem agitabamus: quippe, queis hostis nullus erat, nisi fortè quem vos jussissetis. Ecce autem ex improviso Jugurtha, intolerandâ audaciâ, scelere, atque superbiâ, sese efferens; fratre meo, atque eodem propinquo suo, interfecto, primùm ejus regnum sceleris sui prædam fecit: pòst, ubi me

iisdem dolis nequit capere, nihil minùs quàm vim aut bellum expectantem, in imperio vestro, sicut videtis, extorrem patriâ, domo, inopem, et coopertum miseriis, efficit, ut ubivis tutiùs, quàm in meo regno essem. Ego sic existimabam, P. C., utì prædicantem audiveram patrem meum: qui vestram amicitiam diligentèr colerent, eos multum laborem suscipere; cæterùm ex omnibus maximè tutos esse. Quod in familiâ nostrâ fuit, præstitit, ut in omnibus bellis adesset vobis: nos utì per otium tuti simus, in manu vestrâ est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Jugurtham beneficiis suis ratus est nobis conjunctum fore. Alter eorum necatus: alter ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quò potissimùm infelix accedam? Generis præsidia omnia extincta sunt: pater, utì necesse erat, naturæ concessit: fratri, quem minimè decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: affines, amicos, propinquos cæteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Jugurthâ, pars in crucem acti, pars bestiis objecti sunt: pauci, quibùs relicta est anima, clausi in tenebris cum mærore et luctu, morte graviorem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex necessariis adversa facta sunt, incolumia manerent: tamen, si quid ex improviso mali accidisset, vos implorarem, P. C.; quibus, pro magnitudine imperii, jus et injurias omnes curæ esse decet. Nunc verò, exul patriâ, domo, solus, atque omnium honestarum rerum egens, quos accedam, aut quos appellem? Nationesne, an reges, qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam infesti sunt? An quoquàm mihi adire licet, ubi non majorûm meorum hostilia monumenta plurima sint? An quisquam nostrî misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postremò, Masinissa nos ita instituit, P. C., nè quem coleremus, nisi populum Romanum; nè societates, nè fœdera nova acciperemus: abundè magna præsidia nobis in vestrâ amicitiâ fore: si huic imperio fortuna mutaretur, unà occidendum nobis esse. Virtute, ac diis volentibus, magni estis et opulenti: omnia secunda et obedientia sunt: quò faciliùs sociorum injurias curare licet. Tantùm illud vereor, nè quos privata amicitia Jugurthæ, parùm cognita, transversos agat: quos ego audio maximâ ope niti, ambire, fatigare vos singulos, nè quid de absente, incognitâ causâ, statuatis: fingere me verba et fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quòd utinam illum, cujus

impio facinore in has miserias projectus sum, eadem hæc simulantem videam! et aliquando, aut apud vos, aut apud deos immortales rerum humanarum cura oriatur, ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum graves pœnas reddat! Jam jam, frater, animo meo carissime, quamquam tibi immaturò, et unde minimè decuit, vita erepta est; tamen lætandum magìs quàm dolendum, puto casum tuum: non enim regnum, sed fugam, exilium, egestatem, et has omnes, quæ me premunt, ærumnas, cum animâ simul amisisti. At ego infelix, in tanta mala præcipitatus, pulsus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo: incertus quid agam; tuasne injurias persequar, ipse auxilii egens; an regno consulam, cujus vitæ necisque potestas ex opibus alienis pendet. Utinam emori fortunis meis honestus exitus esset, nè vivere contemptus viderer, si, defessus malis, injuriæ concessissem. Nunc quoniam neque vivere lubet, neque mori licet sine dedecore; P. C, per vos, per liberos atque parentes vestros, per majestatem populi Romani, subvenite misero mihi: ite obviàm injuriæ; nolite pati regnum Numidiæ, quod vestrûm est, per scelus et sanguinem familiæ nostræ tabescere.

15. Postquàm rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ, largitione magis, quàm causâ, freti, paucis respondent; Hiempsalem, ob sævitiam suam, ab Numidis interfectum: Atherbalem, ultrò bellum inferentem, postquàm superatus sit, queri, quòd injuriam facere nequisset: Jugurtham ab senatu petere, nè se alium putaret ac Numantiæ cognitus esset; neu verba inimici ante facta sua poneret. Deindè utrique curià egrediuntur. Senatus statim consulitur: fautores legatorum, prætereà magna pars, gratiâ depravata, Atherbalis dicta contemnere; Jugurthæ virtutem laudibus extollere; gratiá, voce, denique omnibus modis, pro alieno scelere et flagitio, suâ quasi pro gloriâ, nitebantur. At contrà pauci, quibus bonum et æquum divitiis carius erat, subveniendum Atherbali, et Hiempsalis mortem severè vindicandum, censebant; sed ex omnibus maximè Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, avidus potentiæ, honoris, divitiarum; cæterùm vitia sua callidè occultans. Is postquàm videt regis largitionem famosam impudentemque, veritus, (quod

in tali re solet,) nè polluta licentia invidiam accenderet, animum à consuetâ lubidine continuit.

16. Vicit tamen in senatu pars illa, quæ vero pretium aut gratiam anteferebat. Decretum fit, *utì decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham et Atherbalem dividerent.* Cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, et tum in senatu potens; quia consul, C. Graccho et M. Fulvio interfectis, acerrimè vindictam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen curatissimè recepit: dando et pollicendo multa, perfecit, utì famæ, fidei, postremò omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eâdem viâ aggressus, plerosque capit; paucis carior fides, quàm pecunia, fuit. In divisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro virisque opulentior, Jugurthæ traditur; illam alteram, specie, quàm usu, potiorem, quæ portuosior et ædificiis magìs exornata erat, Atherbal possedit.

17. Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere, et eas gentes, quibus cum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca et nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines, minùs frequentata sunt, de iis haud facilè compertum narraverim; cætera quàm paucissimis absolvam.

In divisione orbis terræ, plerique in parte tertiâ Africam posuêre; pauci, tantummodò Asiam et Europam esse, sed Africam in Europâ. Ea fines habet ab occidente fretum nostri maris et oceani; ab ortu solis declivem latitudinem; quem locum Catabathmon incolæ appellant. Mare sævum, importuosum; ager frugûm fertilis, bonus pecori, arbori infœcundus; cœlo terrâque penuria aquarum; genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum; plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro aut à bestiis interîere; nam morbus haud sæpè quemquam superat; ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique posteà accesserint, aut quo modo inter se permixti sint; quamquàm ab eâ famâ, quæ plerosque obtinet, diversum est; tamen, ut ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est; utìque rem sese habere cultores ejus terræ putant: quàm paucissimis dicam. Cæterùm fides ejus rei penes auctores erit.

18. Africam initio habuêre Gætuli et Libyes, asperi incultique; queis cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, utî pecoribus. Hi neque moribus, neque lege aut imperio cujusquam, regebantur; vagi, palantes, quas nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquàm in Hispaniâ Hercules, sicut Afri putant, interii exercitus ejus, compositus ex gentibus variis, amisso duce, ac passim multis, sibi quisque, imperium petentibus, brevì dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ, et Armenii, navibus in Africam transvecti, proximos nostro mari locos occupavêre. Sed Persæ intrà Oceanum magìs; iique alveos navium inversos pro tuguriis habuêre, quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emendi aut mutandi copia erat; mare magnum et ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatìm per connubia Gætulos secum miscuêre: et, quia sæpè tentantes agros, alia, deindè alia, loca petiverant, semet ipsi Numidas appellavêre. Cæterùm adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt. Medis autem et Armeniis accessêre Libyes; (nam hi propiùs mare Africum agitabant; Gætuli sub sole magìs; haud procul ab ardoribus:) hique maturè oppida habuêre. Nam, freto divisi ab Hispaniâ, mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paulatìm Libyes corrupêre, barbarâ linguâ Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum brevì adolevit; ac posteà Numidæ nomine, propter multitudinem, a parentibus digressi, possedêre ea loca quæ proximè Carthaginem Numidia appellatur. Deindè utrique, alteris freti, finitimos armis aut metu sub imperium suum coëgêre: nomen gloriamque sibi addidêre; magìs hi, qui ad nostrum mare processerant; quia Libyes, quàm Gætuli, minùs bellicosi: denique Africæ pars inferior pleraque ab Numidis possessa est: victi omnes in gentem nomenque imperantium concessêre.

19. Posteà Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratiâ, pars imperii cupidine, sollicitatâ plebe et aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Adrymetum, Leptim, aliasque urbes in orâ maritimâ condidêre: eæque brevì multùm auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuêre. Nam de Carthagine silere meliùs puto, quàm parùm dicere: quoniam aliò properare tempus monet Igitur, ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africâ

dividit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Thereôn, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis: deindè Philenôn aræ; quem locum, Ægyptum versùs, finem imperii habuêre Carthaginienses: pòst, aliæ Punicæ urbes. Cætera loca usque ad Mauritaniam Numidæ tenent. Proximè Hispaniam Mauri sunt. Super Numidiam Gætulos accepimus, partìm in tuguriis, alios incultiùs vagos, agitare: post eos Æthiopas esse: dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraque ex Punicis oppida, et fines Carthaginiensium, quos novissimè habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat: Gætulorum magna pars, et Numidia ad flumen usque Mulucham, sub Jugurthâ erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cætera ignarus populi Romani: itemque nobis neque bello, neque pace anteà cognitus. De Africâ, et ejus incolis, ad necessitudinem rei satìs dictum.

20. Postquàm, regno diviso, legati Africâ decessêre; et Jugurtha, contra timorem animi, præmia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse; simul et illorum pollicitationibus accensus, quos paulò antè muneribus expleverat, in regnum Atherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placidus ingenio, opportunus injuriæ, metuens magìs, quàm metuendus. Igitur ex improviso fines ejus cum magnâ manu invadit: multos mortales, cum pecore atque aliâ prædâ, capit: ædificia incendît, pleraque hostilitèr loca cum equitatu accedit. Deindè cum omni multitudine in regnum suum convertit, existimans dolore permotum Atherbalem injurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli causam fore. At ille, quòd neque se parem armis existimabat, et amicitiâ populi Romani magìs, quàm Numidis, fretus erat; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, priùs tamen omnia pati decrevit, quàm bellum sumere: quia tentatum anteà secùs cesserat. Neque eò magìs cupido Jugurthæ minuebatur: quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non, ut anteà, cum prædatoriâ manu, sed, magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, et apertè totius Numidiæ imperium petere. Cæterùm, quà pergebat, urbes, agros vastare, prædas agere; suis animum, hostibus terrorem, augere.

21. Atherbal ubi intelligit eò processum, utì regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum, necessariò copias parat, et Jugurthæ obvius procedit. Interìm haud longè a mari prope Cirtam oppidum utriusque consedit exercitus: et quia diei extremum erat, prœlium non inceptum; sed ubi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos partìm, alios arma sumentes, fugant, funduntque: Atherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit: et, nî multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum, atque patratum foret, bellum. Igitur Jugurtha oppidum circumsedit: vineis, turribusque, et machinis omnium generum, expugnare aggreditur; maximè festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prœlium factum Romam ab Atherbale missos audiverat. Sed postquàm senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant; S. P. Q. R. verbis nuncient, velle, et censere, eos ab armis discedere: de controversiis suis jure potiùs, quàm bello, disceptare: ita seque, illisque dignum esse.

22. Legati in Africam maturantes veniunt; eò magìs quòd Romæ, dum proficisci parant, de prœlio facto, et oppugnatione Cirtæ, audiebatur: sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha acceptâ oratione respondit: sibi neque majus quidquam, neque carius, auctoritate senatûs esse: ab adolescentiâ suâ ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitiâ, P. Scipioni, summo viro, placuisse; ob easdem artes a Micipsâ, non penuriâ liberorum, in regnum adoptatum esse; cæterùm, quò plura benè atque strenuè fecisset, eò animum suum injuriam minûs tolerare: Atherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod ubi comperisset, sceleri obviàm îsse; populum Romanum neque rectè, neque pro bono, facturum, si ab jure gentium sese prohibuerit; postremò, de omnibus rebus legatos Romam brevì missurum. Ita utrique digrediuntur. Atherbalis appellandi copia non fuit.

23. Jugurtha, ubi eos Africâ decessisse ratus est, neque propter naturam Cirtam armis expugnare posset, vallo atque fossâ mœnia circumdat; turres extruit, easque præsidiis firmat: prætereà dies noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus mœnium præmia modò, modò formidinem ostentare: suos hortando ad virtutem erigere:

prorsus intentus cuncta parare. Atherbal ubi intelligit omnes fortunas suas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuriâ rerum necessariarum bellum trahi non posse; ex iis, qui unà Cirtam profugerant, duos maximè impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, utì per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus jussa efficiunt: literæ Atherbalis in senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit:—

24. *Non meâ culpâ sæpe ad vos oratum mitto, P. C., sed vis Jugurthæ subigit: quem tanta lubido me extinguendi invasit, utì neque vos, neque deos immortales, in animo habeat: sanguinem meum, quàm omnia, malit. Itaque, quintum jam mensem, socius et amicus populi Romani, armis obsessus teneor: neque mihi Micipsæ patris mei beneficia, neque vestra decreta, auxiliantur: ferro an fame acriùs urgear, incertus sum. Plura de Jugurthâ scribere dehortatur me fortuna mea; etiam anteà expertus sum, parùm fidei miseris esse: nisi tamen intelligo illum suprà, quàm ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, et regnum meum sperare: utrum gravius existimet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum; dein patrio regno me expulit: quæ sanè fuerint nostræ injuriæ, nihil ad vos. Verùm nunc regnum vestrum armis tenet: me, quem vos imperatorem Numidis posuistis, clausum tenet atque obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, quò moveri possit? nam ego quidem vellem, et hæc quæ scribo, et illa quæ anteà in senatu questus sum, vana forent potiùs, quàm miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eò natus sum, ut Jugurthæ scelerum ostentui essem, non jam mortem, neque ærumnas, tantummodò inimici imperium, et cruciatus corporis, deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, utì libet, consulite; me ex manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per amicitiæ fidem; si ulla apud vos memoria avi mei Masinissæ.*

25. His litteris recitatis, fuêre, qui exercitum in Africam mittendum censerent, et quàm primùm Atherbali subveniendum: de Jugurthâ interìm utì consuleretur, quoniam legatis non paruisset. Sed ab ìsdem illis regis fautoribus summâ ope enisum, ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisque negotiis solet, privatâ gratiâ

devictum. Legantur tamen in Africam majores natu nobiles, amplis honoribus usi: in queis fuit M. Scaurus, de quo suprà memoravimus, consularis, et tum senatûs princeps. Hi, quòd in invidiâ res erat, simul et a Numidis obsecrati, triduo navim ascendêre: dein brevi Uticam adpulsi, litteras ad Jugurtham mittunt, quàm ocyssimè ad provinciam accedat; se ad eum ab senatu missos. Ille, ubi accepit, homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat, contra inceptum suum venisse; primò commotus metu, atque lubidine, diversus agitabatur: timebat iram senatûs, nî paruisset legatis; porrò animus, cupidine cæcus, ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summâ vi Cirtam irrumpere nititur, maximè sperans, diductâ manu hostium, aut vi, aut dolis, sese casum victoriæ inventurum. Quod ubi secùs procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, utì priùs, quàm legatos conveniret, Atherbalis potiretur; ne, ampliùs morando, Scaurum, quem plurimùm metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. At, tametsi senatûs verbis minæ graves nunciabantur, quòd ab oppugnatione non desisteret; multâ tamen oratione consumtâ, legati frustrà discessêre.

26. Ea postquàm Cirtæ audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur, confisi, deditione factâ, propter magnitudinem populi Romani inviolatos sese fore, Atherbali suadent, utì seque et oppidum Jugurthæ tradat, tantùm ab eo vitam paciscatur: de cæteris senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur, tamen, quia penes eosdem, si adversaretur, cogendi potestas erat, ita, utì censuerant Italici, deditionem fecit. Igitur Jugurtha in primis Atherbalem excruciatum necat: dein omnes puberes Numidas atque negotiatores promiscuè, utì quisque armatis obvius fuerat, interfecit.

27. Quod postquàm Romæ cognitum est, et res in senatu agitari cœpta, iidem illi ministri regis interpellando, ac sæpè gratiâ, interdum jurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac nî C. Memmius, tribunus plebis designatus, vir acer, et infestus potentiæ nobilitatis, populum Romanum edocuisset id agi, utì per paucos factiosos Jugurthæ scelus condonaretur: profectò omnis invidia, prolatandis consultationibus, dilapsa foret. Tanta vis gratiæ atque pecuniæ regis erat. Sed, ubi senatus

delicti conscientiâ populum timet, lege Semproniâ provinciæ futuris consulibus Numidia atque Italia decretæ; consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. Dein exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur; stipendium, aliaque, quæ bello usui forent, decernuntur.

28. At Jugurtha, contra spem nuncio accepto, (quippe cui, Romæ omnia venire, in animo hæserat,) filium, et cum eo duos familiares, ad senatum legatos mittit; iisque, ut illis, quos, Hiempsale interfecto, miserat, præcipit, omnes mortales pecuniâ aggrediantur: qui postquàm Romam adventabant, senatus a Bestiâ consultus est, *placeretne legatos Jugurthæ recipi mœnibus;* iique decrevêre, nî regnum ipsumque deditum venissent, ut in diebus proximis decem Italiâ decederent. Consul Numidis ex senatûs decreto nunciari jubet. Ita infectis rebus, illi domum discedunt. Interìm Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobiles, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat; in queis fuit Scaurus, cujus de naturâ et habitu suprà memoravimus. Nam in consule nostro multæ bonæque artes animi et corporis erant; quas omnes avaritia præpediebat: patiens laborum, acri ingenio, satìs providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula et insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque indè Siciliam, porrò ex Siciliâ in Africam transvectæ. Igitur Calpurnius, initio paratis commeatibus, acritèr Numidiam ingressus est; multosque mortales, et urbes aliquot pugnando cepit.

29. Sed ubi Jugurtha per legatos pecuniâ tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere, cœpit, animus æger avaritiâ facilè conversus est. Cæterùm socius et administer omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi a principio, plerisque ex factione ejus corruptis, acerrimè regem impugnaverat; tamen magnitudine pecuniæ à bono honestoque in pravum abstractus est. Sed Jugurtha primùm tantummodò belli moram redimebat, existimans sese aliquid interìm Romæ pretio aut gratiâ effecturum: posteà verò quàm participem negotii Scaurum accepit, in maximam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Cæterùm intereà, fidei causâ, mittitur a consule Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ Vaccam: cujus rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palàm legatis

imperaverat: quoniam deditionis morâ induciæ agitabantur. Igitur rex, utì constituerat, in castra venit: ac pauca præsenti consilio locutus de invidiâ facti sui, atque in deditionem utì acciperetur, reliqua cum Bestiâ et Scauro secreta transigit: dein postero die, quasi per saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur. Sed, utì pro consilio imperatum erat, elephanti triginta, pecus, atque equi multi, cum non parvo argenti pondere, quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidiâ et exercitu nostro pax agitabatur.

30. Postquàm res in Africâ gestas, quoque modo actæ forent, fama divulgavit, Romæ per omnes locos et conventus de facto consulis agitari: apud plebem gravis invidia: patres solliciti erant; probarentne tantum flagitium, an decretum consulis subverterent, parùm constabat. Ac maximè eos potentia Scauri, quòd is auctor et socius Bestiæ ferebatur, a vero bonoque impediebat. At C. Memmius, cujus de libertate ingenii et odio potentiæ nobilitatis suprà diximus, inter dubitationem et moras senatûs, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, nè rempublicam, nè libertatem suam, desererent: multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsùs intentus, omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam eâ tempestate Romæ Memmii facundia clara pollensque fuit, decere existimavi unam ex tam multis orationem ejus perscribere; ac potissimùm ea dicam, quæ in concione post reditum Bestiæ hujuscemodi verbis disseruit:—

31. *Multa me dehortantur a vobis, Quirites, nì studium reipublicæ omnia superet: opes factionis, vestra patientia, jus nullum, ac maximè, quòd innocentiæ plus periculi, quàm honoris, est. Nam illa quidem piget dicere, his annis quindecim quàm ludibrio fueritis superbiæ paucorum! quàm fœdè, quàmque inulti, perîerint vestri defensores! ut vobis animus ab ignaviâ atque socordiâ corruptus sit! qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exsurgitis; atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori esse! Sed quamquàm hæc talia sunt, tamen obviàm ire factionis potentiæ animus subigit. Certè ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita est, experiar; verùm id frustrà, an ob rem faciam, in vestrâ manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpè majores vestri fecêre, uti contra injurias*

armati eatis; nihil vi, nihil secessione, opus: necesse est suomet ipsi more præcipites eant. Occisso Tib. Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones graves habitæ sunt. Post C. Gracchi et M. Fulvii cædem, item ordinis vestri multi mortales in carcere necati sunt: utriusque cladis non lex, verùm lubido eorum, finem fecit. Sed sanè fuerit regni paratio, plebi jura sua restituere. Quidquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari; reges et populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penès eosdem et summam gloriam et maximas divitias esse: tamen hæc talia facinora impunè suscepisse, parùm habuêre: itaque postremò leges, majestas vestra, divina et humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecêre, pudet, aut pœnitet: sed incedunt per ora vestra magnificè, sacerdotia, et consulatus, pars triumphos suos ostentantes; perindè quasi ea honori, non prædæ, habeant. Servi, ære parati, injusta imperia dominorùm non perferunt: vos, Quirites, imperio nati, æquo animo servitutem toleratis? At qui sunt hi, qui rempublicam occupavêre! homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritiâ, nocentissimi, iidemque superbissimi; quibus fides, decus, pietas, postremò honesta atque inhonesta omnia, quæstui sunt. Pars eorum, occidisse tribunos plebis, alii quæstiones injustas, plerique cædem in vos fecisse, pro munimento habent: ita, quàm quisque pessimè fecit, tam maximè tutus est: metum a scelere suo ad ignaviam vestram transtulêre; quos omnes, eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere, in unum coegit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quòd si vos tam libertatis curam haberetis, quâm illi ad dominationem accensi sunt, profectò neque respublica, sicuti nunc, vastaretur; et beneficia vestra penes optimos, non audacissimos, forent. Majores vestri, parandi juris et majestatis constituendæ gratiâ, bis, per secessionem, armati Aventinum occupavêre: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summâ ope nitemini? atque eò vehementiùs, quò majus dedecus est, parta amittere, quàm omninò non paravisse! Dicet aliquis, Quid igitur censes? Vindicandum in eos, qui hosti prodidêre rempublicam, non manu, neque vi; (quod magìs, vos fecisse, quàm illis accidisse, indignum est:)

verùm quæstionibus, et indicio ipsius Jugurthæ, qui, si dedititius est, profectò jussis vestris obediens erit: sin ea contemnit, scilicèt æstimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex quâ ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maximæ divitiæ, in rempublicam damna atque dedecora pervenerint: nisi fortè nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet; et illa, quàm hæc, tempora magìs placent, cùm regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella atque paces, postremò divina et humana omnia, penes paucos erant. Vos autem, hoc est, P. R., invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere: nam servitutem quidem quis vestrûm audebat recusare? Atque ego tametsi viro flagitiosissimum existimo impunè injuriam accepisse; tamen vos hominibus sceleratissimis ignoscere, quoniam cives sunt, æquo animo paterer, nî misericordia in perniciem casura esset. Nam et illis, quantum importunitatis habent, parùm est impunè malè fecisse, nisi deinde faciendi licentia eripitur: et vobis æterna sollicitudo remanebit, cùm intelligetis aut serviendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem aut concordiæ quæ spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi injurias, vos prohibere: postremò, sociis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis, utuntur. Potestne in tam diversis mentibus pax aut amicitia esse? Quare moneo hortorque vos, nè tantum scelus impunitum dimittatis. Non peculatus ærarii factus est; neque per vim sociis ereptæ pecùniæ: quæ quamquàm gravia sunt, tamen consuetudine jam pro nihilo habentur. Hosti acerrimo prodita senatûs auctoritas, proditum imperium vestrum: domì militiæque respublica venalis fuit. Quæ nisi quæsita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecêre, obedientes vivamus? Nam impunè quælibet facere, id est regem esse. Neque ego vos, Quirites, hortor, utì jam malitis cives vestros perperàm, quàm rectè fecisse: sed nè, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc, in republicâ multò præstat, beneficii, quàm maleficii, immemorem esse: bonus tantummodo segnior fit ubi negligas; at malus improbior. Ad hoc, si injuriæ non sint, haud sæpè auxilii egeas.

32. Hæc atque alia hujuscemodi sæpè dicendo, C. Memmius populo Romano persuadet, utì L. Cassius, qui tum prætor erat, ad Jugurtham mitteretur; eumque, inter-

positâ fide publicâ, Romam duceret, quò faciliùs indicio regis, Scauri et reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui, in Numidiâ relicti ab Bestiâ, exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima et flagitiosissima facinora fecêre. Fuêre, qui, auro corrupti, elephantos Jugurthæ traderent; alii perfugas venderent; pars ex pacatis prædas agebant. Tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius prætor, perlatâ rogatione à C. Memmio, ac perculsâ omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur; eique timido, et ex conscientiâ diffidenti rebus suis, persuadet, quò se populo Romano dedidisset, nè vim, quàm misericordiam ejus, experiri malit. Privatìm prætereà fidem suam interponit, quam ille non minoris, quàm publicam, ducebat. Talis eâ tempestate fama de Cassio erat.

33. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quàm maximè miserabili, Romam venit. At, tametsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentiâ aut scelere cuncta ea gesserat, quæ suprà memoravimus, C. Bæbium tribunum plebis magnâ mercede parat, cujus impudentiâ contra jus et injurias omnes munitus foret. Ac C. Memmius, advocatâ concione, (quamquàm regi infesta plebes erat, et pars in vincula duci jubebat, pars, nî socios sceleris aperiret, more majorûm de hoste supplicium sumi;) dignitati magìs, quàm iræ consulens, sedare motus, et animos eorum mollire: postremò confirmare, fidem publicam per sese inviolatam fore. Pòst, ubi silentium cœpit, producto Jugurthâ, verba facit: Romæ Numidiæque facinora ejus memorat; scelera in patrem fratresque ostendit: quibus juvantibus, quibusque ministris ea egerit, quamquàm intelligat populus Romanus, tamen velle manifesta magìs ex illo habere: si verum aperiat, in fide et clementiâ populi Romani magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis saluti fore, sed se suasque spes corrupturum.

34. Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit, et Jugurtha respondere jussus est, C. Bæbius tribunus plebis, quem pecuniâ corruptum suprà diximus, regem tacere jubet; ac, tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementèr accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpè impetu, atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat; vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Ju-

gurthæ, Bestiæque, et cæteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt.

35. Erat eâ tempestate Romæ Numida quidam, nomine Massiva, Gulussæ filius, Masinissæ nepos: qui, quia in dissensione regum Jugurthæ adversus fuerat, deditâ Cirtâ, et Atherbale interfecto, profugus ex Africâ abierat. Huic Sp. Albinus, qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Jugurthamque ob scelera invidia cum metu urgeat, regnum Numidiæ ab senatu petat. Avidus consul belli gerendi, moveri, quàm senescere, omnia malebat. Ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia evenerat. Quæ postquàm Massiva agitare cœpit; neque Jugurthæ in amicis satìs præsidii est, quòd eorum alium conscientia, alium mala fama et timor animi, impediebat; Bomilcari proximo, ac maximè fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivæ paret, ac maximè occultè: sin id parùm procedat, quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar maturè regis mandata exsequitur; et per homines, talis negotii artifices, itinera egressusque ejus, postremò loca atque tempora cuncta, explorat: dein, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paulò inconsultiùs Massivam aggreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, et in primis Albino consule, indicium profitetur. Fit reus magìs ex æquo bonoque, quàm ex jure gentium, Bomilcar, comes ejus, qui Romam fide publicâ venerat. At Jugurtha, manifestus tanti sceleris, non priùs omisit contra verum niti, quàm animadvertit, super gratiam, atque pecuniam suam invidiam facti esse. Igitur, quamquàm in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magìs, quâm vadibus, consulens, clàm in Numidiam Bomilcarem dimittit; veritus, nè reliquos populares metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret: et ipse paucis diebus eòdem profectus est, jussus à senatu Italia decedere. Sed, postquàm Româ egressus est, fertur, sæpè tacitus eò respiciens, postremò dixisse:—*Urbem venalem, et maturè perituram, si emptorem invenerit!*

36. Interìm Albinus, renovato bello, commeatum, stipendium, aliaque, quæ militibus usui forent, maturè in Africam portare; ac statìm ipse profectus, ut ante comitia, (quod tempus haud longè aberat,) armis aut deditione, aut quovis modo, bellum conficeret. At contrà Jugurtha tra-

here omnia, et alias, deindè alias, moræ causas facere; polliceri deditionem, ac deindè metum simulare: instanti cedere, et paulò pòst, ne sui diffiderent, instare: ita belli modò, modò pacis morâ, consulem ludificare. Ac fuêre, qui tum Albinum haud ignarum consilii regis existimarent: neque ex tantâ properantiâ tam facilè tractum bellum socordiâ magìs, quàm dolo, crederent. Sed postquàm, dilapso tempore, comitiorum dies adventabat, Albinus, Aulo fratre in castris proprætore relicto, Romam decessit.

37. Eâ tempestate Romæ seditionibus tribuniciis atrociter respublica agitabatur. P. Lucullus et L. Annius, tribuni plebis, resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia impediebat. Eâ morâ in spem adductus Aulus, (quem proprætorem in castris relictum suprà diximus,) aut conficiendi belli, aut terrore exercitûs ab rege pecuniæ capiendæ, milites mense Januario ex hybernis in expeditionem evocat; magnisque itineribus, hyeme asperâ, pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quamquàm, et sævitiâ temporis, et opportunitate loci, neque capi, neque obsideri poterat; (nam circum murum, situm in prærupti montis extremo, planicies limosa hyemalibus aquis paludem fecerat;) tamen, aut simulandi gratiâ, quò regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus, ob thesauros, oppidi potiendi, vineas agere, aggerem jacere, aliaque, quæ incepto usui forent, properare.

38. At Jugurtha, cognitâ vanitate atque imperitiâ legati, subdolus ejus augere amentiam: missitare supplicantes legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca et tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis perpulit, utì, relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fuêre. Intereà per homines callidos diù noctùque exercitum tentabat: centuriones ducesque turmarum, partìm, utì transfugerent, corrumpere: alii, signo dato, locum utì desererent. Quæ postquàm ex sententiâ instruxit, intempestâ nocte, de improviso multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere alii; alii se abdere; pars territos confirmare; trepidare; omnibus locis vis magna hostium; cœlum nocte atque nubibus obscuratum; periculum anceps; postremò, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulò antè corruptos diximus, cohors una Ligurûm,

cum duabus turmis Thracûm, et paucis gregariis militibus, transiêre ad regem; et centurio primipili tertiæ legionis per munitionem, quam, utì defenderet, acceperat, locum hostibus introëundi dedit; eâque Numidiæ cuncti irrupêre. Nostri fœdâ fugâ, plerique abjectis armis, proximum collem occupavêre. Nox, atque præda castrorum, hostes, quò minùs victoriâ uterentur, remorata sunt. Dein Jugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: Tametsi ipsum cum exercitu fame ferroque clausum tenet; tamen se, humanarum rerum memorem, si secum fœdus faceret, incolumes omnes sub jugum missurum; præstereà, utì diebus decem Numidiâ decederet. Quæ gravia quamquàm et flagitii plena erant, tamen, quia mortis metu nutabant, sicuti regi lubuerat, pax convenit.

39. Sed ubi ea Romæ comperta sunt, metus atque mæror civitatem invasêre: pars dolere pro gloriâ imperii; pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maximè qui bello sæpè præclari fuerant, quòd armatus, dedecore potiùs, quàm manu, salutem quæsiverit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris invidiam ac deindè periculum timens, senatum de fœdere consulebat: et tamen interim exercitui supplementum scribere; ab sociis et nomine Latino auxilia arcessere; denique omnibus modis festinare. Senatus ita, utì par fuerat, decernit, *suo atque populi injussu, nullum potuisse fœdus fieri.* Consul, impeditus a tribunis plebis, nè, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, utì convenerat, Numidiâ deductus, in provinciâ hyemabat. Postquàm eò venit; quamquàm persequi Jugurtham, et mederi fraternæ invidiæ, animus ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia atque lascivia corruperat; ex copia rerum statuit, sibi nihil agitandum.

40. Intereà Romæ C. Mamilius Limetanus, tribunus plebis, rogationem ad populum promulgat, utì quæreretur in eos, quorum consilio Jugurtha senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus, aut imperiis, pecunias accepissent; qui elephantos, quique perfugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello, cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partìm conscii sibi, alii ex partium invidiâ pericula metuentes, quoniam apertè resistere non poterant, quin illa et alia talia placere sibi faterentur, occultè per amicos, ac maximè per homines nominis Latini

et socios Italicos, impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quantùm intenta fuerit, quantâque vi rogationem jusserit, decreverit, voluerit; magìs odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quàm curâ reipublicæ; tanta lubido in partibus erat! Igitur, cæteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse suprà memoravimus, inter lætitiam plebis et suorum fugam trepidâ etiam tum civitate, cùm ex Mamilianâ rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat, ut ipse in eo numero crearetur. Sed, quæstione exercitâ asperè violenterque ex rumore et lubidine plebis, utì sæpè nobilitatem, sic eâ tempestate plebem, ex secundis rebus insolentia ceperat.

41. Ceterùm mos partium popularium, et senatûs factionum, ac deindè omnium malarum artium, paucis antè annis Romæ ortus est, otio atque abundantiâ earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus et senatus Romanus placidè modestèque inter se rempublicam tractabant: neque gloriæ, neque dominationis certamen inter cives erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi formido illa mentibus decessit, illicò ea, quæ secundæ res amant, lascivia atque superbia, incessêre. Ita, quod in adversis rebus optaverant, otium, postquàm adepti sunt, asperius acerbiusque fuit: namque cœpêre nobilitas dignitatem, populus libertatem, in lubidinem vertere; sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partes abstracta sunt; respublica, quæ media fuerat, dilacerata. Cæterùm nobilitas factione magìs pollebat: plebis vis, soluta atque in multitudinem dispersa, minùs poterat. Paucorum arbitrio bellì domìque agitabatur: penes eosdem ærarium, provinciæ, magistratus, gloriæ, triumphique erant: populus militiâ atque inopiâ urgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Intereà parentes, aut parvi liberi militum, utì quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentiâ avaritia sine modo modestiâque invadere, polluere, et vastare omnia; nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsa præcipitavit. Nam, ubi primùm ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam injustæ potentiæ anteponerent, moveri civitas, et dissensio civilis, quasi permixtio terræ, oriri cœpit.

42. Nam postquàm Tiberius et Caius Gracchus, quorum majores Punico atque aliis bellis multum reipublicæ addiderant, vindicare plebem in libertatem, et paucorum scelera

patefacere, cœpêre; nobilitas noxia, atque eò perculsa, modò per socios et nomen Latinum, interdùm per equites Romanos, quos spes societatis à plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviàm ìerat: et primò Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, tribunum alterum, alterum triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco, ferro necaverat. Et sanè Gracchis, cupidine victoriæ, haud satìs animus moderatus fuit. Sed bono vinci satiùs est, quàm malo more injuriam vincere. Igitur eâ victoriâ nobilitas ex lubidine suâ usa, mortales multos ferro aut fugâ exstinxit; plusque in reliquum sibi timoris, quàm potentiæ, addidit: quæ res plerumque magnas civitates pessumdedit, dum alteri alteros vincere quovis modo et victos acerbiùs ulcisci volunt. Sed de studiis partium, et omnibus civitatis moribus si singillatìm, aut pro magnitudine, parem disserere, tempus, quàm res, maturiùs deseret. Quamobrem ad inceptum redeo.

43. Post Auli fœdus, exercitûsque nostri fugam fœdam, Metellus et Silanus, consules designati, provincias inter se partiverant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, et, quamquàm adverso populi partibus, famâ tamen æquabili et inviolatâ. Is, ubi primùm magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum collegâ communia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur, diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique arcessere; arma, tela, equos, et cætera instrumenta militiæ, parare; ad hoc, commeatum affatìm; denique omnia, quæ in bello vario, et rerum multarum egenti, usui esse solent. Cæterùm ad ea patranda, senatûs auctoritate, socii, nomenque Latinum, et reges ultrò auxilia mittendo, postremò omnis civitas, summo studio adnitebatur. Itaque, ex sententià omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magnâ spe civium, cum propter artes bonas, tùm maximè quòd adversum divitias invictum animum gerebat: et avaritiâ magistratuum ante id tempus in Numidiâ nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant.

44. Sed, ubi in Africam venit, exercitus ei traditur a Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens; linguâ, quàm manu, promptior; prædator ex sociis, et ipse præda hostium: sine imperio et modestiâ habitus. Ita imperatori novo plus ex malis

moribus solicitúdinis, quàm ex copiâ militum auxilii, aut bonæ spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquàm et æstivorum tempus comitiorum mora imminuerat, et expectatione eventûs civium animos intentos putabat, non priùs bellum attingere, quàm, majorum disciplinâ, milites laborare coëgisset. Nam Albinus, Auli fratris exercitûsque clade perculsus, postquàm decreverat non egredi provinciâ, quantum temporis æstivorum in imperio fuit, plerumque milites in stativis castris habebat: nisi cùm odos, aut pabuli egestas, locum mutare subegerat. Sed neque more militari vigiliæ ducebantur: utì cuique lubebat, ab signis aberat. Lixæ, permisti cum militibus diù noctùque, vagabantur; et palantes, agros vastare, villas expugnare, pecoris et mancipiorum prædas certantes agere; eaque mutare cum mercatoribus vino advectitio, et aliis talibus; præthereà, frumentum publicè datum vendere, panem in dies mercari: postremò, quæcumque dici aut fingi queunt ignaviæ luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuêre, et alia amplius.

45. Sed in eâ difficultate Metellum non minùs, quàm in rebus hostilibus, magnum et sapientem virum fuisse comperior; tantâ temperantiâ inter ambitionem sævitiamque moderatum. Namque edicto primo adjumenta ignaviæ sustulisse, nè quisquam in castris panem, aut quem alium cibum coctum, venderet; nè lixæ exercitum sequerentur; nè miles gregarius in castris nève in agmine servum aut jumentum haberet: cæteris arte modum statuisse. Præthereà, transversis itineribus quotidiè castra movere: juxtà, ac si hostes adessent, vallo atque fossâ munire; vigilias crebras ponere, et eas ipse cum legatis circuire: item in agmine, in primis modò, modò in postremis, sæpè in medio, adesse, nè quisquam ordine egrederetur; uti, cùm signis frequentes incederent, miles cibum et arma portaret. Ita prohibendo a delictis magìs, quàm vindicando, exercitum brevì confirmavit.

46. Intereà Jugurtha, ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit; simul de innocentiâ ejus certior Romæ factus; diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodò ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello jam anteà experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum

avidum esse. Itaque legatos alium ab alio diversos aggreditur; ac paulatìm tentando, postquàm opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, utì Jugurtham maxime vivum, sin id parùm procedat, necatum, sibi traderent: cæterùm palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Dein ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit; ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris erant: ex oppidis et mapalibus præfecti regis obviàm procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremò omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minùs, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, latè explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, et insidiis locum tentare. Itaque ipse cum expedîtis cohortibus, itum funditorum et sagittariorum delectâ manu, apud primos erat; in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat; in utrumque latus equites auxiliarios tribunis legionum et præfectis cohortium dispertiverat, utì cum his permixti velites, quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent. Nam in Jugurthâ tantus dolus, tantaque peritia locorum et militiæ erat, ut, absens an præsens, pacem an bellum gerens, perniciosior esset, in incerto haberetur.

47. Erat haud longè ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maximè celebratum; ubi et incolere, et mercari, consueverant Italici generis multi mortales. Huic consul, simul tentandi gratiâ, et opperiendi, si paterentur opportunitates loci, præsidium imposuit; præterea imperavit frumentum, et alia, quæ bello usui forent, comportare; ratus, id quod res monebat, frequentiam negotiatorum, et commeatum juvaturum exercitum, et etiam pacatis rebus munimentum fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensiùs modò legatos supplices mittere, pacem orare, præter suam liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, utì priores, consul illectos ad proditionem domum mittebat; regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri; et inter eas moras promissa legatorum expectare.

48. Jugurtha, ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animadvertit, (quippe cui verbis pax nunciabatur, cæterùm re bellum asperrimum erat;

urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati;) coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quàm maximas potest copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in eâ parte Numidiæ, quam Atherbal in divisione possederat, flumen, oriens a meridie, nomine Muthul; à quo aberat mons fermè millia passuum viginti, tractu pari, vastus ab naturâ et humano cultu; sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi arido, atque arenoso gignuntur. Media autem planicies deserta penuriâ aquæ, præter flumini propinqua loca: ea, consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur.

49. Igitur in eo colle, quem transverso itinere porrectum docuimus, Jugurtha extenuatâ suorum acie consedit: elephantis, et parti copiarum pedestrium, Bomilcarem præfecit; eumque edocet, quæ ageret: ipse propior montem, cum omni equitatu et peditibus delectis, suos collocat: dein singulas turmas et manipulos circumiens monet, atque obtestatur, uti, memores pristinæ virtutis et victoriæ, sese regnumque suum ab Romanorum avaritiâ defendant: cum his certamen fore, quos anteà victos sub jugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis provisa; locum superiorem: utì prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus, manum consererent; proindè parati intentique essent, signo dato, Romanos invadere: illum diem aut omnes labores et victorias confirmaturum, aut maximarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritìm, utì quemque ob militare facinus pecuniâ aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, et eum ipsum aliis ostentare: postremò, pro cujusque ingenio, pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare:—cùm interìm Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspicatur. Primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet, (nam inter virgulta equi Numidæque consederant, neque planè occultati humilitate arborum, et tamen incerti quidnam esset, cùm naturâ loci, tùm dolo, ipsi atque signa militaria obscurati,) dein, brevì cognitis insidiis, paulisper agmen constituit. Ibi, commutatis ordinibus, in dextro latere,

quod proximum hostes erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit: inter manipulos funditores et sagittarios dispertit, equitatum omnem in cornibus locat; ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicut instruxerat, transversis principiis in planum deducit.

50. Sed, ubi Numidas quietos, neque colle degredi, animadvertit, veritus, ex anni tempore, et inopiâ aquæ, nè siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum, cum expeditis cohortibus et parte equitum, præmiserat ad flumen, utì locum castris antè caperet; existimans hostes crebro impetu et transversis prœliis iter suum remoraturos, et, quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum tentaturos. Dein ipse pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paulatìm procedere: Marium post principia habere; ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duûm millium peditum montem occupat, quà Metellus descenderat, nè fortè cedentibus adversariis receptui, ac pòst munimento, foret; dein, repentè signo dato, hostes invadit. Numidæ, alii postremos cædere; pars a sinistrâ ac dextrâ tentare; infensi adesse, atque instare: omnibus locis Romanorum ordines conturbare; quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prœlio, ipsi modò eminùs sauciabantur, neque contrà feriendi aut conserendi manum copia erat. Anteà jam docti ab Jugurthâ equites, ubicumque Romanorum turma insequi cœperat, non confertìm, neque in unum sese recipiebant, sed alius aliò quàm maximè diversi. Ita numero priores, si a persequendo hostes deterrere nequiverant, disjectos ab tergo aut lateribus circumveniebant: sin opportunior fugæ collis, quàm campi fuerant, eò verò consueti Numidarum equi facilè inter virgulta evadere; nostros asperitas et insolentia loci retinebat.

51. Cæterùm facies totius negotii varia, incerta, fœda, atque miserabilis: dispersi a suis, pars cedere, alii insequi: neque signa, neque ordines, observare: ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, cives permixti: nihil consilio neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum diei processerat, cùm etiam tum eventus in incerto erat. Denique, omnibus labore et æstu languidis, Metellus, ubi videt Numidas minùs instare, paulatìm milites in unum conducit,

ordines restituit, et cohortes legionarias quatuor adversum pedites hostium collocat. Eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. Simul orare, hortari milites, nè deficerent, neu paterentur hostes fugientes vincere: neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quò cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Jugurtha quidem intereà quietus erat: circuire, hortari, renovare prœlium, et ipse cum delectis tentare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis instare: quos firmos cognoverat, eminùs pugnando, retinere.

52. Eo modo duo imperatores, summi viri, inter se certabant; ipsi pares, cæterùm opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus adversus; Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt neque sibi profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri, (et jam diei vesper erat,) adverso colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt. Amisso loco, Numidæ fusi fugatique, pauci interière; plerosque velocitas, et regio hostibus ignara, tutata sunt. Intereà Bomilcar, quem elephantis et parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurthâ suprà diximus, ubi eum Rutilius prætergressus est, paulatìm suos in æquum locum deducit; ac, dum legatus ad flumen, quò præmissus erat, festinans pergit, quietus, utì res postulabat, aciem exornat; neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquàm Rutilium consedisse jam, et animo vacuum accepit, simulque ex Jugurthæ prœlio clamorem augeri; veritus nè legatus, cognitâ re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum artè statuerat, quò hostium itineri officeret, latiùs porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit.

53. Romani ex improviso pulveris vim magnam animadvertunt. Nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. Ex primò rati humum aridam vento agitari; pòst, ubi æquabilem manere, et, sicut acies movebatur, magìs magìsque appropinquare, vident; cognitâ re, properantes arma capiunt, ac pro castris, sicut imperabatur, consistunt. Dein, ubi propiùs ventum est, utrimque magno clamore concurritur. Numidæ, tantummodò remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquàm eos, impeditos ramis arborum, atque ita disjectos, circumveniri vident, fugam faciunt; ac plerique, abjectis armis, collis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Ele-

phanti quatuor capti; reliqui omnes, numero quadraginta, interfecti. At Romani, quamquàm itinere, atque opere castrorum, et prœlio, fessi lassique erant; tamen, quòd Metellus ampliùs opinione morabatur, instructi intentique obviàm procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi neque remissi patiebatur. Ac primò, obscurâ nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, veluti hostes adventarent, alteri apud alteros formidinem simul et tumultum facere: et penè imprudentiâ admissum facinus miserabile, nî utrimque præmissi equites rem exploravissent. Igitur pro metu repentè gaudium exortum: milites alius alium læti appellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad cœlum fert. Quippe res humanæ ita sese habent: in victoriâ, vel ignavis gloriari licet: adversæ res etiam bonos detrectant.

54. Metellus in iisdem castris quatriduo moratus, saucios cum curâ reficit; meritos in prœliis more militiæ donat, universos in concione laudat, atque agit gratîas: hortatur, ad cætera, quæ levia sunt, parem animum gerant; pro victoriâ satìs jam pugnatum, reliquos labores pro prædâ fore. Tamen interîm transfugas, et alios opportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum paucisne esset, an exercitum haberet, utì sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa et naturâ munita receperat: ibique cogebat exercitum, numero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque, agri ac pecoris magìs, quàm belli, cultorem. Id eâ gratiâ eveniebat, quòd præter equites regios nemo omnium Numidarum ex fugâ regem sequitur. Quò cujusque animus fert, eò discedunt: neque id flagitium militiæ ducitur: ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi videt etiam tum regis animum ferocem esse; bellum renovari, quod nisi ex illius lubidine geri non posset; prætereà, iniquum certamen sibi cum hostibus; minore detrimento illos vinci, quàm suos vincere; statuit, non prœliis, neque acie, sed alio more, bellum gerendum. Itaque in loca Numidiæ opulentissima pergit; agros vastat; multa castella et oppida, temerè munita, aut sine præsidio, capit incenditque; puberes interfici jubet, alia omnia militum prædam esse. Eâ formidine multi mortales Romanis dediti obsides: frumentum et alia, quæ usui forent, affatìm præbita; ubicumque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multo magìs, quàm prœlium malè pugnatum ab suis, regem terrebant; quippe,

cui spes omnis in fugâ sita erat, sequi cogebatur; et qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex inopiâ, quod optimum videbatur, consilium capit; exercitum plerumque in iisdem locis opperiri jubet. ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis et aviis itineribus, ignoratus, Romanos palantes repentè aggreditur. Eorum plerique inermes cadunt; multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: et Numidæ, priùs quàm ex castris subveniretur, sicuti jussi erant, in proximos colles discedunt.

55. Interìm Romæ gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: utì seque et exercitum more majorum gereret; in adverso loco, victor tamen virtute fuisset; hostium agro potiretur; Jugurtham, magnificum ex Auli socordiâ, spem salutis in solitudine aut fugâ coëgisset habere. Itaque senatus, ob ea felicitèr acta, diis immortalibus supplicia decernere: civitas trepida anteà et sollicita de belli eventu, læta agere. de Metello fama præclara esse. Igitur eò intentior ad victoriam niti; omnibus modis festinare: cavere tamen necubi hosti opportunitas fieret; meminisse, post gloriam invidiam sequi. Ita, quò clarior, eò magìs anxius erat: neque, post insidias Jugurthæ, effuso exercitu prædari: ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitûs partem ipse, reliquos Marius, ducebat. Sed igni magìs, quàm prædâ, ager vastabatur. Duobus locis haud longè inter se castra faciebant. Ubi vi opus erat, cunctì aderant; cæterùm, quò fuga atque formido latiùs crescerent, diversi agebant. Eo tempore Jugurtha per colles sequi; tempus aut locum pugnæ quærere; quâ venturum hostem audîerat, pabulum et aquarum fontes, quorum penuria erat, corrumpere; modò se Metello, interdum Mario, ostendere; postremos in agmine tentare, ac statìm in colles regredi: rursus aliis, pòst aliis, minitari: neque prœlium facere, neque otium pati; tantummodò hostem ab incepto retinere.

56. Romanus imperator, ubi se dolis fatigari videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri, urbem magnam, et in eâ parte, quâ sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare; ratus, id quod negotium poscebat, Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique prœlium fore. At ille, quæ parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit: oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus

ex copiis regis, quia fallere nequibant, firmissimum erat: prætereà pollicetur, in tempore semet cum exercitu affore. Ita compositis rebus, in loca quàm maximè occulta discedit; ac paulò pòst cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eò cum delectis equitibus noctu pergit, et, jam egredientibus Romanis, in portâ pugnam facit: simul magnâ voce Siccenses hortatur, utì cohortes ab tergo circumveniant: fortunam illis præclari facinoris casum dare; si id fecerint, posteà sese in regno illos in libertate, sine metu ætatem acturos. Ac, nî Marius signa inferre atque evadere oppido properavisset, profectò cuncti, aut magna pars Siccensium, fidem mutavissent: tantâ mobilitate sese Numidæ gerunt. Sed milites Jugurthini, paulisper ab rege sustentati, postquàm majore vi hostes urgent, paucis amissis, profugi discedunt.

57. Marius ad Zamam pervenit. Id oppidum, in campo situm, magìs opere, quàm naturâ munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit: legatis imperat, ubi quisque curaret. Deindè, signo dato, undique simul clamor ingens oritur: neque ea res Numidas terret; infensi intentique sine tumultu manent; prœlium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars eminùs glande aut lapidibus pugnare; evadere alii, alii succedere; ac murum modò suffodere, modò scalis aggredi: cupere prœlium manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa volvere: sudes, pila, prætereà pice et sulphure tædam mistam, ardentia mittere. Sed nec illos quidem, qui procul manserant, timor animi satìs muniverat: nam plerosque jacula, tormentis aut manu emissa, vulnerabant; parique periculo, sed famâ impari, boni atque ignavi erant.

58. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improviso castra hostium cum magnâ manu invadit; remissis, qui in præsidio erant, et omnia magis, quàm prœlium, expectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt; alii fugere, alii arma capere; magna pars vulnerati, aut occisi. Cæterùm ex omni multitudine non ampliùs quadraginta, memores nominis Romani, grege facto, locum cepêre paulò, quàm alii, editiorem: neque indè maximâ vi

depelli quiverunt: sed tela eminùs missa remittere, pauci in pluribus minùs frustrati: sin Numidæ propiùs accessissent, ibi verò virtutem ostendere, et eos maximâ vi cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cùm acerrimè rem gereret, clamorem et tumultum hostilem a tergo accepit: dein, converso equo, animadvertit fugam ad se versum fieri: quæ res indicabat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra properè mittit, ac statìm C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrimans, per amicitiam, perque rempublicam, obsecrat, nè quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hostes inultos abire, sinat. Ille brevi mandata efficit. At Jugurtha, munimento castrorum impeditus, cùm alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis, in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquàm nox aderat, in castra cum exercitu revertitur.

59. Igitur postero die, priùs quàm ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in eâ parte, quâ regis adventus erat, pro castris agitare jubet: portas, et proxima loca, tribunis dispertit: dein ipse pergit ad oppidum; atque, utì superiore die, murum aggreditur. Interìm Jugurtha ex occulto repentè nostros invadit. Qui in primo locati fuerant, paulisper territi perturbantur: reliqui citò subveniunt. Neque diutiùs Numidæ resistere quivissent, nî pedites, cum equitibus permixti, magnam cladem in congressu facerent; quibus illi freti, non, ut equestri prœlio solet, sequi, dein cedere; sed adversis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem; ita, expeditis peditibus suis, hostes penè victos dare.

60. Eodem tempore apud Zamam magnâ vi certabatur. Ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eò acerrimè niti; neque alius in alio magìs, quàm in sese, spem habere: pariterque oppidani agere, pugnare, aut parare omnibus locis: avidiùs alteri alteros sauciare, quàm semet tegere. Clamor permixtus hortatione, lætitiâ, gemitu, item strepitus armorum, ad cœlum ferri; tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paululùm modò pugnam remiserant, intenti prœlium equestre prospectabant. Eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lætos modò, modò pavidos, animadverteres; ac, sicuti audiri à suis, aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus; huc et

illuc, quasi vitabundi, aut jacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est, (nam is in eâ parte curabat,) consultò leniùs agere, ac diffidentiam rei simulare; pati Numidas sine tumultu regis prœlium visere. Ita, illis studio suorum adstrictis, repentè magnâ vi murum aggreditur; et, jam scalis egressi, milites propè summa ceperant, cùm oppidani concurrunt; lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Nostri primò resistere: dein, ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ, qui supersteterant afflicti sunt; cæteri, quo quisque modo potuêre, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Deindè utrimque prœlium nox diremit.

61. Metellus, postquàm videt frustrà inceptum; neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco, pugnam facere; et jam æstatem exactam esse; ab Zamâ discedit; et in iis urbibus, quæ ad sese defecerant, satisque munitæ loco aut mœnibus erant, præsidia imponit. Cæterùm exercitum in provinciam, quæ proxima est Numidiæ, hyemandi gratiâ collocat. Neque id tempus, ex aliorum more, quieti aut luxuriæ concedit: sed, quoniam armis bellum parùm procedebat, insidias regi per amicos tendere, et eorum perfidiâ pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurthâ fuerat, et indè clam, vadibus datis, de Massivæ nece judicium fugerat, quòd ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primò efficit, ut ad se, colloquendi gratiâ, occultus veniat: dein, fide datâ, si Jugurtham vivum, aut necatum, sibi tradidisset, fore, ut illi senatus impunitatem et sua omnia concederet; facilè Numidæ persuadet, cùm ingenio infido, tùm metuenti, nè, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur.

62. Is, ubi primùm opportunum fuit, Jugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas, accedit: monet, atque lacrimans obtestatur, ut aliquandò sibi liberisque, et genti Numidarum optimè merenti, provideat: omnibus prœliis sese victos; agrum vastatum; multos mortales captos, occisos, regni opes comminutas esse: satìs sæpè jam et virtutem militum, et fortunam, tentatam; caveat, nè, illo cunctante, Numidæ sibi consulant. His, atque talibus aliis, ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Jugurtham imperata facturum dicerent, ac sine ullâ pactione sese regnumque

suum in illius fidem tradere. Metellus properè cunctos senatorii ordinis ex hybernis accersiri jubet: eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita, more majorum ex consilii decreto, per legatos Jugurthæ imperat argenti pondo ducenta millia, elephantos omnes, equorum, et armorum aliquantum. Quæ postquàm sine morâ facta sunt, jubet perfugas omnes vinctos adduci. Eorum magna pars, utì jussum erat, adducti; pauci, cùm primùm deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abiêrant. Igitur Jugurtha, ubi armis virisque et pecuniâ spoliatus est, cùm ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rursùs cœpit flectere animum suum, et malâ conscientiâ digna timere. Denique, multis diebus per dubitationem consumtis, cùm modò tædio rerum adversarum omnia bello potiora duceret; interdùm secum ipse reputaret, quàm gravis casus in servitium ex regno foret; multis magnisque præsidiis nequicquàm perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ senatus, de provinciis consultus, Numidiam Metello decreverat.

63. Per idem tempus Uticæ fortè C. Mario per hostias diis supplicante, magna atque mirabilia portendi haruspex dixerat; proindè quæ animo agitabat, fretus diis ageret; fortunam quàm sæpissimè experiretur; cuncta prosperè eventura. At illum jam anteà consulatûs ingens cupido exagitabat; ad quem capiendum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abundè erant; industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domì modicus, lubidinis et divitiarum victor, tantummodò gloriæ avidus. Sed is, natus et omnem pueritiam Arpini altus, ubi primùm ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciendis, non Græcâ facundiâ neque urbanis munditiis, sese exercuit: ita inter artes bonas integrum ingenium brevì adolevit. Ergo ubi primùm tribunatum militum a populo petit, plerisque faciem ejus ignorantibus, facilè notus, per omnes tribus declaratur. Deindè ab eo magistratu. alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quàm gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum, talis vir, (nam posteà ambitione præceps datus est,) consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregius, factis erat, quin is indignus illo honore, et quasi pollutus haberetur.

64. Igitur, ubi Marius haruspicis dicta eòdem intendere videt, quò cupido animi hortabatur, ab Metello, petendi gratiâ, missionem rogat: cui quamquàm virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemtor animus, et superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primùm commotus insolitâ re, mirari ejus consilium, et quasi per amicitiam monere, nè tam prava inciperet neu super fortunam animum gereret: *non omnia omnibus cupienda esse:* debere illi res suas satìs placere: postremò, caveret id petere à populo Romano, quod illi jure negaretur. Postquàm hæc atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur: respondit, ubi primùm potuisset per negotia publica, facturum sese, quæ peteret. Ac posteà sæpiùs eadem postulanti fertur dixisse, nè festinaret abire; satìs maturè illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter viginti: quæ res Marium, cum pro honore, quem affectabat, tùm contra Metellum, vehementer accenderat. Ita cupidine atque irâ, pessimis consultoribus, grassari; neque facto ullo, neque dicto, abstinere, quod modò ambitiosum foret: milites, quibus in hybernis præerat, laxiore imperio, quàm anteà habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminosè simul et magnificè de bello loqui: dimidia pars exercitûs sibi permitteretur: paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consultò trahi, quod, homo inanis, et superbiæ regiæ, imperio nimìs gauderet. Quæ omnia illis eò firmiora videbantur, quòd diuturnitate belli res familiares corruperant: et animo cupienti nihil satìs festinatur.

61. Erat prætereà in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Manastabalis filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa testamento hæredem secundum scripserat, morbis confectus, et ob eam causam mente paululùm imminutâ. Cui Metellus petenti, more regum, uti sellam juxtà poneret, item posteà, custodiæ causâ, turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: honorem, quòd eorum modo foret, quos populus Romanus reges appellavisset; præsidium, quòd contumeliosum in eos foret, si equites Romani satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, utì contumeliarum in imperatorem cum suo auxilio pœnas petat: hominem ob morbos animo parùm valido secundâ ora-

tione extollit; illum regem, virum ingentem, Masinissæ nepotem esse: si Jugurtha captus aut occisus foret, imperium Numidiæ sine morâ habiturum; id adeò maturè posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque et illum, et equites Romanos, milites et negotiatores, alios ipse, plerosque pacis spes, impellit, utì Romam ad suos necessarios asperè in Metellum de bellò scribant, Marium imperatorem poscant. Sic illi a multis mortalibus honestissimâ suffragatione consulatus petebatur. Simul eâ tempestate plebes, nobilitate fusâ per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

66. Interìm Jugurtha, postquàm, omissâ deditione, bellum incipit, cum magnâ curâ parare omnia, festinare, cogere exercitum; civitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia, affectare; communire suos locos; arma, tela, aliaque, quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari; servitia Romanorum allicere, et eos ipsos, qui in præsidiis erant, pecuniâ tentare: prorsùs nihil intactum, neque quietum pati; cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quò Metellus initio, Jugurthâ pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis suppliciis, neque anteâ voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant: (nam vulgus, utì plerumque solet, et maximè Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum erat, cupidum novarum rerum, quieti et otio adversum;) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt; quòd is, festus celebratusque per omnem Africam, ludum et lasciviam, magìs quàm formidinem, ostentabat. Sed ubi tempus fuit, centuriones, tribunosque militares, et ipsum præfectum oppidi L.Turpilium Silanum, alius alium domos suas invitant: eos omnes, præter Turpilium, inter epulas obtruncant; posteà milites palantes, inermes, quippe in tali die, ac sine imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit; pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum incitati: queis, acta consiliumque ignorantibus, tumultus ipse et res novæ satìs placebant.

67. Romani milites, improviso metu, incerti ignarique quid potissimùm facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi signa et scuta erant: præsidium hostium, portæ antè clausæ, fugam prohibebant; ad hoc mulieres puerique pro tectis ædificiorum saxa, et alia, quæ locus præbebat, certatìm mittere. Ita neque caveri anceps malum, neque a fortissimis infirmissimo generi resisti posse: juxtà boni

malique, strenui et imbelles, inulti obtruncati. In eâ tantâ asperitate, sævissimis Numidis, et oppido undique clauso, Turpilius præfectus, unus ex omnibus Italicis, profugit intactus: id misericordiâne hospitis, an pactione, an casu, ita evenerit, parùm comperimus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita integrâ famâ potior fuit, improbus intestabilisque videtur.

68. Metellus, postquàm de rebus Vaccæ actis comperit, paulisper mœstus, e conspectu abit: dein, ub ira et ægritudo permixta sunt, cum maximâ curâ ultum ire injurias festinat. Legionem, cum quâ hyemabat, et, quàm plurimos potest, Numidas equites, pariter cum occasu solis expeditos educit: et posterâ die circiter horam tertiam pervenit in quamdam planitiem, locis paulò superioribus circumventam. Ibi milites, fessos itineris magnitudine, et jam abnuentes omnia, docet, oppidum Vaccam non ampliùs mille passuum abesse; decere illos reliquum laborem æquo animo pati; dum pro civibus suis, viris fortissimis atque miserrimis, pœnas caperent. Prætereà prædam benignè ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quàm artissimè ire, et signa occultare, jubet.

69. Vaccenses ubi animadvertêre ad se versum exercitum pergere, primò, utì res erat, Metellum esse rati, portas clausêre; dein, ubi neque agros vastari, et eos, qui primi aderant, Numidas equites vident, rursùs Jugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repentè signo dato, alii vulgum effusum oppido cædere; alii ad portas festinare; pars turres capere; ira, atque spes prædæ, ampliùs, quàm lassitudo, posse. Ita Vaccenses biduum modò ex perfidiâ lætati: civitas magna et opulens pœnæ cuncta, aut prædæ, fuit. Turpilius, quem, præfectum oppidi, unum ex omnibus, profugisse suprà ostendimus, jussus a Metello causam dicere, postquâm sese parùm expurgat, condemnatus, verberatusque, capite pœnas solvit. Nam is civis ex Latio erat.

70. Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectusque regi, et ipse eum suspiciens, novas res cupere; ad perniciem ejus dolum quærere; diù noctùque fatigare animum; denique, omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus, carum acceptumque popularibus suis: qui plerumque seorsùm

ab rege exercitum ductare, et omnes res exsequi solitus erat, quæ Jugurthæ, fesso aut majoribus adstricto, superaverant; ex quo illi gloria opesque inventæ. Igitur, utriusque consilio, dies insidiis statuitur; cætera, utì res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hyberna Romanorum jussus habebat, ne ager, inultis hostibus, vastaretur. Is postquàm, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit; metusque rem impediebat: Bomilcar, simul cupidus incepta patrandi, et timore socii anxius, nè, omisso vetere consilio, novum quæreret, literas ad eum per homines fideles mittit; in queis mollitiem socordiamque viri accusare: testari deos, per quos juravisset: monere, nè præmia Metelli in pestem suam converteret: Jugurthæ exitium adesse; cæterùm suâne, an Metelli, virtute periret, id modò agitari: proindè reputaret cum animo suo, præmia an cruciatum mallet.

71. Sed cùm eæ literæ allatæ, fortè Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat; ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primò cura, dein, utì ægrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator, fidus acceptusque, et omnium consiliorum, nisi novissimi, particeps. Qui, postquàm allatas literas audivit, ex consuetudine ratus operâ aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introït; dormiente illo, epistolam, super caput in pulvinâ temerè positam, sumit, ac perlegit; dein properè, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalsa, pòst paulò experrectus, ubi neque epistolam reperit, et rem omnem, ut acta erat, ex perfugis cognovit, primò indicem persequi conatus: postquam id frustrà fuit, Jugurtham placandi gratià accedit; quæ ipse paravisset facere, perfidiâ clientis sui præventa; lacrimans, obtestatur per amicitiam, perque sua anteà fideliter acta, nè super tali scelere suspectum sese haberet.

72. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placidè respondit. Bomilcare, aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis, iram oppresserat, nè qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Jugurthæ dies, aut nox ulla, quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori, satìs credere; cives hostesque juxtà metuere; circumspectare omnia, et omni strepitu pavescere; alio atque alio loco, sæpè contra decus regium, noctu requiescere: interdùm, somno excitus,

arreptis armis, tumultum facere; ita formidine, quasi vecordiâ, exagitari.

73. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris et indicio patefacto ex perfugis cognovit, rursùs, tamquam ad integrum bellum, cuncta parat festinatque. Marium fatigantem de profectione, simul et invitum, et offensum, sibi parùm idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, literis, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ anteà decori fuerat, invidiæ esse; at illi alteri generis humilitas favorem addiderat; cæterùm in utroque magìs studia partium, quàm bona, aut mala sua, moderata. Prætereà seditiosi magistratus vulgum exagitare: Metellum omnibus concionibus capitis arcessere; Marii virtutem in majus celebrare. Denique, plebes sic accensa, ut opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus, frequentarent Marium, et sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita, perculsâ nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur. Et posteà populus, a tribuno plebis, Manlio Mantino, rogatus, quem vellet cum Jugurthâ bellum gerere, frequens Marium jussit. Sed senatus paulò antè Metello Numidiam decreverat. Ea res frustrà fuit.

74. Eodem tempore Jugurtha, amissis amicis, (quorum plerosque ipse necaverat, cæteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum, profugerant;) cùm neque bellum geri sine administris posset, et novorum fidem in tantâ perfidiâ veterum experiri periculosum duceret; varius incertusque agitabatur; neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum, satìs placebat; itinera præfectosque in dies mutare; modò adversum hostes, interdùm in solitudines pergere; sæpè in fugâ, at pòst paulò in armis, spem habere: dubitare, virtuti popularium an fidei minùs crederet. Ita, quocumquè intenderat, res adversæ erant. Sed inter eas moras repentè se Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurthâ pro tempore parati instructique sunt; dein prœlium incipitur. Quâ in parte rex pugnæ affuit, ibi aliquandiù certatum; cæteri omnes ejus milites primo congressu pulsi fugatique: Romani signorum et armorum, et aliquanto numero hostium, potiti. Nam fermè Numidas in omnibus prœliis magìs pedes, quàm arma tuta sunt.

75. Eâ fugâ Jugurtha, impensiùs modò rebus suis

diffidens, cum perfugis, et parte equitatûs, in solitudines, dein Thalam, pervenit, in oppidum magnum et opulentum; ubi plerique thesauri, filiorumque ejus multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquàm Metello comperta sunt; quamquàm inter Thalam flumenque proximum, in spatio millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognoverat; tamen, spe patrandi belli, si ejus oppidi potitus foret, omnes asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levari jubet, nisi frumento dierum decem; cæterùm utres modò, et alia aquæ idonea, portari. Præterea conquirit ex agris quàm plurimum potest domiti pecoris; eoque imponit vasa cujusque modi, sed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc, finitimis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quàm plurimum quisque aquæ portaret: diem locumque, ubi præstò forent, prædicit. Ipse ex flumine, quam proximam aquam oppido esse suprà diximus, jumenta onerat. Eo modo instructus, ad Thalam proficiscitur. Dein ubi ad id loci ventum, quò Numidis præceperat; et castra posita munitaque sunt; tanta repentè cœlo missa vis aquæ dicitur, ut ea modò exercitui satìs superque foret. Præterea commeatus spe amplior; quia Numidæ, sicuti plerique in novâ deditione, officia intenderant. Cæterùm milites, religione, pluviâ magìs usi: eaque res multum animis eorum addidit; nam rati sese diis immortalibus curæ esse. Dein postero die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magnâ atque insolitâ re perculsi, nihilo segniùs bellum parare; idem nostri facere.

76. Sed rex, nihil jam Metello infectum credens, quippe qui omnia, arma, tela, loca, tempora, denique naturam ipsam, cæteris imperitantem, industriâ vicerat, cum liberis, et magnâ parte pecuniæ, ex oppido noctù profugit; neque posteà in ullo loco ampliùs unâ die, aut unâ nocte, moratus, simulabat sese negotii gratiâ properare; cæterùm proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat. Nam talia consilia per otium et ex opportunitate capi. At Metellus, ubi oppidanos prœlio intentos, simul oppidum et operibus et loco munitum, videt, vallo fossâque mœnia circumvenit. Dein jubet locis ex copiâ maximè idoneis vineas agere; superque eas aggerem jacere; et, super aggerem impositis turribus, opus et administros

tutari. Contra hæc oppidani festinare, parare; prorsùs ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo antè labore prœliisque fatigati, post dies quadraginta, quàm eò ventum erat, oppido modò pottiti; præda omnis a perfugis corrupta. Hi, postquàm murum arietibus feriri resque suas afflictas, vident, aurum argentumque, et alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant; ibi vino et epulis onerati, illaque, et domum, et semet igni corrumpunt; et quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pependêre.

77. Sed pariter cum captâ Thalâ legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes, utì præsidìum præfectumque eò mitteret: Hamilcarem quendam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere; adversum quem neque imperia magistratuum, neque leges, valerent: nî id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios, fore. Nam Leptitani jam indè à principio belli Jugurthini ad Bestiam consulem, et posteà Romam, miserant, amicitiam societatemque rogatum. Dein, ubi ea impetrata, semper boni fidelesque mansêre; et cuncta a Bestiâ, Albino, Metelloque imperata, gnavitèr fecerant. Itaque ab Imperatore facilè, quæ petebant, adepti. Emissæ eò cohortes Ligurum quatuor, et C. Annius præfectus.

78. Id oppidum ab Sidoniis conditum est; quos accepimus profugos, ob discordias civiles, navibus in eos locos venisse: cæterùm situm inter duas Syrtes, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus propè in extremâ Africâ, impares magnitudine, pari naturâ; quorum proxima terræ præalta sunt, cætera, utì fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. Nam, ubi mare magnum esse et sævire ventis cœpit, limum arenamque et saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syrtes ab tractu nominatæ. Ejus civitatis lingua modò conversa connubio Numidarum; leges cultusque, pleraque Sidonica: quæ eò faciliùs retinebant, quòd procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos et frequentem Numidiam multi vastique loci erant.

79. Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. Eam rem nos locus àdmonuit. Quâ tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quo-

que magni atque opulenti fuêre. Ager in medio arenosus, unâ specie: neque flumen, neque mons erat, qui fines eorum discerneret; quæ res eos in magno diuturnoque bello inter se habuit. Postquàm utrimque legiones, item classes, sæpè fusæ fugatæque, et alteri alteros aliquantum attriverant; veriti, nè mox victos victoresque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsionem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur duo fratres Carthagine missi, quibus nomen Philænis erat, maturavêre iter pergere: Cyrenenses tardiùs iêre. Id socordiâne, an casu acciderit, parùm cognovi. Cæterùm solet in locis illis tempestas haud secùs, atque in mari, retinere. Nam, ubi per loca æqualia, et nuda gignentium, ventus coortus arenam humo excitavit, ea, magnâ vi agitata, ora oculosque implere: ita, prospectu impedito, morari iter. Postquàm Cyrenenses aliquantò posteriores se esse vident, et ob rem corruptam domì pœnas metuunt, criminari Carthaginienses ante tempus domo digressos, conturbare rem; denique omnia malle quàm victi abire. Sed cùm Pœni aliam conditionem, tantummodò æquam, peterent, Græci optionem Carthaginiensium faciunt; utì vel illi, quos fines populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eâdem conditione sese, quem in locum vellent, processuros. Philæni, conditione probatâ, seque vitamque suam reipublicæ condonavêre; ita vivi obruti. Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecravêre; aliique illis domì honores instituti. Nunc ad rem redeo.

80. Jugurtha postquàm, amissâ Thalâ, nihil satìs firmum contra Metellum putat, per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum incultumque, et eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit; ac paulatìm consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Prætereà regis Bocchi proximos magnis muneribus, et majoribus promissis, ad studium sui perducit: queis adjutoribus regem aggressus, impellit, utì adversum Romanos bellum suscipiat. Id eâ gratiâ facilius proniusque fuit, quòd Bocchus initio hujusce belli legatos Romam miserat, fœdus et amicitiam petitum. Quam rem opportunissimam, incepto bello, pauci impediverant, cæci avaritiâ, queis omnia honesta

atque inhonesta vendere mos erat. Etiam anteà Jugurthæ filia Bocchi nupserat. Verùm ea necessitudo apud Numidas Maurosque levis ducitur: quòd singuli, pro opibus, quisque quàm plurimas uxores, denas alii, alii plures, habeant: sed reges eò ampliùs. Ita animus multitudine distrahitur: nullam pro sociâ obtinet: paritèr omnes viles sunt.

81. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. Ibi, fide datâ et acceptâ, Jugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos injustos, profundâ avaritiâ, communes omnium hostes esse: eandem illos causam belli cum Boccho habere, quàm secum, et cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi: queis omnia regna adversa sint: tum sese, paulò antè Carthaginienses, item regem Persen, pòst, utì quisque opulentissimus videatur, ità Romanis hostem fore. His atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter constituunt: quòd ibi Q. Metellus prædam captivosque et impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut, captâ urbe, operæ pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis venisset, prœlio sese certaturos. Nam callidus id modò festinabat, Bocchi pacem imminuere; nè, moras agitando, aliud, quàm bellum, mallet.

82. Imperator, postquàm de regum societate cognovit, non temerè, neque, uti sæpè, jam victo Jugurthà, consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit; cæterùm, haud procul ab Cirtâ, castris munitis, reges opperitur; melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interìm Româ per literas fit certior, Mario provinciam Numidiam datam; nam consulem factum jam anteà acceperat. Quibus rebus, supra bonum atque honestum, perculsus, neque lacrymas tenere, neque moderari linguam; vir egregius in aliis artibus, nimìs molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vertebant; alii, bonum ingenium contumeliâ accensum esse; multi, quòd jam parta victoria ex manibus eriperetur; nobis satìs cognitum, illum magìs honore Marii, quàm injuriâ suâ, excruciatum; neque tam anxiè laturum fuisse, si adempta provincia alii, quàm Mario, traderetur.

83. Igitur, eo dolore impeditus, et quia stultitiæ videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, nè sine causâ hostis populo Romano fieret; habere eum magnam copiam societatis

amicitiæque conjungendæ, quæ potior bello esset; quamquàm opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facilè, cæterùm ægerrimè desinere; non in ejusdem potestate initium ejus et finem esse; incipere cuivis etiam ignavo licere; deponi, cùm victores velint. Proindè sibi regnoque suo consuleret; neu florentes res suas cum Jugurthæ perditis misceret. Ad ea rex satìs placidè verba facit: sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri; si eadem illi copia fieret, omnia conventura. Rursùs imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. Ille probare partìm, alia abnuere. Eo modo, sæpè ab utroque missis remissisque nunciis, tempus procedere, et, ex Metelli voluntate, bellum intactum trahi.

84. At Marius, utì suprà diximus, cupientissimâ plebe consul factus, postquàm ei provinciam Numidiam populus jussit, anteà jam infestus nobilitati, tum verò multus atque ferox instare; singulos modò, modò universos lædere; dictitare, sese consulatum ex victis illis spolia cepisse; alia prætereà magnifica pro se, et illis dolentia. Interìm, quæ bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum; auxilia a populis, et regibus, sociisque accersere; prætereà ex Latio fortissimum quemque, plerosque militiâ, paucos famâ cognitos, accire, et, ambiundo, cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi senatus, quamquàm adversus erat, de ullo negotio negare audebat; cæterùm supplementum etiam lætus decreverat; quia, neque plebi militia volenti putabatur, et Marius aut belli usum, aut studia vulgi amissurus. Sed ea res frustrà sperata; tanta lubido cum Mario eundi plerosque invaserat. Sese quisque prædâ locupletem fore victorem domum rediturum: alia hujuscemodi, animis trahebant; et eos non paulùm oratione suâ Marius arrexerat. Nam postquàm, omnibus, quæ postulaverat, decretis, milites scribere vult, hortandi causâ, simul et nobilitatem, utì consueverat, exagitandi, concionem populi advocavit. Deindè hoc modo disseruit:

85. *Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium a vobis petere, et postquàm adepti sunt, gerere: primò industrios, supplices, modicos, esse: dehinc per ignaviam et superbiam ætatem agere. Sed mihi contrà videtur; nam, quò universa respublica pluris est quàm consulatus aut prætura, eò majore curâ illam adminis-*

trari, quàm hæc peti, debere. Neque me fallit, quantum, cum maximo beneficio vestro, negotii sustineam. Bellum parare, simul et ærario parcere; cogere ad militiam eos, quos nolis offendere; domì forìsque omnia curare; et ea agere inter invidos, occursantes, factiosos, opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquêre, vetus nobilitas, majorûm facta fortia, cognatorum et affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitæ, quas necesse est et virtute, et innocentiâ tutari; nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in me conversa esse; æquos bonosque favere; quippe benefacta mea reipublicæ procedunt; nobilitatem locum invadendi quærere. Quò mihi acriùs adnitendum est, utì neque vos capiamini, et illi frustrà sint. Ita ad hoc ætatis a puerítiâ fui, ut omnes labores, pericula, consueta habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuitò faciebam, ea utì, acceptâ mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulavêre? mihi, qui omnem ætatem in optimis artibus egi, benè facere jam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Jugurthâ jussistis; quam rem nobilitas ægerrimè tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium, mittatis; hominem veteris prosapiæ ac multarum imaginum, et nullius stipendii: scilicèt, ut in tantâ re, ignarus omnium, trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii sui. Ita plerumquè evenit, utì, quem vos imperare jussistis, is sibi imperatorem alium quærat. At ego scio, Quirites, qui, postquàm consules facti sunt, acta majorûm, et Græcorum militaria præcepta, legere cœperint: homines præposteri! Nam gerere, quàm fieri, tempore posterius, re atque usu prius, est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbiâ me hominem novum. Quæ illi audire et legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi: quæ illi literis, ea ego militando didici. Nunc vos existimate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam; ego illorum ignaviam. Mihi fortuna, illis probra objectantur. Quamquàm ego naturam unam et communem omnium existimo; sed fortissimum quemque generosissimum esse. Ac si jam ex patribus Albini aut

Bestiæ quæri posset, mene, an illos, ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quàm optimos voluisse? Quòd si jure me despiciunt, faciunt idem majoribus suis; quibus, utì mihi, ex virtute nobilitas cœpit. Invident honori meo: ergo invideant labori, innocentiæ, periculis etiam meis; quoniam per hæc illum cepi. Verùm homines corrupti superbiâ ita ætatem agunt, quasi honores vestros contemnant: ita hos petunt, quasi honestè vixerint. Næ illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter exspectant, ignaviæ voluptatem, et præmia virtutis. Atque etiam, cùm apud vos, aut in senatu verba faciunt, plerâque oratione majores suos extollunt: eorum fortia facta memorando, clariores sese putant: quod contrà est. Nam, quantò vita illorum præclarior, tantò horum socordia flagitiosior. Et profectò ita se res habet: majorûm gloria posteris lumen est; neque bona neque mala eorum in occulto patitur. Hujusce rei ego inopiam patior, Quirites: verùm id, quod multò præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quàm iniqui sint. Quod ex alienâ virtute sibi arrogant, id mihi ex meâ non concedunt; scilicèt, quia imagines non habeo, et quia mihi nova nobilitas est: quam certè peperisse melius est, quàm acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro, si jam mihi respondere velint, abundè illis facundam et compositam orationem fore. Sed in maximo vestro beneficio, cùm omnibus locis me vosque maledictis lacerent, non placuit reticere, nè quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem, ex animi sententiâ, nulla oratio lædere potest: quippe vera necesse est benè prædicet: falsam vita moresque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem et maximum negotium imposuistis; etiam atque etiam reputate, num id pœnitendum sit. Non possum, fidei causâ, imagines, neque triumphos, aut consulatus, majorûm meorum ostentare: at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia dona militaria, præterea cicatrices adverso corpore. Hæ sunt meæ imagines, hæc nobilitas, non hæreditate relicta, ut illa illis; sed quæ ego plurimis meis laboribus et periculis quæsivi. Non sunt composita verba mea; parùm id facio; ipsa se virtus satìs ostendit: illis artificio opus est, uti turpia facta oratione tegant. Neque literas Græcas didici: parùm placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem doc-

toribus nihil profuerant. At illa multò optima reipublicæ doctus sum; hostes ferire; præsidia agitare; nihil metuere, nisi turpem famam; hyemem et æstatem juxtà pati: humì requiescere; eodem tempore inopiam et laborem tolerare. His ego præceptis milites hortabor: neque illos artè colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc civile imperium. Namque, cùm tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, hoc est dominum, non imperatorem, esse. Hæc, atque talia, majores vestri faciendo, seque remque publicam celebravêre: queis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos, illorum æmulos, contemnit: et omnes honores, non ex merito, sed quasi debitos, a vobis repetit. Cæterùm homines superbissimi procul errant. Majores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquêre; divitias, imagines, memoriam sui præclaram: virtutem non reliquêre; neque poterant: ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me et incultis moribus aiunt; quia parùm scitè convivium exorno; neque histrionem ullum, neque pluris pretii coquum, quàm villicum, habeo. Quæ mihi lubet confiteri, Quirites. Nam et ex parente meo, et ex aliis sanctis viris, ita accepi; munditias mulieribus, viris laborem, convenire; omnibusque bonis oportere plus gloriæ, quàm divitiarum, esse: arma, non supellectilem, decori esse. Quin ergo, quod juvat, quod carum æstimant, id semper faciant, ament, potent; ubi adolescentiam habuêre, ibi senectutem agant, in conviviis, dediti ventri, et turpissimæ parti corporis: sudorem, pulverem, et alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verùm non ita est: nam, ubi se flagitiis dedecoravêre turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita injustissimè luxuria et ignavia, pessimæ artes, illis, qui coluêre eas, nihil officiunt; reipublicæ innoxiæ cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia, poscebant, respondi: pauca de republicâ loquar. Primùm omnium, de Numidiâ bonum habetote animum, Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Jugurtham tutata sunt, omnia removistis, avaritiam, imperitiam, superbiam. Dein exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercùlè magìs strenuus, quàm felix. Nam magna pars ejus avaritiâ aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris ætas est, adnitimini mecum, et

capessite rempublicam: neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbiâ, metus ceperit. Egomet, in agmine, in prœlio, consultor idem et socius periculi, vobiscum adero; meque vosque in omnibus rebus juxtà geram. Et profectò, diis juvantibus, omnia matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia aut procul essent, tamen omnes bonos reipublicæ subvenire decet. Etenim nemo ignaviâ immortalis factus: neque quisquam parens liberis, ut æterni forent, optavit: magis, utì boni honestique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abundè dictum puto.

86. Hujuscemodi oratione habitâ, Marius, postquàm plebis animos arrectos videt, properè commeatu, stipendio, armis, aliisque utilibus naves onerat. Cum his A. Manlium legatum proficisci jubet. Ipse intereà milites scribere, non more majorûm, neque ex classibus, sed utì cujusque lubido erat, capite censos plerosque. Id factum alii inopiâ bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant, quòd ab eo genere celebratus auctusque erat; et homini potentiam quærenti egentissimus quisque opportunissimus; cui neque sua curæ, (quippe quæ nulla sunt,) et omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum aliquantò majore numero, quàm decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato: nam Metellus conspectum Marii fugerat, nè videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat.

87. Sed consul, expletis legionibus cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem et prædâ onustum proficiscitur. Omnia ibi capta militibus donat. Dein castella et oppida naturâ et viris parùm munita aggreditur: prœlia multa, cæterùm alia levia aliis locis, facere. Interìm novi milites sine metu pugnæ adesse: videre fugientes capi, aut occidi; fortissimum quemque tutissimum: armis libertatem, patriam, parentesque, et alia omnia, tegi; gloriam atque divitias quæri. Sic brevi spatio novi veteresque coaluêre, et virtus omnium æqualis facta. At reges, ubi de adventu Marii cognoverunt, diversi in locos difficiles abeunt: ita Jugurthæ placuerat, speranti, mox effusos hostes invadi posse: Romanos, sicuti plerosque, remoto metu, laxiùs licentiùsque futuros.

88. Metellus intereà Romam profectus, contra spem

suam, lætissimis animis excipitur; plebi patribusque, postquàm invidia decesserat, juxtà carus. Sed Marius impigrè prudenterque suorum et hostium res pariter attendere; cognoscere quid boni utrisque, aut contrà esset; explorare itinera regum; consilia et insidias eorum antevenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum, pati. Itaque et Gætulos, et Jugurtham, ex sociis nostris prædam agentes, sæpè, aggressus in itinere, fuderat; ipsumque regem, haud procul ab oppido Cirtâ, armis exuerat. Quæ postquàm gloriosa modò, neque belli patrandi, cognovit: statuit urbes, quæ viris aut loco pro hostibus, et adversum se, opportunissimæ erant, singulas circumvenire: ita Jugurtham aut præsidiis nudatum, si ea pateretur, aut prœlio certaturum. Nam Bocchus nuncios sæpè ad eum miserat, velle populi Romani amicitiam, nè quid ab se hostile timeret. Id simulaveritne, quò improvisus gravior accederet, an, mobilitate ingenii, pacem atque bellum mutare solitus, parùm exploratum est.

89. Sed consul, utì statuerat, oppida castellaque munita adire: partìm vi, alia metu, aut præmia ostentando, avertere ab hostibus. Ac primò mediocria gerebat, existimans Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed, ubi illum procul abesse, et aliis negotiis intentum, accepit; majora et magìs aspera aggredi tempus visum est. Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum atque valens, nomine Capsa; cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, levi imperio, et ob ea fidelissimi habebantur; muniti adversum hostes non mœnibus modò, et armis atque viris, verùm etiam multò magìs locorum asperitate. Nam, præter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus; quarum vis, sicut omnium ferarum, inopiâ cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciosa, siti magìs, quàm aliâ re, accenditur. Ejus potiendi Marium maxima cupido invaserat, cùm propter usum belli, tùm quia res aspera videbatur: et Metellus oppidum Thalam magnâ gloriâ ceperat, haud dissimiliter situm munitumque; nisi quòd apud Thalam non longè a mœnibus aliquot fontes erant. Capsenses unâ modò, atque eâ intra oppidum, jugi aquâ, cæterâ pluviâ utebantur. Id ibique, et in omni Africâ, qui procul a mari incultiùs agebant, eò faciliùs tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte et ferinâ carne vescebantur, et neque salem, neque alia gulæ irritamenta,

quærebant. Cibus illis adversum famem et sitim, non lubidini, neque luxuriæ, erat.

90. Igitur consul, omnibus exploratis; credo, diis fretus; (nam contra tantas difficultates consilio satìs providere non poterat; quippe etiam frumenti inopiâ tentabatur, quòd Numidæ pabulo pecoris magìs, quàm arvo student: et quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant; ager autem aridus et frugum vacuus eâ tempestate; nam æstatis extremum erat;) tamen, pro rei copiâ, satìs providenter exornat; pecus omne, quod superioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium et commeatum locaverat, ire jubet; dicitque se prædabundum post paucos dies eodèm venturum. Sic, incepto suo occultato, pergit ad flumen Tanaïm.

91. Cæterùm in itinere quotidiè pecus exercitui per centurias, item turmas, æqualiter distribuerat; et, ex coriis utres utì fierent, curabat: simul et inopiam frumenti lenire, et, ignaris omnibus, parare, quæ mox usui forent: denique, sexto die, cùm ad flumen ventum est, maxima vis utrium effecta. Ibi, castris levi munimento positis, milites cibum capere; atque, utì simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet; omnibus sarcinis abjectis, aquâ modò seque et jumenta onerare. Dein, postquàm tempus visum, castris egreditur; noctemque totam itinere facto, consedit: idem proximâ facit. Dein tertiâ, multò ante lucis adventum, pervenit in locum tumulosum, ab Capsâ non ampliùs duûm millium intervallo; ibique, quàm occultissimè potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed, ubi dies cœpit; et Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repentè omnem equitatum, et cum his velocissimos pedites, cursu tendere ad Capsam, et portas obsidere, jubet; deinde ipse intentus properè sequi, neque milites prædari sinere. Quæ postquàm oppidani cognovêre, res trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coëgere, uti deditionem facerent. Ceterùm oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti; alii omnes venumdati: præda militibus divisa. Id facinus contra jus belli, non avaritiâ, neque scelere consulis, admissum; sed, quia locus Jugurthæ oppurtunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, neque beneficio, neque metu coërcitum.

92. Postquàm tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo patravit, magnus et clarus anteà, major atque clarior haberi cœpit. Omnia non benè consulta in virtutem trahebantur: milites, modesto imperio habiti, simul et locupletes, ad cœlum ferre: Numidæ magìs, quàm mortalem, timere: postremò, socii atque hostes credere, illi aut mentem divinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res benè evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit; plura, deserta propter Capsensium miserias, igni corrumpit. Luctu atque cæde omnia complentur. Denique, multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eàdem asperitate, quâ Capsensium, cæterùm haud secùs difficilem. Namque haud longè a flumine Muluchâ, quod Jugurthæ Bocchique regnum disjungebat, erat inter cæteram planitiem mons saxeus, mediocri castello, satìs patens, immensùm editus, uno perangusto aditu relicto: nam omnis naturâ, velut opere atque consulto, præceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summâ vi capere intendit: sed ea res forte, quàm consilio, meliùs gesta. Nam castello virorum atque armorum satìs magna vis, et frumenti, et fons aquæ; aggeribus turribusque, et aliis machinationibus locus importunus. Iter castellanorum angustum admodùm, utrimque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustrà agebantur: nam, cùm eæ paulò processerant, igni aut lapidibus corrumpebantur. Milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci: neque inter vineas sine periculo administrare: optimus quisque cadere, aut sauciari; cæteris metus augeri.

93. At Marius, multis diebus et laboribus consumptis, anxius trahere cum animo suo, omitteretne inceptum, quoniam frustrà erat, an fortunam opperiretur, quâ sæpè prosperè usus fuerat. Quæ cùm multos dies noctesque æstuans agitaret, fortè quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod adversum præliantibus erat, animadvertit inter saxa repentes cochleas: quarum cùm unam atque alteram, dein plures peteret, studio legendi paulatìm propè ad summum montis egressus est. Ubi, postquàm solitudinem intellexit, more humani ingenii, cupido ignara visendi animum invadit. Et fortè in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paululùm modò prona, dein flexa, atque aucta in altitudinem, quò cuncta gignentium

natura fert: cujus ramis modò, modò eminentibus saxis, nisus Ligus, castelli planitiem perscribit; quòd cuncti Numidæ intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eodèm regreditur, non temerè, ut adscenderat, sed tentans omnia et circumspiciens. Itaque Marium properè adit; acta edocet; hortatur, ab eâ parte, quà ipse descenderat, castellum tentet; pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure, promissa ejus cognitum, ex præsentibus misit: quorum, utì cujusque ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem renunciavêre. Consulis animus tamen paululùm arrectus. Itaque ex copiâ tubicinum et cornicinum, numero quinque quàm velocissimos delegit, et cum his, præsidio qui forent, quatuor centuriones; omnesque Liguri parere jubet: et ei negotio proximum diem constituit.

94. Sed, ubi ex præcepto tempus visum, paratis compositisque omnibus, ad locum pergit. Ceterùm illi, qui centuriis præerant, prædocti ab duce, arma ornatumque mutaverant; capite atque pedibus nudis, utì prospectus nisusque per saxa faciliùs foret; super terga gladii et scuta: verùm ea Numidica, ex coriis, ponderis gratiâ simul, et, offensa, quò leniùs streperent. Igitur prægrediens Ligus saxa, et si quæ vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat; quibus allevati milites, faciliùs adscenderent: interdùm timidis insolentiâ itineris levare manu: ubi paulò asperior adscensus erat, singulos præ se inermes mittere: dein ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nisui videbantur potissimum tentare: ac, sæpius eadem adscendens ac descendens, dein statìm digrediens, cæteris audaciam addere. Igitur diù multùmque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab eâ parte; quod omnes, sicut aliis diebus, adversum hostes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit; quamquàm toto die intentos prœlio Numidas habuerat; tum verò, cohortatus milites, et ipse extra vineas egressus, testudine actâ succedere, et simul hostem tormentis sagittariisque et funditoribus eminùs terrere. Et Numidæ, sæpè anteà vineis Romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies noctesque agitare; maledicere Romanis; ac Mario vecordiam objectare; militibus nostris Jugurthæ servitium minari; secundis rebus feroces esse. Interìm, Romanis omnibus hostibusque prœlio intentis, magnâ vi utrimque, pro gloriâ atque

imperio his, illis pro salute certantibus, repentè a tergo signa canere; ac primò mulieres, et pueri, qui visum processerant, fugere; deindè, utì quisque muro proximus erat; postremò, cuncti armati inermesque. Quod ubi accidit, eò acriùs Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodò sauciare; dein super occisorum corpora vadere; avidi gloriæ, certantes murum petere; neque quemquam omnium prædâ morari. Sic fortè correcta Marii temeritas gloriam ex culpâ invenit.

94. Cæterùm, dum ea res geritur, L. Sulla, quæstor, cum magno equitatu in castra venit; quos utì ex Latio et a sociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit, idoneum visum est de naturâ cultuque ejus paucis dicere. Neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: et L. Sisenna, optimè et diligentissimè omnium qui eas res dixêre, persecutus, parùm mihi libero ore locutus videtur. Igitur, Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familiâ propè jam extinctâ, majorûm ignaviâ; literis Græcis, atque Latinis juxtà, atque doctissimè eruditus; animo ingenti; cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse; tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quòd de uxore potuit honestiùs consuli: facundus, callidus, et amicitiâ facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maximè pecuniæ, largitor: atque illi, felicissimo omnium ante civilem victoriam, numquam super industriam fortuna fuit: multique dubitavêre, fortior, an felicior esset. Nam, posteâ quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magìs, an pigeat disserere.

96. Igitur Sulla, utì suprà dictum est, postquàm in Africam atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis anteà et ignarus belli, sollertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc, milites benignè appellare: multis rogantibus, aliis per se ipse dare, beneficia invitus accipere; sed ea properantiùs, quàm æs mutuum reddere: ipse ab nullo repetere: magìs id laborare, ut illi quàm plurimi deberent: joca atque seria cum humillimis agere. In operibus, in agmine, atque ad vigilias, multus adesse: neque interìm, quod prava ambitio solet, consulis, aut cujusquam boni, famam lædere: tantummodò neque consilio, neque manu, priorem alium pati: plerosque antevenire. Quibus rebus et artibus brevì Mario militibusque carissimus factus.

97. At Jugurtha, postquàm oppidum Capsam aliosque locos munitos et sibi utiles, simul et magnam pecuniam, amiserat; ad Bocchum nuncios mittit, quàm primùm in Numidiam copias adduceret: prœlii faciendi tempus adesse. Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere; rursùs, ut anteà, proximos ejus donis corrumpit; ipsique Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, si aut Romani Africâ expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus, Bocchus cum magnâ multitudine Jugurtham accedit. Ita, amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hyberna proficiscentem, vix decimâ parte diei relictâ, invadunt; rati noctem, quæ jam aderat, victis sibi munimento fore; et, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contrà, Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur, simul consul ex multis de hostium adventu cognovit, et ipsi hostes aderant; et priùs, quàm exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere; denique, antequàm signum, aut imperium ullum accipere quivit: equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque ullo more prœlii, sed catervatìm, utì quosque fors conglobaverat, in nostros incurrunt. Qui omnes, trepidi improviso metu, attamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientes alios ab hostibus defensabant: pars equos adscendere, obviàm ire hostibus: pugna latrocinio magìs, quàm prœlio, similis fieri; sine signis, sine ordinibus, equites, pedites permixti, cædere alios, alios obtruncare; multos, contra adversos acerrimè pugnantes, ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma satìs tegere; quòd hostes numero plures, et undique circumfusi erant: denique Romani veteres, novique, et ob ea, scientes belli, si quos locus aut casus conjunxerat, orbes facere; atque ita, ab omnibus partibus simul tecti et instructi, hostium vim sustentabant.

98. Neque in eo tam aspero negotio Marius territus, aut magìs, quàm anteà, demisso animo fuit; sed cum turmâ suâ, quam ex fortissimis magìs, quàm familiarissimis, paraverat, vagari passìm; ac modò laborantibus suis succurrere; modò hostes, ubi confertissimi obstiterant, invadere: manu consulere militibus, quoniam imperitare, conturbatis omnibus, non poterat. Jamque dies consumptus erat; cùm tamen barbari nihil remittere; atque, utì reges præceperant, noctem pro se rati, acriùs instare.

Tum Marius ex copiâ rerum consilium trahit; atque, utì suis receptui locus esset, colles duos propinquos inter se occupat: quorum in uno, castris parùm amplo, fons aquæ magnus erat; alter usui opportunus, quia, magnâ parte editus, et præceps, pauca munimenta quærebat. Cæterùm apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse milites dispersos paulatìm, neque minùs hostibus conturbatis, in unum contrahit; dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prœlio deterrentur: neque tamen suos longiùs abire sinunt; sed, utroque colle multitudine circumdato, effusi consedêre. Dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari, more suo, lætari, exultare, strepere vocibus: et ipsi duces feroces, quòd non fugêre; ac pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis, ex tenebris et editioribus locis, facilia visu, magnoque hortamento erant.

99. Plurimùm verò Marius imperitiâ hostium confirmatus, quàm maximum silentium haberi jubet; nè signa quidem, utì per vigilias solebant, canere; dein, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus, ac paulò antè somno captis, de improviso vigiles, item cohortium, turmarum, legionum tubicines, simul omnes signa canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri atque Gætuli, ignoto atque horribili sonitu repentè exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere aut providere quidquam, poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formido, quasi vecordia, ceperat: denique, omnes fusi fugatique: arma et signa militaria pleraque capta: pluresque eo prœlio, quàm omnibus superioribus, interempti; nam somno et metu insolito impedita fuga.

100. Dein Marius, utì cœperat, in hyberna proficiscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritimis agere decreverat; neque tamen victoriâ secors aut insolens factus; sed pariter, atque in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextimos: in sinistrâ parte A. Manlius, cum funditoribus et sagittariis, prætereà cohortes Ligurum, curabat; primos et extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, minimè cari, regionum scientissimi, hostium iter explorabant. Simul consul, quasi nullo imposito, omnia providere; apud omnes adesse; laudare, increpare merentes. Ipse armatus intentusque, item milites cogebat; neque secùs,

atque iter faceret, castra munire, excubitum in portis cohortes ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere: prætereà alios super vallum in munimentis locare; vigilias ipse circuire, non tam diffidentia futuri, quæ imperavisset, quàm utì militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sanè Marius, illoque et aliis temporibus Jugurthini belli, pudore magìs, quàm malo, exercitum coërcebat; quod multi per ambitionem fieri aiebant; pars, quòd a pueritiâ consuetam duritiem, et alia, quæ cæteri miserias vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen respublica pariter, ac sævissimo imperio, benè atque decorè gesta.

101. Igitur quarto denique die, haud longè ab oppido Cirtâ, simul undique speculatores citi sese ostendunt: quâ re hostis adesse intelligitur. Sed quia diversi redeuntes, alius ab aliâ parte, atque omnes idem significabant; consul, incertus quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, adversum omnia paratus, ibidem opperitur. Igitur Jugurtham spes frustrata; qui copias in quatuor partes distribuerat, ratus ex omnibus æquè aliquos ab tergo hostibus venturos. Interìm Sulla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatìm, et quàm maximè confertis equis, ipseque aliique Mauros invadunt; cæteri, in loco manentes, ab jaculis eminùs emissis corpora tegere, et, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites prœliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore pugnâ, in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quòd ibi Jugurtha cum plurimis erat. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clàm cum paucis ad pedites convertit; ibi Latinè (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat: *Nostros frustrà pugnare: paulò antè Marium suâ manu interfectum:* simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugnâ, satìs impigrè occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites accepêre, magìs atrocitate rei, quàm fide nuncii, terrentur: simulque barbari animos tollere, et in perculsos Romanos acriùs incedere. Jamque paulùm à fugâ aberant; cùm Sulla, profligatis iis, quos adversum ièrat, rediens, ab latere Mauros incurrit. Bocchus statìm avertitur. At Jugurtha, dum sustentare suos, et propè jam adeptam victoriam retinere, cupit; circumventus ab equitibus dextrâ; sinis-

trâ omnibus occisis; solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque interìm Marius, fugatis equitibus, occurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat. Denique hostes jam undique fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentibus: sequi, fugere; occidi, capi; equi atque viri afflicti; ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; niti modò, ac statìm concidere; postremò omnia, quà visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus; et inter ea humus infecta sanguine.

102. Posteà loci consul, haud dubiè jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eò post diem quintum, quàm iterùm barbari malè pugnaverant, legati à Boccho veniunt; qui regis verbis a Mario petivêre, duos quàm fidissimos ad eum mitteret: velle de suo et de populi Romani commodo cum iis disserere. Ille statìm L. Sullam et A. Manlium ire jubet. Qui quamquàm acciti ibant, tamen placuit verba apud regem facere; ingenium aut aversum utì flecterent; aut cupidum pacis vehementiùs accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati, a Manlio concessum, pauca verba hujuscemodi locutus:

Rex Bocche, magna lætitia nobis est, cùm te talem virum dii monuêre, utì aliquando pacem, quàm bellum, malles: neu te optimum, cum pessimo omnium Jugurthâ miscendo, commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem et illum sceleratissimum persequi. Ad hoc, populo Romano, jam a principio inopi, meliùs visum, amicos, quàm servos, quærere; tutius rati, volentibus, quàm coactis, imperitare. Tibi verò nulla opportunior amicitia nostrâ: primùm, quòd procul absumus; in quo offensæ minimum; gratia par, ac si propè adessemus; dein, quòd parentes abundè habemus; amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium, satìs fuit. Atque hoc utinam a principio tibi placuisset! Profectò ex populo Romano ad hoc tempus multo plura bona accepisses, quàm mala perpessus es. Sed, quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit, cui scilicet placuit et vim et gratiam nostram experiri; nunc, quandò per illam licet, festina, atque, utì cœpisti, perge: multa atque opportuna habes, quò faciliùs errata officiis superes. Postremò, hoc in pectus tuum demitte, numquam populum Romanum beneficiis victum esse Nam, bello quid valeat, tute scis.

Ad ea Bocchus placidè, et benignè simul, pauca pro delicto suo verba facit: *Se non hostili animo, sed ob regnum tutandum, arma cepisse. Nam Numidiæ partem, unde Jugurtham expulerat, jure belli suam factam; eam vastari a Mario pati nequivisse. Præterea, missis anteà Romam legatis, repulsum ab amicitiâ. Cæterùm vetera omittere; ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senatum missurum.* Dein, copiâ factâ, animus barbari ab amicis flexus, quos Jugurtha, cognitâ legatione Sullæ et Manlii, metuens id quod parabatur, donis corruperat.

103. Marius intereà, exercitu in hybernaculis composito, cum expeditis cohortibus et parte equitatûs proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quò Jugurtha perfugas omnes præsidium imposuerat. Tum rursùs Bocchus, seu reputando quæ sibi duobus prœliis evenerant; seu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat; ex omni copiâ necessariorum quinque delegit, quorum et fides cognita, et ingenia validissima erant: eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam, legatos ire jubet: agendarum rerum, et quocumque modo belli componendi, licentiam ipsis permittit. Illi maturè ad hyberna Romanorum proficiscuntur. Dein, a Gætulis latronibus in itinere circumventi spoliatique, pavidi, sine decore ad Sullam profugiunt; quem consul, in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, utì meriti erant, sed accuratè et liberaliter habuit. Quâ re barbari et famam Romanorum avaritiæ falsam, et Sullam, ob munificentiam in sese, amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, ut fautor consultorque sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, et alia, quæ aut utilia aut benevolentiæ esse credebant, oratione extollunt: dein, Sullâ omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud senatum verba facerent, circiter dies quadraginta ibidem opperiuntur.

104. Marius postquàm, infecto, quò intenderat, negotio, Cirtam redit, de adventu legatorum certior factus, illosque et Sullam venire jubet, itemque L. Bellienum prætorem Uticâ, præterea omnes undique senatorii ordinis; quibuscum mandata Bocchi cognoscit: in quibus, legatis potestas eundi Romam fit: ab consule intereà induciæ

postulabantur. Ea Sullæ et plerisque placuêre: pauci ferociùs decernunt, scilicèt ignari humanarum rerum, quæ fluxæ et mobiles semper in adversa mutant. Cæterùm Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum Cn. Octavio Rufo, qui quæstor stipendium in Africam portaverat; duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cùm cætera, tùm maximè benignitatem, et studium Sullæ, accepit. Romæque legatis ejus, postquàm errâsse regem, et Jugurthæ scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam et fœdus petentibus hoc modo respondetur:

S. P. Q. R. beneficii et injuriæ memor esse solet. Cæterùm Boccho, quoniam pænitet, delicti gratiam facit. Fœdus et amicitia dabuntur, cùm meruerit.

105. Quibus rebus cognitis, Bocchus per literas a Mario petivit, utì Sullam ad se mitteret; cujus arbitratu communibus negotiis consuleretur. Is missus cum præsidio equitum atque peditum, funditorumque Baleariûm; prætereà iêre sagittarii, et cohors Peligna cum velitaribus armis itineris properandi causâ: neque his secùs, atque aliis armis, adversus tela hostium, quòd ea levia sunt, muniti. Sed in itinere, quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repentè in campis patentibus cum mille non ampliùs equitibus sese ostendit: qui, temerè et effusè euntes, Sullæ aliisque omnibus et numerum ampliorem vero, et hostilem metum efficiebant. Igitur sese quisque expedire; arma atque tela tentare; intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, et adversum eos, quos sæpè vicerant. Interìm equites, exploratum præmissi, rem, ut erat, quietam nunciant.

106. Volux, adveniens, quæstorem appellat; se a patre Boccho obviàm illis, simul et præsidio, missum. Dein eum et proximum diem sine metu conjuncti eunt. Pòst, ubi castra locata, et diei vesper erat, repentè Maurus, incerto vultu, pavens, ad Sullam accurrit: dicitque sibi ex speculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul abesse; simul, utì noctu clàm secum profugeret, rogat atque hortatur. Ille animo feroci negat se totiès fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satìs credere: etiam si certa pestis adesset, mansurum potiùs, quàm, proditis quos ducebat, turpi fugâ incertæ, ac forsitan pòst paulò morbo interituræ, vitæ parceret. Cæterùm ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur, consilium adprobat:

ac statìm milites cœnatos esse in castris, ignesque quàm creberrimos fieri, dein primâ vigiliâ silentio egredi, jubet. Jamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur, cùm equites Mauri nunciant, Jugurtham, circiter duûm millium intervallo, ante eos consedisse. Quod postquàm auditum est, tum verò ingens metus nostros invadit; credere se proditos a Voluce, et insidiis circumventos. Ac fuêre qui dicerent, manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum.

107. At Sulla, quamquàm eadem existimabat, tamen ab injuriâ Maurum prohibet; suos hortatur, utì fortem animum gererent: sæpè antè paucis strenuis adversus multitudinem benè pugnatum: quantò sibi in prœlio minùs pepercissent, tantò tutiores fore: nec decere quemquam, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, et in maximo omnium metu nudum et cæcum corpus ad hostes vertere. Dein Volucem, quoniam hostilia faceret, Jovem maximum obtestatus, utì sceleris atque perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire jubet. Ille lacrimans orare, nè ea crederet: nihil dolo factum, ac magìs calliditate Jugurthæ; cui, videlicèt, speculanti iter suum cognitum esset. Cæterùm, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, et spes opesque ejus ex patre suo penderent, credere illum nihil palàm ausurum, cùm ipse filius testis adesset. Quare optimum factum videri, per media ejus castra palàm transire; sese, vel præmissis vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sullâ iturum. Ea res, ut in tali negotio, probata: ac, statìm profecti, quia de improviso accesserant, dubio atque hæsitante Jugurthâ, incolumes transeunt. Dein paucis diebus, quò ire intenderant, perventum est.

108. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multùm et familiariter agebat; præmissus ab Jugurthâ, postquàm Sullam accitum audierat orator, et subdolè speculatum Bocchi consilia. Præthereà Dabar, Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, cæterùm materno genere impar, (nam pater ejus ex concubinâ ortus erat,) Mauro ob ingenii multa bona carus acceptusque; quem Bocchus, fidum esse Romanis multis anteà tempestatibus expertus, illicò ad Sullam nunciatum mittit, paratum sese facere, quæ populus Romanus vellet; colloquio diem, locum, tempus, ipse deligeret; consulta sese omnia cum illo

integra habere: neu Jugurthæ legatum pertimesceret; accitum esse, quò res communis licentiùs gereretur: nam ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior, Bocchum magìs Punicâ fide, quàm ob ea quæ prædicabat, simul Romanos et Numidam spe pacis attinuisse; multumque cum animo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam, traderet: lubidinem adversum nos, metum pro nobis, suasisse.

109. Igitur Sulla respondit, pauca se coram Aspare locuturum: cætera occultè, aut nullo, aut quàm paucissimis præsentibus: simul edocet quæ sibi responderentur. Postquàm, sicuti voluerant, congressi: dicit, se missum a consule venisse quæsitum ab eo, pacem an bellum agitaturus foret. Tum rex, utì præceptum fuerat, post diem decimum redire jubet; ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo die responsurum. Dein ambo in castra sua digressi. Sed, ubi plerumque noctis processit, Sulla a Boccho occultè accersitur; ab utroque tantummodò fidi interpretes adhibentur. Prætereà Dabar internuncius, sanctus vir, ex sententiâ ambobus jurat. Ac statìm sic rex incipit:

110. *Numquàm ego ratus sum fore, utì, rex maximus in hâc terrâ, et omnium, quos novi, opulentissimus, privato homini gratiam deberem. Et herculè, Sulla, ante te cognitum, multis orantibus, aliis ultrò egomet opem tuli, nullius indigui. Id imminutum, quod cæteri dolere solent, ego lætor. Fuerit mihi pretium, eguisse aliquandò tuæ amicitiæ; quâ apud animum meum nihil carius habeo. Id adeò experiri licet. Arma, viros, pecuniam, postremò quidquid animo lubet, sume, utere: et, quoad vives, numquam tibi redditam gratiam putaveris; semper apud me integra erit: denique nihil, me sciente, frustrà voles. Nam, ut ego existimo, regem armis, quàm munificentiâ, vinci, minùs flagitiosum. Cæterùm de republicâ vestrâ, cujus curator huc missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Romano neque feci, neque factum umquam volui: fines meos adversum armatos armis tutus sum. Id omitto, quandò vobis ità placet: gerite, utì vultis, cum Jugurthâ bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me et Micipsam fuit, non egrediar; neque Jugurtham id intrare sinam. Prætereà, si quid meque vobisque dignum petiveris, haud repulsus abibis.*

111. Ad ea Sulla, pro se breviter et modicè, de pace et de communibus rebus multis disseruit. Denique regi patefecit, quod polliceatur, senatum et populum Romanum, quoniam armis ampliùs valuissent, non in gratiâ habituros: faciendum aliquid, quod illorum magìs, quàm sua, retulisse videretur: id adeò in promptu esse, quoniam copiam Jugurthæ haberet; quem si Romanis tradidisset, fore ut illi plurimum deberetur; amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultrò adventuram. Rex primùm negitare: cognationem, affinitatem, præterea fœdus, intervenisse; ad hoc metuere, nè, fluxâ fide usus, popularium animos averteret; queis et Jugurtha carus, et Romani invisi essent. Denique, sæpiùs fatigatus, leniter, et ex voluntate Sullæ, omnia se facturum promittit. Cæterùm ad simulandam pacem, cujus Numida, defessus bello, avidissimus, quæ utilia visa constituunt. Ità, composito dolo, digrediuntur.

112. At rex postero die Asparem, Jugurthæ legatum, appellat; dicitque sibi per Dabarem ex Sullâ cognitum, posse conditionibus bellum componi: quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille lætus in castra Jugurthæ proficiscitur. Dein, ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum; et ei nunciat, Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; sed Mario parùm fidere: sæpè anteà cum imperatoribus Romanis pacem conventam frustrà fuisse. Cæterùm Bocchus, si ambobus consultam et ratam pacem vellet, daret operam, ut unà ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur, ibique sibi Sullam traderet. Cùm talem virum in potestate habuisset, tum fore, utì, jussu S. P. Q. R., fœdus fieret; neque hominem nobilem, non suâ ignaviâ, sed ob rempublicam, in hostium potestate relictum iri.

113. Hæc Maurus secum ipse diù volvens tandem promisit. Cæterùm dolo, an verè cunctatus, parùm comperimus. Sed plerumquè regiæ voluntates, utì vehementes, sic mobiles, sæpè ipsæ sibi adversæ. Posteà, tempore et loco constituto, in colloquium utì de pace veniretur, Bocchus Sullam modò, modò Jugurthæ legatum appellare: benignè habere: idem ambobus polliceri. Illi pariter læti, ac spei bonæ pleni esse. Sed nocte eâ, quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum, Maurus, adhibitis amicis, ac statìm immutatâ voluntate, remotis cæteris, dicitur

secum ipse multùm agitavisse, vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius; quæ scilicèt, tacente ipso, occulta pectoris, oris immutatione, patefecisse. Tamen postremò Sullam accersi jubet: et, ex illius sententiâ, Numidæ insidias tendit. Deindè, ubi dies advenit, et ei nunciatum est, Jugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis et quæstore nostro, quasi obvius, honoris causâ, procedit in tumulum facillimum visu insidiantibus. Eòdem Numida, cum plerisque necessariis suis, inermis, utì dictum erat, accedit; ac statìm, signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Cæteri obtruncati; Jugurtha Sullæ vinctus traditur, et ab eo ad Marium deductus.

114. Per idem tempus, adversum Gallos ab ducibus nostris, Q. Cæpione et M. Manlio, malè pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. Illique, et indè usque ad nostram memoriam Romani sic habuêre: alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloriâ certari. Sed, postquàm bellum in Numidiâ confectum, et Jugurtham vinctum adduci Romam nunciatum est; Marius consul absens factus est, et ei decreta provincia Gallia; isque kalendis Januariis magnâ gloriâ consul triumphavit. Ex eâ tempestate spes atque opes civitatis in illo sitæ erant.

FINIS

GILBERT & RIVINGTON, Printers, St. John's Square, London.